

In memoriam:**МИЛОРАД ЕКМЕЧИЋ
(1928-2015)**

У суботу 29. августа у Београду је преминуо Милорад Екмечић један од највећих српских историчара чије је дјело обиљежило историографију друге половине двадесетог вијека. Екмечић је био историчар који је лекције из историје схватао прије свих. Остаће забиљежено његово виђење да је историја БиХ обиљежена вјерским сукобима као и његова кључна теза везана за БиХ, да треба секуларизовати друштво. У једном разговору пре неколико година Милорад Екмечић је изјавио: „Живимо у затишју пред буру. Ја не знам од чега ме је више страх, од затишја или од буре која ће једном доћи”.

In memoriam:

МИЛОРАД ЕКМЕЧИЋ (1928–2015)

У суботу 29. августа 2015. у Београду је послје краће болести преминуо академик Милорад Екмечић, једна од најдоминантнијих фигура новије српске историографије.

Рођен је 4. октобра 1928. у селу Пребиловци код Чапљине у којем су усташе 1941. извршиле стравичан злочин над Србима бацивши у јаму Голубинку око 600 херцеговачких Срба, међу којима и многе чланове породице Екмечић. Основну школу је завршио у Чапљини, а гимназију у Мостару. Родитеље је изгубио у рату. Од јесени 1944. до половине 1945. био је припадник НОВ. На Свеучилишту у Загребу дипломирао је 1952. Исте године биран је за асистента на Филозофском факултету у Сарајеву. Докторску дисертацију Устанак у Босни 1875–1878. одбранио је 1958. у Загребу. На Филозофском факултету у Сарајеву предавао је до избијања рата у Босни и Херцеговини.

Муслиманске снаге су ухапсиле Екмечића заједно са породицом па је неко вријеме био затворен у логору за Србе у Основној школи „Вратник“. Успио је пребјећи на територију Републике Српске, а потом је дошао у Београд гдје је радио као редовни професор Филозофског факултета. За дописног члана Академије наука и умјетности Босне и Херцеговине изабран 1973, а за редовног 1981. Члан Српске академије наука и умјетностиван радог састава постао је 1978, у радни састав преведен је 1992. Био је дописни члан Црногорске академије наука и умјетности од 1993, као и члан ван радног састава Академије наука и умјетности Републике Српске од 1996. Био је члан Сената Републике Српске. Екмечић је од 1993. био председник и оснивач Одбор за историју Босне и Херцеговине, Одбора за историју српске револуције 1804–1830, Одбора за историју 20. вијека, Одбора за сакупљање грађе о геноциду против српског народа и других народа Југославије у 20. вијеку и Одбора за историју 19. вијека.

Био је носилац Ордена части са златним зрацима Републике Српске и Ордена Светог Саве I степена. Добитник је Кочићеве награде, Вукове награде, 27-јулске награде БиХ, награде ЗАВНОБИХ-а, награде Владимир Торовић, награде Српске књижевне задруге, Ордена Светог Саве и других признања.

Милорад Екмечић је иза себе оставио више капиталних историјских монографија и стотине научних

расправа и чланака од којих су многи преведени на стране језике. Простор који имамо на располагању даје нам могућност да поменемо тек неке од његових радова. За двотомно волуминозно дјело Стварање Југославије објављено 1989. добио је награду неђељника НИН за науку и публицистику. Докторска дисертација Устанак у Босни 1875–1878. до данас је доживјела више издања и уз дјело Васе Чубриловића представља до сада најуспјелији и најсадржајнији приказ овог историјског догађаја. Екмечића су снажно привлачила питања везана за Први свјетски рат и страдања српског народа у њему. Као резултат таквих истраживања настало је дјело Ратни циљеви Србије 1914. Са В. Дедијером, И. Божићем и С. Ђирковићем приредио је Историју Југославије у издању београдске Просвјете 1972, а двије године касније објављену у Њујорку.

Са професором Екмечићем сам имао прилику да приватно разговарам само једном, али веома дуго у његовом стану у Београду. Спојио нас је његов пријатељ и мој ментор бањолучки професор Ђорђе Микић који је сматрао да ће ми разговор са угледним академиком бити од користи у вријеме када сам припремао магистарски рад. Иако крхког здравља и слабо покретан Екмечић је задржао изузетну менталну свјежину и готово очинску бригу за стање историјске науке у Републици Српској.

У посљедњим интервјуима датим домаћој штампи Екмечић је коментаришући политичка кретања у свијету упозорио да се глобални мир одржава само онда када постоји равнотежа сила, којом се онемогућава да једна од њих добије свјетску доминацију. Без длаке на језику говорио је како се Србија налази у општој кризи са ужасним посљедицама које је приватизација у привреди оставила на читаво друштво. Књигу Дуго кретање између клања и орања завршио је реченицом: „Будућност гледамо кроз таму“. Савремени политички и друштвени догађаји потврђују истинитост и актуелност ове тврдње. Осим вриједних историографских радова Екмечић нам је у наслијеђе оставио велику животну мудрост као својеврсни путоказ за будући рад. Генрације студената и колега који су проучавали његова дјела остају му трајно захвални.

*др Боровоје Милошевић,
Филозофски факултет Бања Лука*

ПРОМЕНЕ ПРЕМА СРПСКОЈ ОДГОВОРНОСТИ ЗА ПРВИ СВЕТСКИ РАТ ДЕВЕДЕСЕТИХ ГОДИНА

Као што је већ двадесетих година на Западу дошло до изражавања спремности да се Немачкој олакша осећање кривице за рат и умање репарације како би се заједнички одупрло бољшевизму, а тридесетих отишло и корак даље у прећутном толерисању ревизије Версајског уговора зарад „аписмента”, време хладног рата утицало је на преиспитивања, заједничке декларације историчара и мењање хипотеза. На једној страни биле су потребе хомогенизације западног блока, помешане са жељом да се на новим фрустрацијама поражених у оба рата не створи нови набој. На другој, поједине кризе између два блока које су претиле да прерасту у „врући рат” подстицале су интерес да се наново истражује искуство како су велике силе „склизнуле” у катастрофу самоуништења 1914. године. Историчарима није могла да промакне трка у наоружању, потреба одржања равнотеже и друге форме већ виђеног. Годишњице, почев од 1964, 1984, 1984, биле су такође добар повод. Ратови на Балкану деведесетих година и нови распоред снага нису прошли без одраза на ову тему. Дакле, једном речју, геополитика је најчешће била та која је подстицала или утицала на трендове.

Више историчара је у протеклом времену упозоравало и на политичке прилике у СР Немачкој које су утицале на ток расправа. Нова истраживања политичке, а посебно социјалне историје у Немачкој довела су у питање традиционална геополитичка тумачења узрока рата (опкољеност, угроженост). Родила се тзв. „Фишеров контроверза”, која је од многих лоше виђена па је учињено све да се доведе у питање, потре или маргинализује. Овај тренд, више умерен, почео је доласком Хелмута Кола на место канцелара и одласка социјалдемократа са власти 1981. године. Неки конзервативни историчари почињу слободније позитивно да пишу о немачком национализму. „Велики број Немаца схватио је да се коначно завршава раздобље оправдавања и кривица” за далеке рато-

ве, пише историчарка Аника Момбауер. Поново се открива „родољубље”, као дуго непристојна реч.¹ О томе историчарка Мери Фулбрук (1999) пише: „Западнонемачки канцелар Хелмут Кол, уз сарадњу историчара Михаела Штирмера и Андреаса Хилгрубера, као и филозофа -историчара Ернста Нолтеа, улагао је велики труд осамдесетих година да популарну историјску свест обликује у интересу ‘нормализовања’ немачке прошлости и изградње новог националног идентитета преко селективног приказа и новог тумачења прошлости по музејима и изложбама, али и преко чланака и књига.”²

Наравно, та настојања нису се тичала само Првог светског рата, већ су проширена и на теме Другог светског рата и других раздобља. Уједињење две Немачке било је само додатни подстицај грађењу новог националног идентитета.

Слом Совјетског Савеза и нова геополитичка ситуација те рат на Балкану дали су нови импулс. Пружила се шанса да се „пронађе” „прави кривац и реметилачки фактор” који је и онда, 1914, посвађао Европу и увео је у рат. Паралелно, почела је да наступа идеологија глобализације, која је у свом корпусу имала глорификовање некадашњих мултиетничких и мултиверских империја (осим царске Русије). Некадашње тежње за економским ослобођењем и људским правима, које су се остваривале устанцима и борбом, постају нелегитимни „национализми”. Националноослободилачким покретима одузима се њихово историјско значење и они се поистовећују са национализмом и шовинизмом савременог доба. И опет не сви „национализми” подједнако. Грчки, бугарски, ал-

1 Аника Момбауер, *Узроци Првог светског рата, Спорена и сагласности*, СЛЮ, Београд, 2013 (у ориг.: *The origins of the First world war, Controversies and consensus*, Longman, 2002) str. 156—157.

2 Mary Fullbrook, “Dividing the Past, Defending the Present: Historians and National Identity in Two Germanies”, у: Stefan Berger et al. (eds.), *Writing National Histories: Western Europe since 1800*, London, 1999, pp. 217-229 (наведено према: А. Момбауер, српско издање, стр. 157,184).

бански, мађарски, румунски, пољски, италијански и југословенски као да нису спорни. Напротив, споран је само један – српски. Било је потребно само склонити по страни озбиљне историографске резултате и посегнути за некадашњим ресурсима аустроугарске пропаганде и ревизионизма, или повући паралеле онда, 1914, и „сада” Сарајево, Сребреница.

Током деведесетих година и у овом веку објављено је више важних књига, чланака и тематских зборника који третирају ову тематику.³ Концентрисали смо се само на оне који уже третирају или преиспитују поводе и узроке избијања Првог светског рата, а не његово целокупно трајање и форме. Ови радови обухватају још већи број партијалних тема на свим језицима. Осврнути се на сва нова или нека допуњена издања, која дневно излазе, захтевало би много више простора. Сви радови имају по једно поглавље или део посвећен „Јулској кризи 1914” или „Сарајеву 1914”. Аутори се ту ослањају на она тумачења која су њима блиска, износећи често један стандардни сет најпознатије литературе.

Уопштено, могло би се устврдити да су у протеклих двадесет година опстала три већ позната тренда: један који је етаблирала нова историографија, примарно у Немачкој и Аустрији око империјалних корена, првенствено немачке тежње да се изврши нова прерасподела моћи; други, умерени конзервативизам који респектује нова открића, али жели да укаже на меру угрожености Немачке и Аустроугарске у „скорој будућности” и које

су следствено биле присиљене на „превентивни рат», и трећи, који жу ди да цео проблем избијања рата сузи на Балкан, који је почев од деведесетих година, по трећи пут у једном веку, постао парадигма за све проблеме света и основна саставница медијскопропагандних сатанизација. Условно би постојао и четврти тренд – да се правилније испитају сразмере доприноса осталих учесника кризе и рата. Ако би ширили тему, могло би се уочити да постоје и други трендови. У првом реду ту су новија теоријска и примењена разматрања националног и националних идентитета, са дефинисањем „старих», „нових» и „закашњелих” нација, потом цео ланац различитих интереса за теме „сећања», „масовног страдања», „економије», „миграција», „историје полова” и др.

Пишући о истраживачким резултатима немачког историчара Фрица Фишера, његовим књигама *Посезање за светском моћи, Савезу Елита и др.*, историчар Андреј Митровић је истакао да је Фишер својим продубљеним истраживањима довео у питање три догме немачке националне свести које су се успостављале од Сарајевског атентата, па у целом међуратном периоду. Прва догма је да је Рајх од 1914. до 1918. водио одбрамбени рат, штавише да је то била „борба за опстанак». Друга догма – да Рајх није изазвао Први светски рат. Трећа догма, којој су две претходне служиле као подлога – да је нацистички Рајх, дакле и неспорно немачко изазивање Другог светског рата, нешто несагласно целој ранијој немачкој историји, нешто што је изузетак, случајност.⁴

3 R.J. W. Evans and Hartmuth Pogge von Strandmann (eds.) *The Coming of the First World War*, Clarendon Press, Oxford, 1991; Samuel R. Williamson, *Austria-Hungary and the Origins of the First World War*, New York, 1991; John W. Langdon, July 1914: *The Long Debate, 1818-1990*, Berg, New York/Oxford, 1991; V.R. Berghan, *Germany and the Approaching of War in 1914*, St. Martin Press, New York, 1973 (1993); Holger H. Herwig, *The First World War Germany and Austrian-Hungary 1914-1918*, Arnold, 1997; Annika Mombauer, *The origins of the First world war, Controversies and consensus*, Longman 2002; Annika Mombauer, *Helmut von Moltke and the Origins of the First World War*, Cambridge University Press, 2001, 2003, 2005; Keith Wilson (ed.), *Decisions for War, 1914*, St. Martin's Press, New York 1995; Annika Mombauer (ed.) *Forging Collective Memory. Governments and International Historians through Two World Wars*, Berghan, Oxford 1996; Richard C. Hall, *The Balkan Wars 1913-1913 Prelude to the First World War*, Routledge, 2002; Richard F. Hamilton, Holger H. Herwig (eds.), *The Origins of World War I*, Cambridge University Press, 2003, 2007; Rut Henig, *The Origins of*

the First World War, (3th ed), Routledge 2003 (1. издање 1993); David Fromkin, *Europe's Last Summer: Who Started the Great War in 1914?*, New York, 2004; James Joll & Cordon Martel, *The Origins of the First World War* (3th ed.) Longman, 2007; Jay Winter, Geoffrey Parker and Mary R. Habeck, *The Great War and the Twentieth Century*, Yale University Press, 2002; Jay Winter, Antoine Prost, *The Great War in History: Debates and Controversies, 1914 to the Present*, Cambridge University Press, 2005; Stefan Schmidt, *Frankreichs Außenpolitik in der Julikrise 1914* (Munich, Oldenbourg, 2007); Sean McMeekin, *The Berlin-Baghdad Express. The Ottoman Empire and Germany's Bid for World Power 1898-1918*, Penguin, London, 2010; Sean McMeekin, *The Russian Origins of the First World War*, The Belknap Press, Harvard, 2011; Christopher Clark, *Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914*, Allen Lane, Penguin, London, 2012; Sean McMeekin, July 1914. *Countdown to War*, Cambridge, Mass., Belknap Press of Harvard University Press, 2013; Margaret MacMillan, *The War that ended Peace, The Road to 1914*, Random House, New York, 2013; Max Hastings, *Catastrophe. Europe goes to War 1914*, William Collins, 2013.

4 А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, стр. 15.

Фишер је установио да је постојала тежња за постизањем светске моћи са припадајућим циљевима, који су се зависно од услова мењали, али не битно (*Imperium Germanicum*). Са својим сарадницима, Гајсом на првом месту, установио је све активности које су водиле једином „решењу” како се не би пропустила шанса да се атентат искористи као повод за рат. Кроз књигу *Савез елита* показао је да се основни циљ спољне политике – светска доминација није променио од 1871. до 1945. године. Конзервативци су током расправа са њим понешто ублажили међуратне ставове. На једној страни, одговорност су приписали групи око генерала Лудендорфа и пангерманистима, а остале су амнестирали, а на другој, почели су уводити категорије као „превентивни рат”, „урачунати ризик” или „поликратски хаос” (професори Андреас Хилгрубер /*Andreas Hillgruber*/ и Волфганг Момсен/*Wolfgang Mommsen*/). Почетком осамдесетих година очигледно се није могло истрајавати на старом миту у целини, па су се његове саставне тезе почеле појављивати у новим формама. Сам Фишер остао је у трајној дискусији (борби) из дубоког уверења да се та прошлост и те како тиче Немаца, немачких суседа и целог света.⁵ Колико је приземних удараца морао овај борац да истрпи, слично професору Кантровицу излмеђу два рата. Поменимо само да је министар спољних послова Герхард Шредер (*Gerhard Schroder*), поступајући по савету старијих конзервативних историчара, Фишеру одузео средства за путне трошкове за планирану турнеју предавања по Сједињеним Америчким Државама које му је доделио Гетеов институт. Ову турнеју је доајен немачких историчара Герхард Ритер (*Gerhard Ritter*) упоредио са „националном трагедијом”.⁶

Професор Бергхан закључује да је после много година расправа међу историчарима око одговорности за избијање рата у августу 1914, у току којих су немачки историчари или кривили Тројну антанту или све подједнако за склизнуће у понор, Фишерово контроверзно произвела резултат који је данас широко прихваћен у научној заједници која се бави непосредним узроцима рата – царска палата у Берлину гурнула је Европу преко руба. „Ти људи су

недељу дана пре 1. августа, заједно са јастребовима из Беча, својевољно погоршали кризу, иако су били у најповољнијој могућности да је примире и демонтирају”. Пратећи научне резултате Фишера и следбеника може се, по Бергхану, констатовати да постоји широки консензус да се током критичних недеља најважнији конфликт одвијао између војних и цивилних личности Рајха. Круг око Молткеа није хтео да пропусти прилику која се указала „да се среде рачуни са Антантом”.⁷ Његов аустроугарски колега Конрад је у периоду од 1. јануара 1913. до 1. јуна 1914. године 24 пута тражио рат против Србије.⁸

Ови погледи ушли су и у немачке уџбенике (сем у Баварској) за време владавине социјалдемократа.

Историчар Џејмс Џол (*James Joll*) у својој често навођеној студији о узроцима рата додаје још један важан моменат – психолошки фактор («*the mood of 1914*») – као „круцијални фактор” који је стајао иза суноврата Европе у хаос, мада се ограђује да се он може приближно проценити и да се разликовао од земље до земље, од класе до класе. Џол закључује да је на сваком нивоу постојала вољност да се прихвати ризик или прихвати рат као солуција за читав низ политичких, социјалних и међународних проблема. По њему, ваља се окренути и истраживању менталитета европских владара и њихових поданика „јер ће на крају објашњење за узрок рата ту лежати». Категорије као што су страх, напетост, фрустрираност, надања маса да ће им бити боље, лепше, богатије итд., треба узимати у обзир.⁹ Историчарима није промакао тај фактор, али су учавали намерно произвођење масовне психозе у одређеном правцу. Медији су потпаљивали ратна расположења, на која су владајући „морали да одговоре”. С друге стране, медији су у Немачкој и другим државама прећуткивали да су антиратне демонстрације ништа мање масовне. Дехуманизација непријатеља, расистичке примесе, инсистирање на „вишим” и „нижим” цивилизацијским нивоима, „природним правима”, „немачком кул-

7 Н. Herwig, *н. ч.*, стр. 304.

8 Dedijer, *Sarajevo*, стр. 238. Не рачунајући период од 1906. до 1912, амерички историчар Фау је израчунао тај број према сопственим Конрадовим казивањима. Конрад је тежио да се јужнословенско питање реши силом и превентивним ратом против Србије.

9 J. Joll, *The Origins of the First World War*, London 1984 (1996), према првом издању стр. 196 (наведено код: V. Berghahn, *н. д.*, стр. 289).

5 Исто, стр. 46, 47, 49.

6 Н. Herwig, *н. ч.*, стр. 304.

турном духу” насупрот „словенству”, све је то било део „стања духова 1914”, када се ломило - ићи у рат или смирити кризу.

Уз историографију каква се деценијама етаблирала кроз полемике, али и увођење нових форми промишљања и рада на изворима, данас смо сведоци да постоје и неки други трендови, мање научни, а више одраз свог времена. Рекли бисмо, дела са политичком мисијом. Историчару са овог простора не могу да промакну дела намењена широј публици, код глобалних издавача, која оживљавају реторику међуратне (поражене) Европе. Након „кратких историја» Босне и Косова, које су политичари делили новинарима и мање упућеним сарадницима, сада, пред стогодишњицу, појављују се дела која „откривају” дуго скриваног кривца за рат – „српски национализам”, „конспирацију” против једног уређеног и цивилизованог царства које је било носилац прогреса и стабилности на Балкану. Открива се, тако, да је у корену свега Гарашиново „Начертаније” из 1844, пројекат „Велике Србије”, страст и склоност за убиствима владара (1903, 1914) итд. Једном речју, „откривен је» поново тај најодговорнији фактор нестабилности и „једини” реметилачки фактор на Балкану, који има уграђену малигну „менталну мапу”.¹⁰

Професор Милорад Екмечић је у више наврата упозоравао на мистификације које су биле плод међуратних расправа о „ратној кривици”, а које су постале баштина националних и националистичких идеологија. Један такав пример је олако баратање интерпретацијама Гарашиновог „Начертанија”. Пројекат изразито међународног порекла, са редакцијама државника који су имали повод да се сарадња са Хрватима прикрије пред Аустријолд, почео је у Немачкој и Аустрији тридесетих година да се оцењује као почетак „српског пројекта». Деловање повереника Народне одбране 1908-1914. изједначило се са некадашњим активностима Гарашинових агената, који су контактирали, углавном, са истакнутим личностима. У другој намери, да би поткрепили идеју о дугом трајању југословенства, српски и југословенски историчари су му такође приписали трајност и перманентност

10 Christopher Clark, *Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914*, Allen Lane, Penguin, London, 2012, pp. 3-5, 13-22, 26, 71-76.

на путу ка заједничкој држави.¹¹ Документ који је евидентно остао затурен у Гарашиновим папирима и ван оперативне употребе до поновног открића и објављивања 1906, почео се интерпретирати не само као извор српског империјализма (хегемонизма) већ и етничког чишћења у најновијем времену. Посебно су тезе аустроугарских носталгичара биле подлога за писање о њему у време НДХ. Овакво разумевање настојаће данас да оживе неки историчари, у жељи да кривицу за рат виде у српској конспирацији и руским тежњама.¹²

Колико је политички контекст деведесетих година био присутан када су квалификације српског национализма у питању пратимо и у сјајној и иновативној књизи Најла Фергусона (Niall Ferguson) *Pity of the War*. Пишући укратко о настајању националних држава на Балкану и Европи у XIX веку и односу сила према њиховом настанку и ширењу, он каже да српска влада није била тако подложна руској доминацији као бугарска, али је „њена политика била агресивно националистичка и експанзионистичка». И даље каже, оно што је Пијелдонт учинио педесетих и Пруска у Немачкој шездесетих година XIX века, то је Србија хтела почетком XX века на Балкану – „да прошири своје територије у име ‘јужнословенског’ национализма”.¹³ Нема ни речи о националноослободилачком фактору, тежњама других ка Србији; постоји само из Србије ка окружењу. Да будемо праведни, то се не види ни у случају осталих – говори се само о територијама. Примећује и цинично држање империјалних сила, које су Грке и Србе виделе као „успешне против Турака, али само до границе које

11 Roderich Gooz, „*Das osterreichisch-serbische Problem bis zur Kriegserklärung Österreich-Ungarns an Serbien 28 Juli 1914*”, у: V. E. Fischer, V. Carl Bohm-Schon, *Die Vorgeschichte des Krieges*, 10, Berlin, 1930 (наведено према: М. Екмечић, *Ратни циљеви Србије*, 2. издање; После њих јавио се генерал Саркотић, гувернер Босне током рата, у књизи *Der Banja Luka Prozess*, 1, Berlin, 1933; О новим инструментализацијама и правом контексту Гарашиновог „Начертанија” видети: Р. Љушић, *Књига о Начертанију*, Београд, 1993. 12 М. Grmek, N. Didara, N. Stimac (eds.), *Le nettoyage ethnique. Documents historiques sur une idéologie serbe*, Paris, 1993, p. 57-80 (наведено код: D. Batakovic, „*Nacertanije Ilije Garasanina: problemi i znacjenja*”, у: *Dijalog povjesnicara istoricara*, 1, приредили Hans Georg Fleck и Igor Graovac, Zagreb, 2000, str.109-125, nap. 32); Christopher Clark, н. г., 22.

13 Niall Ferguson, *The Pity of the War. Explaining World War I*, Allen Lane, Penguin Press 1998 (1999), према Basic Book, 1999, str. 144.

су Силе дозвољавале.”¹⁴

Манфред Раухенштајнер (Manfred Rauchensteiner) ће у својој књизи (1993) навести, у стилу „модерне”, да је Франца Фердинанда „убио терориста који је био под српским утицајем». Аустроугарски државници су били сигурни у умешаност српске владе у убиство надвојводе, пише он, што се тек потврдило кроз папире Солунског процеса 1917 (однете 1941. из Југославије – прим. М. Б.). Тако се сазнало да је један број чланова владе знао за планирани терористички чин.

Британски историчар Марк Корнвол (Mark Cornwall) ће у првој половини деведесетих година дати своје већемтне оцене о улози Србије. Рат је, по њему, био добродошао српској влади јер ју је решио унутрашњих брига. Србија је, према „доказима”, била много тврдоглавија и независнија „него што су историчари замишљали ... у јулу 1914. Србија је била спремна да одбије аустријске захтеве који су били у супротности са статусом суверене и ‘цивилизоване’ државе (у оригиналу – прим. М. Б.)... Због тога је влада срочила (у оригиналу: по сопственом мишљењу – прим. М. Б.) веома помирљив одговор, који је ипак био пун резерви ... Краљевина је била спремна 25. јула да уђе у ризик локалног рата са Аустроугарском ... До краја јула 1914. године Пашић је знао да се Велика Србија може остварити само кроз огањ све-европског рата. Сама Србија помогла је да се тај рат догоди јер током Јулске кризе није била спремна да се врати у положај аустроугарског сателита (sic!).”¹⁵

Да ли је посредни незнање, или набеђеност, или нешто треће. Већ би реакције на ултиматум који су сами Аустроугари и Немци означавали као „неприхватљив” морале водити овог историчара супротном закључку од онога који износи. У Британији, Русији и другим државама омадх су препознали његову праву природу. Аустроугарски амбасадори су у метрополама, после његовог предавања, могли чути коментаре да је то „ужасан документ” и да је срочен само са једним циљем – да доведе до рата. Дакле, лако су одгонетнули његову праву природу, која је и водила његове творце. Када су 26. јула у европским престоницама доби-

ли на увид садржај српског одговора, у реакцијама се видело поштовање српског напора да се сачува мир до крајњих могућих граница. Ако је можда некоме „споран» коментар руског министра спољних послова Сазонова: „Превазилази сва очекивања по умерености и жељи да се Аустро-Угарска задовољи. Ми не видимо какви би још захтеви могли бити ... изузев ако бечки кабинет не тражи изговор за рат”; или, ако је некоме „некомпетентан” коментар бугарског премијера Радославова „да се Србија у свом одговору на аустријску ноту показала врло помирљива и да је учинила све уступке који су могући”; или, ако је „пристрасан» коментар у француском Министарству спољних послова, где је аустроугарском амбасадору изјављено „да је по општем уверењу Србија ишла до крајњих граница, те с тим више има разлога надати се да Аустро-Угарска неће учинити ништа непоправно”,¹⁶ ако одговор заиста није био сусретљив и отварао врата дипломатском решењу, како онда објаснити да је нота највећи утисак оставила у дипломатским круговима у Берлину, на Двору и међу протагонистима рата. Канцелар Бетман је имао проблема да Кајзера поново подстакне на рат након што је његово расположење после читања помирљивог српског одговора на аустроугарски ултиматум потпуно променило. „Он је одлучио да су сада сви разлози за рат отпали”. Кајзер „више није желео да Аустрија изазове рат”. Био је спреман да напусти Аустроугарску, ако га она започне. Али његов министар рата Фалкенхајн, према властитим белешкама, охладу га је подсетивши га да „он више не контролише ствар”. И Бетман је сматрао да Кајзер више није у позицији да се меша. Точак се закотрљао.¹⁷

Ово је на многим местима могао прочитати и Марк Корнвол. Тада би му закључци били другачији.

Горњи наводи нису само коментар на олака нагађања Марка Корнвола. Једнако могу ићи као коментар на исте спекулације Манфреда Раухенштајнера, који српској влади приписује непомирљивост и у одговору на ултиматум. „Брижљиво срочени одговор на бечки ултиматум требало је да буде

¹⁴ Исто.

¹⁵ Mark Cornwall, “Serbia”, у: К. Wilson (ed.) *Decision for War*, pp. 83-84 (према: А. Момбауер, српско издање, стр. 177,188).

¹⁶ ДСПКС, књ. VII, 2, стр. 671, док. 562; стр. 682, док. 586; стр. 686, док. 594.

¹⁷ А. Момбауер, *Helmut Moltke*, pp. 198-199.

прихватљив европским владама, али ни у ком случају није био безусловно прихватање захтева који су упућени Београду. Из чињеница да је Србија почела мобилизацију више сати пре слања одговора на аустријски ултиматум види се да је српска влада била свесна последица свог одговора.¹⁸ Каква конструкција! Да ли се заиста ради о омашци, или незнању. Мобилизација је у Србији наређена 25. јула у 21 час, са почетком 26. јула, два и по сата након изјаве Аустроугарског посланика да су односи две земље прекинути. У Аустроугарској је 25. јула у 21.23 наређена мобилизација за план „Б” свих осам предвиђених корпуса, са почетком 28. јула. Тај декрет потписао је лично цар Франц Јозеф.¹⁹

Кристофер Кларк такође износи, као и Манфред Раухенштајнер, али се на њега не позива, да је аустроугарском посланику Гизлу било јасно да прихватање ултиматума „неће бити безусловно. Наредба за српску мобилизацију је била на снази од три сата тог поподнева, градски гарнизон је изашао уз велику буку да заузме брежуљке око града, Народна Банка и Државни архив су евакуисани из Београда у унутрашњост, и дипломатски кор је био већ припремљен да следи владу у Крагујевац, на путу за Ниш.”²⁰

У овом детаљу греша и Жан Жак Бекер. И он погрешно наводи да је мобилизација у Србији била наређена 25. јула у 15 часова, чак три сата пре предаје одговора на ултиматум, јер није имала никакве илузије како ће бити дочекан њен одговор на ултиматум.²¹

Било је гласина и процена које су стизале у Беч да је мобилизација била наређена већ 24. јула у 16 часова. Тако је јављао аустријски обавештајцац из Шапца преко команде XIII корпуса у Загребу, што је примљено у 23.30 часа тог дана. Поред ове вести

18 Manfred Rauchensteiner, *Der Tod des Doppeladlers: Österreich-Ungarn und Erste Welt Krieg*, Graz, Vienna and Cologne, 1993, S. 85 (према: А. Момбауер, српско издање, стр. 178,188).

19 M. Radenkovic, *Cerska operacija, Beograd*, 1953, str. 62-23.

20 C. Clark, h. g., стр. 467. Мада је овај навод очито мешавина процена и нагађања, те накнадних сазнања (око евакуације дипломата) аутор се позива (нап. 44, стр. 650) на извештај аустроугарског војног аташеа из Београда 25. јула 1914 (Kriegsarchiv Wien, AOL, Evidenzbureau, 3506, 1914, као и на мемоаре руског дипломате у Бечу: N. Shebeko, *Souvenirs. Essai historique sur les origines de la guerre de 1914*, Paris, 1936, p. 231). Шебеко наводи, вероватно по неким бечким гласинама: 3 сата после подне (trois heures apres midi).

21 Jean- Jacques Beker, n. d., str. 75. Бекер не наводи извор за ову тврдњу.

Конрад Хецендорф бележи и да је 25. јула стигла друга вест, да је у четири сата после подне наређена општа мобилизација. Ово последње личи на Гелинеков извештај који користи Кларк.²² Било је гласина и међу самим Србима да ће бити проглашена мобилизација, или да је већ проглашена (а није била – прим. М. Б.), увек из „поверљивог” извора.

Ипак, питамо се зар није неки српски извор првог реда био примеренији за ову осетљиву интерпретацију од простог обавештајног нагађања или накнадног дипломатског сећања. Стога подсетимо како су стварно текли догађаји. У Србији је после увида у садржај ултиматума одмах схваћено какав циљ има. Министар војни Душан Стефановић почео је предузимати мере предострожности, али је премијер Пашић отклонио предлог хитне мобилизације:

„Видећи по садржини ултиматума сву озбиљност ситуације, још истог дана без знања Председника владе саопштио сам свима командантима дивизије да прегледају припрему за мобилизацију и да се сви официри који су на одсуству и боловању позову натраг у своје команде. Позвао сам заступника начелника Генералштаба пуковника Душана Пешића и наредио му да се одмах позове војводу Путника и пуковника Живка Павловића из Главног генералштаба, који су били ван земље на лечењу, да се најхитније врате у Отаџбину. Свим окружним пуковским командама наредио сам да прекину рад на регрутацији и да се врате у своје команде. Лично сам позвао команданта Дунавске дивизије пуковника Анђелковића и саопштио му да изведе све трупе београдског гарнизона у логоре. 12. јула (25. јула) пре подне отишао сам код г. Пашића. – Шта да радимо са војском, господине предредниче, да ли да мобилишемо? – питао сам га. С руком на бради, премишљајући Пашић ми је одговорио: – За сад ништа не дирајте. Вечерас ће се знати. Вратио сам се у министарство и наредио да се одмах изврши евакуација београдског војног млина за Ниш и да се спреме наређења: да железнице пређу у војне руке, да се минира савски жељезнички мост и да се спреме за штампу подаци о аустроугарској војсци који ће се раздати нашој војсци.”²³

22 Conrad von Hetzendorf, n.d., vol. IV, str.109,110.

23 Душан Стефановић, „Пред буру... (Београд у првим данима Светског рата)”, у: *Агонија Београда у Светском рату*, Београд, 1931, стр. 3-15; ДСПКС, књ. VII, св. 2. стр. 645, док. 522. Министар

Тек када се Пашић вратио од Гизла и придружио министрима који су га чекали у Председништву владе у Ристићевој кући, сви сем Стојана Протића, сазнали су да нема више наде и да је све готово. Била је то трећа седница владе тога дана која је трајала до 19 часова.²⁴ Наређене су припреме за евакуацију владе и сазив скупштине у Нишу. Према белешкама министра војног Стефановића, он се после састанка вратио у Министарство војно и ту заједно са пуковником Крстом Смиљанићем у 19 часова написао наредбу за мобилизацију.²⁵ Потом су у Министарству војном до десет сати увече припремани укази о формирању Врховне команде и њен одлазак за Крагујевац, сведочи Стефановић. У документима војних команди бележи се да је мобилизација наређена у 21 час, са почетком сутрадан.²⁶ О тој вести своју владу хитно је обавестио британски посланик Крекенторп у 22 часа.²⁷ Србија је 26. јула била облепљена плакатима.

Ако се примени логика Раухенштајнера или Кларка, да је Србија унапред била убеђена да њен одговор неће задовољити и тобож наредила мобилизацију пре предаје одговора; онда је аустроугарска влада, убеђена у неприхватљивост својих захтева, већ унапред саставила писмо којим се српски одговор одбија, посланик је већ био укрцао ствари на брод за Земун пре предаје одговора, а аустроугарски Генералштаб је наредио мобилизацију 25. јула у 21.23 часова. Што је најзанимљивије, једна влада о тако деликатном питању оставља ствар

војни преко МИД 11/24. јула 1914 упутио позив свим официрима у иностранству да се врате у земљу.

24 „После треће седнице владе”, Политика, 13 (26) јула 1914.

25 Архив САНУ, бр. 8701, Фасцикла 1, стр. 2. Дневници и папири министра војног пуковника Душана Стефановића.

26 Овог дана у 21 час примљено је наређење команданта Ибарске див. области Пов.О. Но 1, којим се саопштава Његовог Величанства Краља указ о мобилизацији целокупне наше војске. Као први дан мобилизације одређена је недеља 26. јула (по новом календару) (Ратовање Петог пешадијског пука „Краља Милана” 1912-1920, Ваљево, 1998, стр. 37 (према Оперативном дневнику пука); М. Radenkovic (генерал), n. d., str. 62—63; А. Митровић, Србија, стр.81 (влада је 25. увече прогласила мобилизацију); Александар Стојићевић, пуковник за ђшт. послове, *Историја наших ратова За ослобођење и уједињење од 1912-1918, год. (Ток операција и примена снабдевања)*, Београд, 1932, стр. 25; *Српске Новине*, 13 (26) јули 1914, Указ о мобилизацији од 12 јула.

27 *British Documents of the Origins of the War, 1898-1914 (BD)*, Vol. XI, June 28th - August 4th, 1914, Items 1-299, Doc 130, Tig 54, Mr Crackanorpe to sir E. Cray, Belgrade, July 25, 1914. D 10 PM/ R 11.30 PM: “Mobilisation ordered”.

на процену генералу, барону Владимиру Гизлу. Не сматра за потребно ни да види одговор, а камо ли да га простудира па донесе одлуку. Све је за њу обавио њен посланик у Београду фон Гизл.

Наравно, ниједан амбасадор, ма каква личност био, не би могао сам да предузме тако далекосежан одговор да није имао прецизне инструкције. Историчар Андреј Митровић наводи и коментар немачког посланика у Београду фон Гризингера (v. Criesinger) о одјеку одговора на ултиматум, како га је видела тамошња дипломатска заједница:

„Након што смо српски одговор подробно и у миру размотрили, у кругу колега који су се сакупили код мене владало је јединствено уверење да је барон Гизл пребрзо отпутовао. Свима нам се чинило да је Србија веома далекосежно изишла у сусрет захтевима и да је томе био несразмерно кратак рок у коме је наш аустроугарски колега проанализирао уручени му одговор. Наиме, сви смо ми сматрали да би нама требало више времена, па смо закључили да је он унапред добио налог да отпутује уколико, да тако кажем, Ултиматум не буде глатко прогутан. У међувремену је српски одговор био објављен и учврстио нас у томе да смо тачно разумели [зашто је Гизл отпутовао].”²⁸

Историчар Макс Хејстингс наводи да је Владимир Гизл заиста 7. јула, пре повратка на дужност у Београд, добио од Бертолда прецизне инструкције: „Како год да Срби буду реаговали на ултиматум [који се тада писао], ви морате прекинути односе и мора доћи до рата.”²⁹

Занимљиво је приметити да Кристофер Кларк, признаје да је ултиматум био креиран тако да буде одбијен и да је Гизл добио инструкције да одбије српски одговор без обзира на његов садржај.³⁰

(Део из књиге М. Бјелајац, 1914-2014. *Зашто ревиизија. Старе и нове контроверзе о узроцима Првог светског рата*, Одбрана, Београд 2014)

Др Миле Бјелајац

28 А. Митровић, н. д., 80, нап. 151 (према: J. Griesinger, “Die kritischen Tage in Serbien”, Berliner Monatshefte, 1930, No. 9, str. 839-840).

29 Max Hastings, n. d., “The Descent to War”, p. 45 (“However the Serbs react to the ultimatum [then being drafted], you must break off relations and it must come to war.”).

30 C. Clark, h. g., str. 57, 467.

ПОЧЕТАК ОФАНЗИВЕ НА СРБИЈУ 1915.

Француски лекар у Шапцу септембра-октобра 1915. године

У овом броју *Историјских свезака* објављујемо четврто и пето поглавље књиге Луја Леополда Томсона *Повлачење Србије (октобар–децембар 1915)*, који се у Србији налазио у својству члана савезничке санитарне мисије. Књигу је француски аутор писао на основу свог дневника вођеног на лицу места, пратећи збивања на српском ратишту и бележећи интересантне детаље. Објављена је 1916. године, у склопу колекције *Mémoires et récits de guerre*, Editions Hachette, у време када је српска војска пребачена на Солунски фронт. Наслов оригинала гласи: Thomson, Louis L., *La Retraite de Serbie: (octobre-décembre 1915)*, Paris: Hachette et Cie, 1916. У тексту су курзивом дате речи које је он писао у оригиналу – на српском. Имена српских официра давао је само иницијалом, због војне цензуре, јер је књига штампана током рата.

IV

Назнаке олује

Прошло је неколико месецу у Шапцу. Ја сам имао много медицинских обавеза, за које сам рекао да о њима нећу много говорити. Потом се постепено хоризонт замрачио. Почели смо да осећамо да смо изложени много конкретнијој претњи. Схватили смо да озбиљни догађаји, који се одвијају далеко, могу имати изненадне и грубе последице.

Новости, песимистичне и оптимистичне, стизале су нам са закашњењем и као да смо их примали незаинтересовано. Живели смо дан за дан, у незнању које је могло бити забрињавајуће, да смо о томе размишљали. Супротно томе, та неизвесност створила је много ближе односе у нашем малом окружењу и ми смо лако пристали на њу.

Посао се настављао: тифусна грозница је заустављена уз помоћ вакцинације и, крајем августа, у неку руку ју је заменила мочварна грозница – маларија. Срећом те су у тој болести озбиљни случајеви били релативно ретки, јер су, у једном тренутку, скоро сви боловали од ње.

Споменућу само моје најближе окружење: мој ордонанс, мој преводац Лазар, Милица, сироче које је долазило сваки дан код нас у кућу, жандарм Александар и екипа од четири аустријска затвореника која је била под нашом надлежношћу – сви су се разболели скоро у исто време. Моја жена и ја смо успели да избегнемо болест.

Више није требало вршити дезинфекцију: моје

људе задужио сам да затрпавају огромне баре са водом у граду, у којима су се множили комарци, који су ширили епидемију.

Крајем лета, осетили смо знатно поскупљење намирница. Увек смо имали само црни хлеб, лошег укуса и лоше умешен, који смо већ плаћали скупо, 40 француских сантима за килограм. Постао је ужасан, јер су га правили од буђавог брашна и није био добро испечен. Пилиће, који су били мали и мршави, било је лако добити претходних месеци, али су се продавали за 4 или 5 франака за килограм.

Пиринач, којим овде хране живину, коштао је 2 франка за фунту. Цена гриза је била иста. Кромпир је поскупео на 50 француских сантима по килограму. А потом га више није било. Нико није обрађивао земљу, а наговештавала се оштра зима, како због хране, која је постала проблем, тако и због приближавања хладноће, коју смо већ почели да осећамо у септембру и која је подједнако оштра као и неугодна врућина током лета. Жене и деца су били врло једноставно обучени и често су им недостајале најнеопходније ствари.

Један пуковник из Војске спаса, господин Говарс, чија је помоћ већ омогућавала бројним женама и девојкама (укратко, свима које су тражиле запослење) да поштено зараде мало новца, имао је иницијативу која је требало да реши, скоро у

потпуности, велико питање намирница. Тражио је и добио од Парламента право на увоз без царине свих животних намирница које су признате као неопходне, а потом и њихов бесплатан превоз железницом до Ваљева, а отуда коњским запрегама. Те намирнице, које ће Холандија и Америка давати по најнижим ценама, требало је да стижу преко Солуна и да се продају угроженим становницима по набавној цени. Неколико хиљада франака, које су богати трговци уступили без камате, требало је да омогуће куповину првог транспорта и да потом буду надокнађене приходом од продаје, са идејом да буду позајмљене други и трећи пут, уколико би систем давао добре резултате, све док се не промени ситуација која је стварала потребу за тиме.

После тих договора, г. Говарс је одмах отишао у Солун да би покренуо остварење свог плана, а додаћу и да је начелник Шапца једног дана добио обавештење да ће роба бити испоручена. Авај! То је било почетком октобра и већ смо предузмали мере предострожности за евакуацију из града оно мало ресурса који су се у њему налазили. Начелник је послао телеграм са молбом да се пошиљка обустави и био је у праву што је то урадио.

Али немојмо ићи превише унапред.

Питање одеће је било делимично решено пријемом два велика сандука, добијених од Француско-српског одбора: у једном је била постељина, у другом мушке кошуље, гаће, чарапе. Ништа за жене нити децу. А у Шапцу више није било ни једног мушкарца, осим војника, којима смо већ дали све што је могло да им одговара.

Са друге стране, Срби се не служе постељином, јер немају кревете и спавају обучени. Зато смо дошли на идеју да чаршаве употребимо за изграду кошуља. Бројне девојчице, беспослене услед затварања школа, похрлиле су и брзо се бациле на учење шивења, под надзором жена и девојака које су то знале; оне су, са друге стране, биле плаћене да и саме раде на предметима који су дељени, у складу са потребама, дечацама, малој деци и старицама које нису биле способне да држе иглу.

Захваљујући средствима која је једна енглеска добротворка, лејди Пеџет, послала као помоћ угроженима, изванредан број девојака је тако стекао редовни и осигурани приход.

Најугроженијима су сваког дана у природи дељени хлеб, месо, млеко, јаја итд.

Почетком јесени, Шабац се вратио у релативно добро стање, пошто је прошла најгора несрећа. Улице и куће су биле чисте. Смртоносне епидемије су престале. Болница је била врло цењена и радила је врло добро. Живот је био скуп, али су скоро све жене могле да зараде мало новца. Предузете су мере предострожности да свако може да набави неку храну и огрев. Међу свима је владало извесно задовољство.

Али то није могло да потраје. Пред Србијом су била још бројна искушења!

Читам шта сам забележио у дневнику:

„Чују се гласине да је Бугарска дала негативан одговор Антанти и да је окупирала Зајечар и Неготин, у бугарско-аустријском теснацу, код границе са Румунијом. Трупe из наше области крећу за Ваљево и потом незнано где, верујемо на бугарску границу.“

Антанта је покушавала да уреди ствари, нудећи Бугарској Македонију и луку Кавала, уколико крене са нама.

И даље смо се надали, али ја нисам имао поверења у то. Делио сам осећање већине Срба.

Поново читам моје белешке, на брзину бачене на папир:

9. септембар – Неуобичајено кретање трупа. Пролази коњица, топови које вуку по шест волова одлазе у правцу Ваљева. Отишла је наша јединица првог позива и заменила је јединица другог позива. Физичко стање људи није добро, њихове пушке више не вреде много. Загреју се после десет испалених метака. Да ли то значи да смо остали напуштени у Шапцу? Вести су противречне, али су сви забринуте.

Антантину ноту је Србија прихватила, али је Бугарска одбила. У случају да се она придружи Централним силама, говори се о офанзиви против ње свих балканских суседа које помажу Француска, Русија и Енглеска. Наиме, ако би се затворио пут ка Солуну, не само Србија, већ би и Русија остала за два месеца без пута за снабдевање, јер је Архангелск већ од новембра затворен због леда. Остао би Владивосток, али колико је то удаљено! За то време, Бугарска тактизира, а Русија се повлачи.“

У том тренутку, Србија је била спремнија него икада пре у својој историји.

Епидемије су заустављене, војска је обновљена после месеци одмора и вежбања, њени арсенали су били добро попуњени, била је прави адут у рукама Антанте.

Ниједан Србин са којим сам разговарао није се заносио причом о добрим намерама Бугара: „Са њима се може само силом“ – говорили су – „нема договора са вуковима.“

Србија је била спремна, њене трупе су трепериле од ишчекивања да се залете на браћу криво-клетнике. Бугарска није била мобилисана, али су њене непријатељске намере биле извесне. На само једну реч, та храбра српска војска згазила би непријатеља као змијско јаје.

Са друге стране, иако су нас Аустријанци засипали с времена на време, као и друге градове на фронту, њихове снаге нису биле концентрисане и Бугарима у помоћ није послата никакава ефикасна снага.

Пустили смо да прође неко време.

У Шапцу, добростојећи људи који су се вратили током лета, поново су паковали свој пртљак и кренули ка унутрашњости, чак и према Београду, где су мислили да ће бити безбеднији, иако је то било подједнако близу фронта, али је одатле бар било лакше побећи, захваљујући железници.

Сви су послали неки пртљак да буде на сигурном месту. Ја сам спаковао велику количину оружја коју сам скупио или која су ми дали моји пријатељи српски официри. Поред колекције празних граната, свих облика и свих димензија, имао сам другу, фантастичну колекцију старих и модерних бајонета, турских, руских, аустријских, српских, различитих величина и модела. Стари српски бајонет био је дуг, шиљат и троугласт, доста сличан нашем. Модерни, као и аустријски бајонет, личи на онај енглеске војске, кратак и пљоснат. Имао сам такође врло чудне сабље-бајонете, дужине отприлике 60 центиметара, врло широке: то је, изгледа, оружје аустријских болничара. Додајте томе пола туцета различитих пушака, предмете од гравираног бакра, турске и српске, старе посуде, вазе, чутурице итд, до једне чудне лампе, направљене од гранате. То је напунило шест сандука.

24. септембар – Јуче, у недељу вече, Аустријанци су нас бомбардовали. Неколико граната је пало на град. Канонада је престала кад је пала ноћ. Легли смо мислећи да ће се сигурно наставити у зору, али нас је већ у пола један ноћу пробудило јако бомбардовање и стална ватра из ручног оружја и митраљеца. Зрна су звиждала изнад куће, док су се око ње распрскавале гранате. Обукли смо се на брзину, предвиђајући могуће искрцавање трупа. Многи становници су напустили своје куће и побегли у околна села. Јутрос сам сазнао да је Лазар, мој преводилац, одвео своју породицу у Јевремовац, где има пријатеље.

Командант Б. је дошао да нам прави друштво и попили смо кафу, радосно ћаскајући јер нисмо ништа боље могли да радимо док се тутњава није окончала.

Јутрос су нас обавестили да нико није повређен. Српски официри су ми рекли да нису пуцали нити из пушака, нити из топова. „Чекамо и ћутимо – кажу смејући се – слушамо и чекамо“. Тако је мудрије, а и немамо довољно муниције да би је наслепо трошили током ноћи. Ако је циљ бомбардовања био да се открију положаји српске артиљерије, онда је било узалудно.

Нашли смо метак који се забио у командантову ограду. Други су улетели у апотекаркину кућу. Није било велике штете, само неколико поломљених прозора. Ипак, више породица је напустило град а бројна кола натоварена намештајем упутила су се у Ваљево.

Од свитања, болницу су запосела возила која су дошла по болеснике. Пустили смо изврстан број да оде.

Време је топло и лепо. Не чује се више ништа и заборавили смо да смо на фронту.

Какво изненађење! Око поднева смо видели свадбену поворку која је долазила из правца суседног села. Дугачка колона кола, најмање десет. Кола са младожењом била су на челу. Младић, обучен у свечано одело, седео је поред свог старог оца. Млада се возила у другим колима, у друштву кума и девера (брата или пријатеља младожење). Коњи и кола били су окићени везеним пешкирима, који су се вијорили као заставице. У осталим колима су се возили гости, а младићи су ишли испред и иза каравана.

25. септембар – Капетан Д. из Богатића премештен је у Обреновац. Његов помоћни, поручник Б. послат је у српску војску. Шабац остаје најсевернија тачка медицинске мисије у Србији. Капетан Д. је дошао да нас види: поверио нам је на чување санитарски материјал из Богатића.

Бугарска је огласила мобилизацију. Грчка такође. Тај последњи догађај нас умирује: наине, Грчка је везана са Србијом уговором о савезништву. Ако Бугарска нападне Србију, Грчка је дала реч да ће притећи у помоћ Србима. Колико год мало могли Савезници да учине, то ће задржати Бугарску, док ће Србија моћи да се позабави искључиво одбраном обала Саве и Дунава. Питао сам мог пријатеља начелника, г. Лазића, да ли мисли да ће Шабац бити одбрањен. „Да, можда кратко“, одговорио је.

Пред том обесхрабрујућом вероватноћом, одлучио сам, пошто за три дана треба да идем у Београд (да бих излечио зуб који ме грозно мучи), да понесем са собом мој пртљаг и да га сместим на безбедно у Рачи... Релативно безбедно, јер ништа није сигурно! Ако, као што се претпоставља, дође до опште офанзиве дуж Саве, Дунава и Дрине, ако Бугари нападне на истоку, а Албанци се умешају на југозападу, бићемо скоро потпуно опкољени. Срећом те ће нас Грчка покривати на крајњем југу.

Замислите напад на Француску, који би почео истовремено на фронту у Сабл д'Олону на западу, па се наставио горе на север, дуж обале канала

Ла Манш и сишао на исток дуж наше границе до Монака. А да је уместо Атлантског океана, област Сабл у Шпанији, планинска земља, без путева, без ресурса, насељена врло непријатељски настројеним становништвом. Такав је проблем са којим ће се Срби суочити на почетку ове нове кампање.

26. септембар – Синоћ, током вечере, страховита експлозија је потресла читав град. Вечерали смо. Прозори су задрхтали, тањери заплесали. Мислио сам да је експлодирало складиште муниције. Али мој храбри Александар, у ноћном опходу, ушао је да ми објасни порекло те неочекиване буке. Аустријанци су бацали насумице стабла дрвећа да би разбили mine које су на Сави поставили руски артиљерци. Једна од њих је експлодирала.

Много људи и даље наставља да напушта Шабац. Рекли су нам за незванично циркуларно писмо, које се обраћа виђенијим људима у регији и саветује их да се дискретно повуку ка унутрашњости. Начелник је, међутим, добио наређење да умири становништво и да га обавезе да остане.

Шеф наше јединице, командант Б. добио је депешу о прекоманди у српску војску.

Збогом, моје путовање у Београд. Пошто сам од сада сам, не могу да напустим ово место и за сада одустајем од одсуства.

29. септембар – Одлазак команданта. Остајем сам у мисији у Шапцу.

V

Последњи дани у Шапцу

6. октобар – Прошло је недељу дана од командантовог одласка. Догађаји сустижу једни друге и ове белешке, које сам почео да водим у релативном миру, можда ћу окончати у сред борбе. Бугарска и Грчка су мобилисане пре четири дана. Силе су послале ултиматум Бугарској, налажући јој или да се демобилизује, или да крене на Турску. Постављени рок је истекао јуче у четири сата, а све води ка томе да ће, као одговор на то, Бугарска напасти Србију. Са друге стране, Аустријанци и Немци морају да нападају дуж читавог фронта на Дрини, Сави и Дунаву, не би ли савладали Србе са леђа.

Овде сам на правом месту да или будем по-

гођен мецима и шрапнелима, или да будем заробљен, што је много незгодније. Ниш је нем, не даје никакве наредбе. Остати, ако Аустрија победоносно нападне, или не остати, то је сада питање. Ако бих знао да ће ме оставити на мом месту да и даље вршим дужност лекара, не бих оклевао. Са друге стране, ако бих преко ноћи био експедован у неки замак у Аустрији, то ме уопште не би обрадовало!

Једна становница Шапца, која се изненада вратила из заробљеништва у Аустрији, потврдила ми је да Немци шире гласине да имају милион људи које ће послати на нас. Немци морају да нападне

границу од Румуније до Обреновца. Остатак Саве и Дрине повериће Хрватима и Мађарима. Потоњи догађаји су потврдили ову информацију, у погледу распореда и националности трупа. Што се бројности тиче, верујем да је била претерана. Али је приметна вештина којој су прибегли да у земље врате особе задужене да шире такве гласине. Наравно, када буду делимично потврђене, већ уплашена јавност повероваће да је све тачно.

Што се тиче других вести, нема ништа из Русије, која је у последње време постигла неколико успеха. Са француске стране, знатно напредовање се чини извесним. То ће бити битка у Шампањи.

У Солуну се искрцао сер Ијан Хамилтон, командант трупа на Галипољу, заједно са својим штабом.

Начелник ми је послао две воловске запреге и саветовао ме да преселим моје личне ствари. Послао сам два сандука са мојом најдрагоценијом одећом, постељином, ципелама, намирницама итд, и „сувенирима“ (старим и савременим оружјем). Искористио сам и прилику да пошаљем и један сандук са стварима поручника Л, који је оставио овде и четири паковања серума и лекова.

Кола само што нису кренула, кад је одјекнула огромна експлозија. „Још једна мина!“, помислио сам; „монитори желе да прокрче себи пут!“ Али тек што сам то помислио, почело је право бомбардовање. На улици је завладао метеж, помешан са крицима: „Монитори! Монитори!“ А потом се неко време чула само бука коју је производила канонада.

При обичном бомбардовању, оружје је доста удаљено и чује се само распрскавање граната. Али кад су у питању монитори, а радило се заиста о њима, који су се налазили на 600 метара од нас, такође се добро чуо и звук испаливања и слетања пројектила. Постепено смо се привикавали и могли смо да кажемо: „Сад су погодили начелство, сада телефонску централу, а сада болницу...“; када се одједном сручи лавина гипса, пропраћена заглушујућом буком: „Ово је погодило нас!“ Граната је пала на собу Лазара преводиоца.

Када је изгледало да се све умирило, бројни људи су припремали возила и брзо товарили у њих своје најдрагоценије предмете. Између осталих, апотекарка је дотрчала до нас да се опрости.

Делимично је била потрешена, а делимично се и смејала, јер, чим би се бомбардовање завршило, сви би почели да се шале на тај рачун, и рекла нам је: „Причала сам вам каква је била *бежанија* прошле године. Сада ћете видети другу *бежанију*, а можда ћете и учествовати у њој.“

Убрзо су возила кренула у низу. Упозорење је овај пут било озбиљно, а становништво, које је толико пропатило прошле године и које није желело да поново види *Швабе* од којих је стрепело, није чекало још једну опомену.

Из Шапца и села изнад града одлазила је читава поворка. Колица на којима су седели нагомилани деца, старци, теписи и сандуци, пратила су жене које су гониле стоку. Никада не бих поверовао да такав покрет може да се организује у само неколико сати. Људи су журили: хтели су да стигну, пре но што падне ноћ, до села у унутрашњости. Сав тај свет кретао се у тишини кроз нашу улицу, која је још јуче врела од живости.

У предвечерје смо схватили да смо скоро једини остали у нашој улици. Сва врата су била затворена. Две или три особе, које још нису отишле, изашле су из својих кућа са ћебадима и свежњевима, у којима су сигурно били предмети до којих им је било највише стало, и поздравиле се са нама, одлазећи да спавају у суседним селима.

Ако вечерас буду бомбардовали, овај град ће остати пуст. *Бежанија* је почела.

7. октобар – Провео сам ноћ у болници, одакле су избежумљени болесници желели да побегну. Довели су неколико рањеника, међу којима човека коме је рука била скоро ишчупана и дете са разне- том руком, којима сам морао да извршим ампу- тације. Два старца су била убијена.

Изгледа да су Срби, под претњом напада са монитора, морали да напусте аду Мишар. Конвоји рањеника који су долазили из правца Дреновца, где је било јако бомбардовање, заустављали су се овде, а пошто сам ја једини лекар, провео сам читаву ноћ превијајући их. Инсистирао сам да остану они који ми нису изгледали као да се могу транспортовати, пошто су били рањени у главу, у стомак или у грудни кош; али српске власти нису хтеле да их пусте да ту бораве, проценивши да је Шабац превише изложен, и слали су их даље чим је свануло. То је било врло неугодно за те несретнике.

Начелник округа, г. Лазић, сматрао је да болницу треба евакуисати. Сви болесници биће послати кућама, осим најозбиљнијих, који ће бити смештени у релативну сигурност у селу Велико Вранско, удаљено 8 километара одавде.

8. октобар – По болеснике је дошло четрнаест воловских запрега. Искористио сам то да утоварим санитарски материјал из мисије. Сво болничко особље је отпуштено, осим Душана, младог болничара који остаје са мном. Две болничарке, Ружа и Ната, не знају куда да иду. Саветујем их да се придруже конвоју који води економ. Он је своју породицу је послао у Ваљево.

У Великој Вранској, болница је смештена у школу. Кажем „смештена“, али је у стварности престала да ради после два дана, а болесници су упућени у Ваљево.

9. октобар – Монитори су се поново појавили током ноћи, кретали су се ка северозападу, где су обезбеђивали искрцавање Аустријанаца у Кленак, на 15 километара одавде. Њихови војници су се ушанчили иза насипа, који Срби не могу да нападну због ватре која се отвара са монитора.

У току ноћи су ми довели нове конвоје рањеника.

Отишао сам да видим болеснике у Великој Вранској. Школа је живописно смештена усред једног воћњака и, када сам стигао, било је чудно видети како сви једу, скоро радосно, испод једног великог дрвета. Да није било рањеника и топа који се непрестано чуо на неколико километара од нас, изгледало би као пикник.

Враћајући се из Вранске, нашао сам потпуно нову аустријску пушку, бачену на путу. Вероватно је бацио неки војник који се враћао из Кленка.

По повратку, поразговарао сам са капетаном који је био на ади у тренутку када је евакуисана. Људи су били сакривени у својим рововима на обали и нису могли да се мрдну, а да их монитори, који су били изнад њих, не заспу рафалима: „Имали смо утисак да су нека огромна чудовишта поред нас“, испричао ми је. Није ми било тешко да му поверујем.

Прича се да су отправници послова земаља Антанте напустили Софију. Отправник послова Русије, наводно болестан, једини је остао.

10. октобар – Прекисиноћ смо болницу остави-

ли у потпуном неред: слама је била свуда, а делови гвозедних кревета растурени. То је утисак који оставља одлазак у журби. Спалио сам сламу и очистио све. Сале су опране, паркет је премазан петролејем, кревети су поново намештени. Ако нам остане Шабац, болница ће бити спремна за рад. Ако будемо морали да одемо, Швабе, кад буду ушле, бар неће помислити да смо побегли.

Више немам болесника. Шта је остало у Шапцу? Најсиромашнији и Цигани. Ох, бомбардовање боље лечи него лекови. Нико више нема времена да се лечи. Али сваког дана стижу рањеници из Дреновца, Црне Баре и осталих контактних тачака на Сави и на Дрини. Не задржавају се: после превијања, упућују их даље.

Напустили смо нашу кућу, јер смо сада апсолутно сами у овом делу града. Срби предосећају да ће доћи до искрцавања и кажу да ћемо издржати неколико сати борећи се на улицама, што ће омогућити трупама да се престроје. Сместили смо се поред начелника. Све те куће су празне и можемо да бирамо.

Ипак, стижу нам утешне вести. Изгледа да се француске трупе искрцавају у Солуну и довозе топове са којима ће се супротставити Бугарима. Говори се о 20.000 људи. Мислим на кањон Вардара, одсуство путева, ту једину пругу у близини бугарске границе. Та помоћ ми изгледа тако далеко од нас!... То су ипак добре вести. Потом, у Дреновцу, близу Кленка, Аустријанци су добро начети, иако се још увек држе, кажу ми рањеници који стижу одатле, иза свог насипа одакле не могу да их истерају. Топ грми у даљини, али и у непосредној близини. Кажу да се нешто догађа у Београду и у Обреновцу. Регрути, који су већ два пута позивани и отпуштани, данас пролазе у великом броју. Овај пут се неће вратити.

Када сам ишао да видим неколико преосталих болесника на шабачким улицама, нашао сам две велике неексплодираних гранате калибра 155.

11. октобар – Ново бомбардовање. Граната је уништила кућу на 60 метара од наше старе куће, а у њу су шрапнели кроз прозоре ушли у собе. Милица, која је ишла по воду на артерски бунар, видела је три гранате како падају поред ње и право је чудо како их је избегла.

Пре неколико дана, позвала ме је Милицина

баба, зато што јој је унука била болесна. Када сам дошао, предамном је била врло дирљива сцена. У дворишту, у кола је био упрегнут бедни килави коњић и већ је било утоварено неколико пакета и сандук у коме је било све што је баба поседовала, а она се спремила да тамо смести дете. Али је оно, са јаким нападом маларије, дрхтало и цвокотало зубима и није могло нити да говори, нити да устане. Па ипак, Милица и баба су хтеле да оду, толико су се плашиле поновног сусрета са Швабама. Када се девојчица умирила од кинина, посаветовао сам их да оду у болницу у Великој Вранској и оне су одмах отишле. Али тамо, већ сутра, нису имале шта да једу, а нису могле ништа ни да купе, пошто нису имале новца. Милица се стога вратила да ме нађе у Шапцу, где смо, сваког дана, као што сам већ рекао, могли, захваљујући лејди Пеџет, да делимо намирнице, једини ресурс који је одржавао толико несрећника у животу.

Сваког јутра је храбро путовала и тако успевала да нахрани своју стару бабу.

Двеста аустријских заробљеника, међу којима четири официра, а потом и два митраљеза прошли су овуда. То је плен борбе у Бадовинцима, близу Лешнице. Тај подвиг је дело команданта Икс..., кога смо упознали летос.

Борба је била тешка, Аустријанци су прелазили Дрину у бројним чамцима. Срби су их напали пре но што су успели да ступе на тло и потопили су им чамце бацајући бомбе на њих.

Командант је лично стигао током поподнева. Још увек је свеж, расположен и полетан. На моја питања одговарао је слежући раменима – осмехнуо се и растали смо се уз чврст стисак руке. Зна да сам пријатељ, погођено подједнако колико и он озбиљношћу догађаја који су почели да прете његовој земљи.

Изгледа да је непријатељ заузео Београд, Обреновац и Смедерево. Бугарска не мрда и чека повољан тренутак.

Начелник је телеграфисао за мене пуковнику Божидаровићу, команданту арсенала у Крагујевцу, молећи га да пошаље некога по мој аутомобил у Рачу и да га чува да мени буде на располагању.

14. октобар – Од прекјуче смо на миру и у незнању, јер не примамо никакве вести, ни од мисије, нити од Срба. Начелник каже да не зна ништа и чини се да га брига изједа. Становништво је тако-

рећи напустило Шабац. Једино кретање је пролазак рањеника, најчешће ноћу.

Седми српски одред, који је био у Дреновцу, стављен је сада у резерву у Јевремовцу.

Прича се да су Баварци заузели Београд, а да се Грци противе проласку англо-француских трупа. Стално се чују гласине о бугарским нападима на линији Солун-Ниш код Враћа.

16. октобар – Област се празни сваког дана: бежаније непрестано смењују једна другу. Видим како пролази шеф станице на узаној прузи Шабац-Лозница. На његовим колима је каса. – „Куда идете?“; питам га. – „Да оставим сандук на безбедно.“ – „А возић?“ – „Готово је, више не ради. Јуче смо уништили локомотиву.“ – „Значи да одлазите?“ – „Да, али... вратићемо се.“ Ошинуо је коња бичем и отишао.

Читав дан, бомбардовање је близу, западно.

Поподне је начелник дошао код мене (виђамо се често). Вести никада нису биле боље. Французи су постигли велики успех у Струмици. Непријатељ не напредује преко Дунава и Саве. Бугари су потиснути, а Срби су ушли на бугарску територију.

Поред тога, најзад је примио вести од своје жене, која је била остала у Београду. Један жандарм, који ју је одвео у Врњце, вратио се овде и прича нам како је заузимање Београда било брзо и неочекивано. Врло насилно бомбардовање трајало је тридесет и шест сати. Све је уништено. Има много погинулих, посебно оних који су у том тренутку покушавали да побегну.

Граната се распрсла у соби госпође Лазић неколико тренутака пошто је напустила своју собу, да би се сакрила на нижим спратовима.

Све у свему, све те вести нису на нас оставиле лош утисак. Али је око десет сати начелник добио обавештење да Богатић мора бити евакуисан током ноћи. Предвиђа да ће му сваког тренутка стићи слично обавештење и за Шабац.

У поноћ, искочио сам из кревета чувши куцање на врата. Мој жандар Александар донео ми је начелникову поруку: „Мислим да још вечерас можете мирно да спавате, али будите спремни за покрет сутра у свитање.“

Превела и приредила:
Александра Тадић

СРПСКО-АУСТРОУГАРСКИ ОДНОСИ 1874-1914. У извештајима српског посланства у Бечу

Документи

(Део 5)

42.

Коста Цукић – Јовану Ристићу, министру иностраних дела, о коментарима политичара и дипломата у Бечу о ситуацији у Србији

Бр. 43,

У Бечу 17. Септембра 1875.

Господину Јовану Ристићу
Министру Спољних Послова
Господине Министре,

У продужењу мог последњег извештаја имам додати, да лорду Букенену нисам ни ишао, последовавши савет г. Новикова; ген[е]р[ала] Швајница ни гр[офа] Денхофа ненађох у Бечу, но генерал ми сутрадан сам дође у посету, јединог од представника в[еле]сила нађох још генерала Робиљана.

Г. посланик имађаше већ (тал.) превод целе адресе и извештај о тајној адреси. По оцени његовој неколико пасажа адресе су – *trop fort*¹; и ја признадох, да су *plus fort*², него што се из извода телеграфског могло закључити, али да треба смисао њен у целоме и у главноме а не начин израза у оцену узети, па ће адреса задовољити свакога, који се за мир интересира. Адреса оваква, каква је, рекох, управо је с тегама постигнути компромис између две партије, које тим остављају мудрости Књаза и владе, да о спорном предмету реше са знањем, да се од ових мир одржати жели. Све је тако, рече гроф, али исте фразе, које се у Вашој адреси налазе, употребио је био Краљ В[иктор] Еманујило у својој престољној беседи уочи објаве рата Аустрији. Ма да напоменух грофу разлику ваге, на којој се мере

1 (Фр.) прејаки.

2 (Фр.) јачи.

речи србске скупштине, и којом се служе редактори европских престолних беседа, он се недаде пореметити у уверењу, да ће се адреса свуда примити као акт владу на рат позивајући. Генерал се непоказа убеђен ни мојим речима, да тајне адресе нема, ма да му ја наводих, да је влада врло добро учинила, што је дискусију о адреси држала у тајној седници скупштине, која се у Србији у праву и позвана налази, на сва уста своје мишљење о Порти – и в[еликим] силама изрећи и своје жеље исказати, и необзирући се на призрења парламентарне пристојности ни на то, да ли је икоја влада у стању, такве жеље извршити. Једини навод поремети грофа, да скупштина није имала потребу у тајној адреси се изражавати, почем је у јавног све, што је имала, исказала – т.ј. по мишљењу грофа и жељу за рат.

Г. посланик нађе за добро опоменути ме, да се чувамо агената, који нам се као пријатељи показују, а овамо, ако и не отворено, својим начином подхрањују код нас тежње за рат. Он ту подразумеваше сигурно руске агенте, међу које меша уједно званичне представнике руске владе с онима личностима, које с разним полит[ичким] партијама у Русији неку свезу обдржавају. Напомену ми опасност погрешног држања, да се силе источне могу засад раздвојити у назорима о источној политици, и да нам против њиховог неблаговољења ико на овом свету може помоћи, те зато нам се овога врло чувати треба. „За случај, рече, да Вас Порта нападне, знајте, да ће Вас она пре сатрти, ако може, но што би Вам и одкуд каква помоћ дошла, јер има сила, кој би се таквој вашој судбини од свег срца радовале (ту циља генерал на Аустро-Угарску)“. Саобштавам Вам, Г. Министре, ово из разговора с гр[офом] Робиљаном више у тој цели, да констатирам неке

његове назоре односеће се на оцену политике Русије и Аустро-Угарске.

Генерал Швајниц примио је дата му обавештења о четама и тајној адреси са захвалности и показивао је задовољење с датим му објашњењем. Шта више он о тајној адреси ништа ни знао није, пошто г. Саурма о томе ништа није јавио био, и зачуди се, да се неки дипломати због тога толико узрујали, неоставши дужан њихову осетљивост као беспослену брижљивост иронијама пропратити. Почем сви консулски извештаји из Београда иду преко Беча у Берлин, то је доказ, да барон Саурма о тајној адреси уобште има сасвим друге назоре но остале његове колеге. Генерал ће још неко време у пољу остати, али ме замоли, да га држим у току наших догађаја.

Молим, да изволите, Господине Министре, и овом приликом бити уверени о мом особитом поштовању.

КЦукић

/Оригинал/ АС, МИД, ПО, 1875, Ф I, П/5-II, Пов.№ 420

43.

22. септембар 1875.

Коста Цукић – Јовану Ристићу, министру иностраних дела, о разговору са руским амбасадором Новиковим; осуда Србије од стране Новикова и негирање постојања наклоности руског народа према српском

Бр. 47,

У Бечу 22. Септембра 1875.

Господину Јов[ану] Ристићу

Министру Спољних Послова

Господине Министре,

Г. Новикова немогах од више дана овамо видети, или што му због послова неидох или што га код куће ненађох, а ни он ми неуказа чест посетом по обичају, кадгод се у Србији важни догађаји збивају. Ово посљедње доведе ме до предосећања, да је г. амбасадору састанак са мношвом постао без вредности, пошто је он с друге „поузданије“ стране о догађајима у Србији боље извештен. У мојој предпоставци се непреварих. Г. Новиков ме предусрете изјавама жестоких осуда владања Вашег и целог Кабинета, и про-

дужи у истом тону наш дуго разговор с толико јачом опорином, колико се више ја трудих, да га на друкчије мишљење повратим. Да би у својим изјавама и оценама више неограничен био, он често (по обичају) понављао, да ми неговори као руски агент, па тако тражаше и од мене моја лична мишљења – одбијајући званична као без вредности, јер истичу из непоузданих извора. Изгледаше ми, као да је своје мисли досад у себи угушавао, и да му је добродошла била прилика, да их може изговорити и тим неку тегобу са срца скинути. И заиста г. амбасадор, убеђен да је наша садашња влада орган „омладине“, „нихилиста“, „федералиста“, који су непомирљиви с назорима правих државника и непријатељи интересима мира и реда, није сад ништа друго учинио, но изјавио своје мишљење, које је о њој свагда имати морао, и које је за неко време мање или више у себи задржавао. „Ви ми говорите, рече, да је сад влада јака и у стању мир одржати, а она непрестаје из убеђења или из страха од једне шаке викача, против воље свог Књаза, против жеље и расположења целог Вашег народа, противно саветима в[еликих] сила, једнако угађати тој партији и тим држати земљу у грозничавом стању, давати – сујетне – надежде усташима у Турској, нарушавати мир целе Европе. Г. Ристић као члан јаке владе, као државник, примивши се власти, требао је да се отворено изјасни за мир, а не да исповеда на једну страну „тајно“ мир а на другу рат спремајући се јавно за исти. Последица такве дволичне политике биће, да ће неколико хиљада усташа више на месарницу турску отићи, да ће растројство и анархија у Србији обладати и Књаз се немогућним учинити. Европа неналази у г[оспо]ди Ристићу, Стевчи и њиховим друговима но у једином Књазу јемства за срећу Србије, и та господа онда су само патријоти и државници. Кад себе сматрају за средства а не за целу своје отаџбине“. Ово би речено као одговор на мој навод, да би неразумно било, да је влада таквим brusque³ – понашањем одма изазвала – без нужде – против себе све „викаче“ и тим се спочетка немогућном учинила. На моје уверавање, да влада ништа нечини против

3 (Фр.) Наглим, изненадним.

Турске, но што јој сама дужност одбране земље налаже, и на моју примедбу, да се Турској незамера, што читаве корпусе војске на србским границама скупља, што њихови житељи па и власти србску границу вређају и што она против ових повреда неће мере да нареди, одговори г. Новиков, прекинувши ме, турска војска се концентрира само у цељи дефанзивној; а што је ваша граница вређана – тим сте квитирано за оно, што сте ви чинили и што још чините. – „Зашто, рекох, верујете Турцима све, што кажу, а нама неверујете. Турци говоре вагно, да им се границе с наше стране вређају ненаводећи као ми дан и места таквих повреда, и при свем том се пре њима верује. Према читавим корпусима турске војске ми смо – то из приватних извора знам – неколико логора с односно незнатним силама ради успокојења нашег житељства подигли, па смо опет ми криви“. – „Ви сте криви, одговори г. Новиков, јер то чините при свем том, што сте уверени, да Порта немисли на Вас нападати, она савесније поштује трактате а и иначе зна, да је Србија за њу осичњак, у који је опасно дирнути. Уосталом могуће је, да је концентрирање војска од стране Порте заиста имало доброг дејства на вашу ратоборну владу, јер ми се Рашид паша јуче – иронично – похвали, да од пет дана нема извештаја о новим упадима Срба на турску границу“. – „Хвала, рекох, Рашид паши, што и сам почиње признавати, да се Турска неузнемирава од Србије, то ће успокојити и дипломацију – „То неће, одговори г. амбасадор, г. Ристића занима сад идеја отвореног рата с Турском; он мисли, да засад осујети само успокојење Христијана те да се побуна одржи до на пролеће, а донда ће се он спремити, да отворено на Турску нападне; сад тражи зајам нуждан за тај рат“. На моје речи, да о томе ништа не знам, рече ми он: „Ви можебити незнате, али ја знам, па знам и с ким се тај зајам преговара, могу Вам и личности именовати“. – Ја повторих, да о томе ништа не знам више, до толико, да ми са више уосталом обскурних лица као за посредовање зајма нудило, и да сам их ја одбијао. Међутим, додадох, и за одбрану од напада, којим нам Турска прети, треба нам новаца, и ја, кад би био министар, пре свега би на то мислио познајући слабе готови-

не у нашој државног каси, ма да сам за одржање мира заузет. Г. Новиков опет раздражено рече, ко тражи зајам, тај хоће рат, то је јасно, Србија нема потребе иначе од зајма. Да Ц[рна]гора сад зајам диже, имало би и другог смисла, она треба новаца за исхрану толиких хиљада сиротиње, која се у Црнугору склонила, Србија те потребе нема. Ви или незнате, за когу се цељ зајам прави, или и кад би ме уверавали, да се за рат неправу, морате ми признати право да друкчије мислим, јер би Ви говорили на основу уверавања г. Ристића, који свим својим досад. поступањем доказује, да велику важност полаже на симпатије викача, а неосврће се на потребе Европе, на савете в[еликих] сила, на интересе и своје земље и свог Књаза и других држава. – На моје зачуђење и упињање да неоснованост овакве оцене докажем, г. амбасадор, једнако у говору прекидајући ме, изјави: „Сво је правдање узалудно, догод г. Ристић и његови другови у влади непрекину своје тесне свезе с партијом, које вики и бушењу имају захвалити своје садашње положење (и неосврћући се на моје познато и сад повторено му уверавање, да смо и ја и г. Мариновић Књазу саветовали, да Вама повери образовање министарства) – настави он даље с ватром, дотле немогу очекивати они од нас подпоре, јер би ми онда радили против наших и обштинских интереса, с којима да се и ваши сложе, ваша је брига, па ако ово неузможе бити, имате Ви последице тога сносити, а сигурно ми не; само нетреба мислити, да ће Европа подчинити своје интересе призрењима на удобност и на жеље једне или друге од ваших партија или њихових вођа. Немојте се варати, да Ваша снага лежи у оним елементима, који Вам сад аплодирају, што рат хоћете (у омладини и у федералистама аустр.); неверујте гласовима, да руски народ с Вама симпатизира; лаже сваки, који тако говори; руски народ непознаје ни Вас ни Херцеговце, и он ће свакад уз владу ићи, а само ће се неколико занешењака повести за журналистима, који онако громовито о руским симпатијама трубе.“

Ја Вам ово укратко вечерас и телеграфом јављам полагајући велику важност на овакве изјаве г. Новикова, који, као што наведох, често примећаваше, да нема налога, то ми говори-

ти званично, и да све узмем као његово лично мишљење „основано на познавању мишљења његове владе и Императора“.

Тел[еграфски] Коресп[онденц] биро јави ми телеграфом мало пре о предстојећој промени нашег Кабинета и пита, шта је у ствари. Ја одговорих, да не знам ништа, али и да неискључујем могућност истине гласа.

Молим, Господине Министре, да изволите и овом приликом бити уверени о мом особитом поштовању.

КЦукић

/Оригинал/ АС, МИД, ПО, 1875, Ф I, П/5-II, Пов.№ 436

44.

22. септембар 1875.

Информација Јована Ристића, министра иностраних дела, Кости Цукићу о разговору са аустроугарским дипломатским представником у Београду Вредеом; тумачење војних мера српске владе изазваних гомилањем турских трупа на граници према Србији

Президијално

Г. Заступнику Србије у Бечу

ПрН^о 3.

22 Септембра 1875 у Београду

Експ. истог дана ЂССимић

Господине Заступнице,

Из ваших последњих извештаја видео сам како су у Бечу алармирани мерама, које је влада Књажевска била принуђена да у последње време нареди, ради успокојења нашег народа и ради евентуалне одбране наших граница.

Не мање узнемирене нашао сам ја овдашње заступнике страних сила, када сам пре недељу дана, дакле пре премештаја народне скупштине, дошао у Београд, ради неких објашњења, која сам имао да дам Његовој Светлости Књазу.

Одмах по мом повратку похитали су главнији овд[ашњи] консули, да ми изјаве своје зебње због ситуације, која се њима чинила веома опасна. Ја сам се потрудио да им дадем објашњења, која ће их, надам се, успокојити односно наших намера.

Највише алармиран од свију њих учинио ми се Кнез Вреде. Њему се ситуација учинила нарочито опасна, па је покушао да о њој уопште говори, што сам ја одбио, замоливши га да изнесе факта која му се виде највише алармирајуће природе.

Тада је г. Вреде обратио моју пажњу на један оглас Управе вар[оши] Београда, који је пре неколико дана изишао у „Српским Новинама“ и којим се војницима београдске народне бригаде забрањује удаљавати се од својих кућа, без предходног одобрења њихове војене команде, а уједно наређује им се, да буду тако спремни, како би сваког часа могли измарширати.

Овај оглас учинио се Кнезу Вреде нарочито опасан знак за данашњу ситуацију. Он у њему види подпуно „Marschbereitschaft“ наше народне војске. Ја сам покушао да заступнику аустро-угарском објасним ову меру, која је управо више мера мирољубива, него ратоборна. Као што знате, у нас је, због садашњих прилика, било учестано већбање народне војске, но влада је нашла за потребно, да то већбање обустави; али, имајући на уму, гомилање турске војске на нашим границама, није могла пропустити, да не помишља на одбрану земље, за случај каквог напада, и да у тој цељи нареди да наша народна војска буде спремна, како би, ако би било потребе, могла одмах поћи да брани границе наше земље.

Кнез Вреде предлагао ми је да тај оглас и објаснимо у смислу ових мојих речи, но ви разумев, Господине, а да Вам ја и не кажем, да нисам могао усвојити предлог, којим би се створила прецеденција, која би нас до тога одвела, да будемо наведени сва и свачија крива тумачења јавно исправљати.

Затим је Кнез Вреде прешао на шиљање наше војске на границу, у коме он као да види неко изазивање Турске, с наше стране. Ја сам му на то одговорио: да ми ово чинимо само у цељи одбране, према све јачем и јачем концентрисању турске војске на нашој граници. Ми смо, рекао сам му, захтевали од Порте, преко нашег Заступника у Цариграду, да обустави ово скупљање војске, које раздражује наш свет и пробуђује у њему страховање од могућег напада турског. Али на ово наше захтевање, одговорио је вел[ики] ве-

зир нашем Заступнику: да Порта не мисли оду-
стати од ових мера, докле год на нашој источној
граници не буде имала 75.000 војске, и то 25.000
код Видина, а 50.000 дуж нишке границе. Пре-
ма оволиком скупљању турске војске на нашим
границама, рекао сам, шта је нама друго остало,
него да ради успокојења нашег света пошљемо
нешто наше војске на угрожене тачке, а могуће
је да ћемо је и више морати да пошљемо по мери
умложавања турске војске. Ове мере дакле, да-
леко од тога да су изазивање, наређене су једино
у цељи одбране и успокојења нашег народа, који
је, као што Вам је то познато из мог последњег
писма, хтео већ почети да се са границе расеља-
ва. А да ми имамо основа бојати се евентуалног
напада од турске војске, томе је један доказ и по-
ступак главног команданта нишке војске, који
је, као што сам Вам писао, долазио на нашу гра-
ницу и прегледао бродове на Морави.

Најпосле је Кнез Вреде говорио о четама, које
из Србије у Босну прелазе, те тамошњи народ
на буну дижу. Ја сам на то одговорио г. Вреде-у,
да ми није познато, да ли су какве чете прешле
из Србије у Босну, пре него што је данашњи ка-
бинет дошао на управу државних послова, али
да га могу уверити да, одкако смо ми на влади,
ниједна чета није из Србије у Турску прешла.
Данашњи Кабинет, трудећи се да одржи сигур-
ност на граници, нарочито источној, изложио
се, да најблаже кажем, осуди јавног мишљења у
земљи; а што турске власти, сваку у Босни најави-
вши се чету устаника називљу „Српском“ или
„из Србије прешавшом“ четом, то оне чине или
што мешају појам племенске народности са пој-
мом политичке народности, или што би раде
биле да на Србију баце одговорност за последи-
це своје зле управе.

Држао сам за потребно г. Заступниче да Вас
упознам са овим мојим разговором са Кнезом
Вреде, како би и ви, у датим Вам приликама,
објашњавали с истог гледишта тамошњим ди-
пломатима мере које је влада књажеска била
принуђена да нареди, ради обезбеде наших гра-
ница и успокојења нашег света.

Примио сам сва ваша поверљива писма до
Но 46 закључно. Ја Вам могу само с призна-
вањем споменути колико ценим одговоре, које

ви тамо дајете о нашем положају, – и пре него
што од мене објашњење примите. Догађаји, а
још више гласови развијају се тако брзо, да често
и телеграф претичу. Нарочито морам спомену-
ти да сте добро објаснили узроке, који су приве-
ли премештај скупштине, као и шиљање војске
на границу. Ово се не само није догодило услед
„декрета“ скупштинских, но скупштини није о
томе шиљању ништа ни јављено. То је довољно
да Вас убеди до ког су степена неосновани гласо-
ви о садашњој ситуацији наше земље.

А да бих Вас поставио у стање, да подобне
лажне гласове можете још с већом јачином по-
бијати, имам част послати Вам под ./ . копију
писма, које сам под данашњим управио нашем
Заступнику у Цариграду о неоснованости из-
вештаја, које Порта добија од својих подчиње-
них власти.

Примите, Г. Заступниче, уверење мога особи-
тог поштовања.

[Без потписа]

/Концепт/ АС, МИД, ПО, 1875, Ф I, П/5-II, Пов.№ 435

45.

8. октобар 1875.

*Коста Цукић – Ђорђу Павловићу, министру ино-
страних дела, о разговорима са аустроугарским
званичницима и руским амбасадором Новико-
вим; признање да дотадашње интервенције код
Порте нису уродиле плодом; очување мира у Ев-
ропи – битан чинилац савезништва европских
сила; размисљање Цукића о условљености ев-
ропског поретка интересима великих сила*

Бр. 51,

У Бечу, 8 Октобра 1875.

Господину Ђ[орђу] Павловићу

Министру Спољних Послова

Господине Министре,

Примио сам по г. Вл[адимиру] Стојановићу по-
штовано писмо од 1. тек. Но 4., а међутим дође
ми и неколико Ваших телеграма односећих се на
венчање Њихових Светлости.

Г. Стојановић обавестио ме је о току многих
наших догађаја у последње доба, који су овде
по већем делу били или непознати или у раз-

ним посве противуречивим представама познати. Но при свем том остало ми је много од тога тамно и нејасно, почем ни у поменутом писму ни у речима г. Стојановића ненађох знакова, по којима би и нагађањем до веће светлости доћи могао.

Добар пријем, новом Књажевом Кабинету од стране скупштине указах, задовољио ме је врло, и бар одчасти оправдава моју предпоставку и означење Кабинета, као бар по главној личности из већине скупштинске пониклог. Но из тога не закључавам, да ће, по примеру других земаља, и убудуће скупштина с истим поверењем влади на сусрет излазити, нарочито у приликама, где ће јој то од највеће потребе бити. Међу те рачунам тежак положај, који се влади ствара агресивним држањем Порте и особито њених помесних органа. Ја сам нашао за добро, саставити један излог о последњим нападима на нашу југо-западну границу и предати по један г[оспо]ди Хофману и Новикову изјавивши им познате Вам узроке, из којих то пре неучиних и умоливши их, да у интересу одржана мира подејствују, те да ова изазивања од стране Турака престану. Оба господина уверише ме, да се са стране њихових влада све могуће код Порте чинило, те да овакви напади на Србију престану, но опет, поред свега уверавања од стране Порте, да су најстрожији налози у том смислу издати и да ће за убудуће такви напади престати, обећаше ми они, да ће чињене кораке поновити; – г. Новиков шта више рече ми, ма да је и г. Карцов у том смислу и у Цариграду и у Петербургу дејствовао, ја ћу такође Ваше захтевање у Петербург – ако желите и телеграфом доставити. При свем том што и овагда увиђају опасност, коју такво поступање турских органа изазвати – мора, признају са неком резигнацијом, да њихово дејствовање престаје с примљеним уверењем од Порте, да је она склона дотичне налоге одпустити; дакле да више успеха њихови кораци обично немају но они које г. Магазиновић по истом предмету чини. Уосталом, рекоше, често одриче Порта основаност наших жалби, а в[елике] силе немогу на свакој точки преко својих агената истину констатирати, те да би својим представама јачу снагу дале.

Да заиста од друге половине Августа нису

оружане чете из Србије у Турску прелазиле, говорих опет и г. Хофману и г. Новикову. Први признаде основаност мојих толиких уверавања о томе, потврђених му одскора и с других страна, као и неправду, која се досадашњим неверовањем мени а особито г. Ристићу чинила. Г. Новиков примио је моју изјаву о томе можебити као основану, али никако као задовољавајућу, јер остало држање пређ[ашњег] Кабинета имало је по успех предузете пацификације побуњених крајева исто дејство, као да су оружане чете тамо у помоћ слане.

Ја се сигурно нисам довољно јасно изразио, кад сте речи г. Новикова узели као сасвим од подчињене вредности мишљења приватног или приватног лица. Г. Новиков радо употребљава фразу, да нешто говори не по упутству но као по свом личном нахођењу; али мишљење руског амбасадора нарочито на овој точки у садашње доба држим свакад скоро за подударно с мишљењем његове владе чак и онда, кад он неби додао, да тако говори „познајући намера Књаза Горчакова и Императора“. Ја сматрам шта више, да речи г. Новикова, макако да их он као на личним назорима основане представља, немогу се друкчије помислити но у духу назора његове владе и његовог суверена говорене, јер он као амбасадор неможе овима противне назоре имати. Па како сагласност у политичном правцу „засад“ подпуно влада између три источне силе, који је и цела остала Европа, радо или нерадо, усвојила, држим, да се речи једног од најглавнијих фактора садашњих политичних веза могу узети бар као одјек расположења свију савезница а и остале Европе. Ова сагласност у политичном правцу Европе доказала се пристанком свију сила на заједничко дејствовање код Порте ради пацификације Херцеговине и на предају идентичне ноте нашој влади. У оба случаја Енглеска је истина доцније и против воље уз остале силе пристала, али је тек пристала.

Излог Ваш, Господине Министре, односећи се на расположење наших полит[ичких] партија, скупштине и народа, разумем, да је учињен искључиво у цељи мог обавештења, те се неосећам дужан, о њему ни овде ни иначе даље говорити, и то утолико мање што су из досадашњих пре-

зидијала моји назори познати. Неналазим никакo за опoртуно, o предметима излога чинити овде употребу, ова би у најбољем случају остала без успеха, а по свој прилици изазвала би расположење по нас врло штетно. Европа има своје обште интересе и свака в[еле]сила има своје посебне, који се обште поштују, јер непотиру у свом садашњем облику и изразу оне првопоменуте, и сва је Европа заузета, да се у постојећем стању ништа немења, јер свака промена може сагласност сила порушити. Одржање мира један им је од главних фактора оне сагласности; сваки покушај да се мир наруши садржи опасност у себи, да се она сагласност поруши, да се оштете интереси европски и појединих сила. Когод против мира иде, тога несматрају силе друкчије но као непријатеља свог и обштег. Отуд долази неочекивано (односно) добар пријем сад[ашњег] Књаж[еског] Кабинета у дипломацији, кога ће се оцена и убудуће скоро искључиво правити по његовој вољи и способности, да мир одржи. О овој теми неприма Европа дискусију, она је поставља као аксијом. Ко усхте и узможе своје интересе и своје држање да удеси према назорима и интересима Европе, тај се прима у друштво, које је на сваки начин јаче и претежније од појединога; ко тако неће или неможе, томе само зло од Европе предстоји. Тако посматра дипломација стање Европе и наше, и према томе изриче она суд о назорима и жељама наших појединих партија, наше скупштине па и целог народа.

Зато ћу се уздржавати од говора о могућности нашег рата с Турском па ма и у смислу, да је он одложен. Али како предстоји прављење зајма, што ће се пред скупштину изнети и публичном ствари постати, ту се нећу од говора о томе моћи уздржати. Већ покушах пред г. Хофманом ту евентуалност споменути, но осетих тако хрђав пријем, да одма разговор на други предмет скренух, како неби осујетио извршење неких обећања – о чему ћу ниже говорити. Г. Новикову учиних такође површно о томе саопштење означивши за целъ зајма исхрану бегунаца, измирење ванредних трошкова војених у прошл[ом] лету а и допуну наших арсенала. Г. амбасадор неприми изјаву нимало повољно, предсказа јој велику узрујаност у дипломацији,

кад се буде дознала, и нове мере пресије од стране Порте. Пошто ћу се ја на овај предмет скоро овде повратити, држим, да ће потребно бити и тамошње консуле на исти спремити, давши ми на знање такве побуде зајма, које су мање зазорне но ратна спрема. Уосталом ја предвиђам такве тешкоће удејствовању зајма, да ми се успех мање но сумњив чини. Почем му в[елике] силе неће бити наклоњене, имају оне, бар на континенту, толико средства на расположењу, да извршење његово под иоле задовољавајућим нас условима, па можебити и сасвим, осујете. О овој моћи европских сила могу и наши финансијски капацитети нужна обавештења дати, и ова се сигурно неће подударати с изгледима, које нам за ту операцију предсказују неке интересиране банкарске куће или нарочито притом више интересирани ништа нерискирајући посредници.

Услед Ваше примедбе на давана с моје стране обавештења овд[ашњим] дипломатима о новом Књаж[еском] Кабинету, о чему имађах чест телеграфирати Вам, треба да Вам, Господине Министре, нека објашњења поднесем. Изразом „изричем моје лично мишљење“ хтео сам да означим, како немам ни налога да захтеване одговоре дајем, ни знања о томе. Какви су назори и програм моје владе у обзиру на питање о рату. Али почем морадох нешто говорити и то с неким основом, то изјављивах „своје лично мишљење“ о том, без да оно и у чем прејудицира владину политику. Притом сам у главном оно казао, што аустр. влада и руски амбасадор (о чему се и из мојих пређашњих извештаја уверити можете) сваком приликом узимаше за основ својим назорима о нашим догађајима, т. ј. веру Русије и Аустро-Угарске у мудрост Књаза. Те речи узе поново јуче г. Хофман као главни основ за разговор, који са мном вођаше, а познато је, како се г. Новиков једном изрази, да је Књаз Европи једино јемство за срећу Србије. Морам предпоставити, да се моје речи нису добро разумеле, кад се у њима налази смисао, да се странима даје повода мимо владе на владатеља се обраћати, и то ма да се таква намера или погрешка потиरे речима у истом ставу даље наведенима, да је Књаз саставио парламентарни Кабинет, као израз мишљења скупштине. Уосталом бијах

у положају, да морадох скупштинској већини већу важност давати но што је она по мом уверењу има, јер ми требаше с неким логичним вероватним амовима објашњавати, да нерекнем правдати, замену пређ[ашњег] Кабинета новим и то одговарајући на примедбе, да сад[ашњи] Кабинет неноси на себи више јемства за мир но пређашњи; – а мир је Европи сад животна потреба.

Говорих овој двојници господе и о предстојећим нам тегобама, које ће за нас изазвати навала у Босну толико турске војске, која ће се са србске границе скоро уклонити. Господа ме по дугом и живом мом настојавању немогоше дати надежде, да је могуће што по том предмету код Порте чинити, јер она у Босну с војском улази, да у својој области мир поврати и утврди. Тек на представку, да ми тражимо благост у поступању од стране Порте у интересу човечности и мира, да се неби овај у Србији нарушио, и да се у томе саображавамо политици, коју је Европа у обзиру на Херцеговину усвојила, даде ми се уверење да ће се у смислу представа дејствовати. Ове побуде ја сам често досад наводио, но свакад ми је одговарано, да наше држање одчасти побуњеницима и у Босни и у Херцеговини сујетне надежде даје. И сад кад додирнух потребу, да се сто пре крајеви побуњени успокоје, те да би се и Србији могло жељено спокојство повратити, би ми опет одговорено, да би Србија сама највише притом подејствовати могла тим, да избегава свако непријатељско држање према Порти. В[елике] силе чине све могуће за успокојење Херцеговине, али немају изгледа за успех, и г. Новиков мисли, да силе неби биле противне, кад би их Србија у овом предузећу могла својим упливом код усташа подпомоћи. Излишно би дакле било, да србска влада формално и јавно в[еликим] силама изјави жељу и своју потребу, да се Херцеговина што пре пацифицира; ако она што више неучини, то би врло мало допринело к успокојењу побуњених предела, а донело би јој сигурне и велике штете у симпатијама тих предела. Дејствовање наше владе преко консула и преко г. Магазиновића имало би истог дејства код дипломатије без оних штетних последица.

У разговору с бар[оном] Хофманом о по-

треби, да се турска војска са србских граница уклони, и да она диригирана одчасти у Босну избегава поступање, које би једва стишане духове у Србији наново на акцију распаљивало, споменух тешкоће наше владе, које јој предстоје, што толике бегунце хранити мора, и што једнако ради успокојења пограничних житеља треба још дуго да обдржава на граници јаке страже – то све пошто су готовине државне касе летошњим догађајима исцрпљене. Недржим, рекох, да ће Србија моћи ове ванредне потребе подмити без помоћи зајма. Барон ми одсечно на то одговори, да заиста неможемо од Порте захтевати умаљење њених средстава одбране, кад се ми сами за рат спремамо. Ја истина ово одрицах, но за боље нађох, уједно разговор о тој теми прекинути. Ја држим, да је овд[ашњој] влади позната наша намера зајам правити, и да јој је та од дужег времена позната.

Нетреба, мислим, сматрати, да је одзив турске војске са србских граница тако решена ствар, да ће се то скоро и у знатној мери извршити. Порта ће своје снаге на нашој граници само постепено и утолико смањивати, уколико ми будемо наше припреме за рат умањивали, задржавши опет на извесним тачкама појача одељења војске, која у свако доба лако и за кратко време на Србију кренути може.

Ја сам г. Стојановићу у подужим разговорима о разним нашим питањима моје назоре саобштио, и надам се, да ће Вам их он моћи тачно доставити.

Чест ми је, Господине Министре, и овом приликом уверити Вас о мом особитом поштовању.

КЦукић

/Оригинал/ АС, МИД, ПО, 1875, Ф I, П/5- II, Пов.№ 470

46.

11. октобар 1875.

Коста Цукић – Ђорђу Павловићу, министру иностраних дела, о разговору са бароном Хофманом; обавештење о гаранцијама Турске великим силама да турска војска неће вршити упаде на српску територију

Бр. 55,

У Бечу 11. Октобра 1875.

Господину Ђ[орђу] Павловићу

Министру Спољних Послова

Господине Министре,

Спремивши нову серију података о нападу Турака на нашу границу, одем јуче барону Хофману, да му писмени излог о томе предам и наше жалбе усменим представама подкрепим. Но тек што одпочех говор о цељи мога доласка, а барон ме прекиде изјавом, да је предмет жалбе „срећно и коначно“ расправљен, и саобшти ми депешу грофа Зичија, који јавља, да је В[елики] Везир услед живих и озбиљних представа тамошње више дипломатије односећих се на повреду србских граница од стране портиних власти дао представницима в[еликих] сила најјасније (les plus explicites) и најпозитивније уверење, да је свима командантима турским одпустио најстрожији налог, како се под њиховом личном и озбиљном одговорности неби убудуће србска граница вређала, по чему и В[елики] Везир да јемствовати може, да се Србија одсад неће од стране Турске обеспокојавати. С оваквим резултатом, рече г. Хофман, можете и Ви и ми задовољни бити, после оваквих јасних безусловних уверења – која наново повтори – нема никаквој сумњи више места, да се она неће и оправдати, и кад би Порта овако силама свечано задату реч погазила, онда престаје вредност сваких дипломатичких угодба и формалних обвеза. Ја захваљих барону на заузимању у овом предмету изјавивши му, да ћу Вам то, ма да сам уверен, да сте Ви од г. Магазиновића о свему већ извештени, телеграфом саобштити, на што ме и он позиваше.

Г. Хофману оставих при свем том онај мој писмени излог, а тако и г. Новикову, више као акт спомена на неповољна времена.

Г. Новиков ће се тек данас из поља вратити; ово писмо нећу експедирати, пре него се с њим састанем, ако ово буде могуће.

Међутим примих Ваше писмо од прекјуче Но 6 с новим подацима турског насиља, која су ми из телеграма већ позната била. Како ми дође и телеграм, који потврђује, да од три дана мир на граници влада, то немислим ове податке о насиљу турском представницима осталих сила

саобштавати, али ћу г[оспо]ду Хофмана и Новикова о томе извести, да је од три дана овамо србска граница од Турака мирна, и тим доказат, да је заједничко посредовање в[еликих] сила на Порту дејства имало. Ово држах за нужно учинити као одговор на иронију, с ком се јесенас Рашид паша хваљаше, да од више дана Србинусу турску границу вређали.

Г. Новиков се саглашава с мојим мишљењем, да ће Турци заиста сад престати с нападајима на нас; и да су они последњих дана по саизвољењу Порте своје нападе учестали били, да тим прибаве себи и пред светом сатисфакцију за летошње нападе претрпљене од наших насртача. Г. Новиков нада се, да је последњом угодбом одклоњен сваки casus belli између Србије и Турске – засад; а шта ће на пролеће бити, рече, сам бог зна. О стању побуне и о послу пацификације у Херцеговини мање се говори и пише, а и у дипломатији незна се ништа више, но што и у новинама стоји.

Г. Новиков ми рече, да ће се по свој прилици император скоро у Петербург вратити. Ја нагађам, да тому могу и друго што а и политични послови па чак и такви заплети повод бити.

Изволите, Господине Министре, и овом приликом бити уверени о мом особитом поштовању.

КЦукић

/Оригинал/ АС, МИД, ПО, 1875, Ф I, П/5-II, Пов.№ 485

47.

29. октобар 1875.

Коста Цукић – Ђорђу Павловићу, министру иностраних дела, о разговору са бароном Хофманом и Швигелом о питању трговинског уговора са Аустроугарском и градњи железничког моста на Сави

Бр. 58,

У Бечу 29. Октобра 1875.

Господину Ђ[орђу] Павловићу

Министру Спољних Послова

Господине Министре,

Склоност овд[ашње] владе, да с нама закључи

КЦукић

[На полеђини]: примљ. 31. октобра 1875.

/Оригинал/ АС, МИД, ПО, 1875, Ф I, П/5-II, Пов.№ 516

48.

12. новембар 1875.

Коста Цукић – Ђорђу Павловићу, министру иностраних дела, о ставовима званичног Беча према закључивању трговинског уговора са Србијом и о извозу оружја у Србију

Бр. 60,

У Бечу 12. Новембра 1875.

Господину Ђ[орђу] Павловићу

Министру Спољних Послова

Господине Министре,

Примио сам поштовано писмо Ваше од 6. тек. Но 9.

По предмету трг[овинског] уговора нисам даље никакве изјаве овде чинио у очекивању Вашег коначног упутства. Неналазим за умесно неизазван овде јављати, да се питање у основу и у појединостима од наше стране наново у претрес узме, пошто је оно у основу већ решено и по томе и пројект за дискусију спремљен. Овај је у главnome саобразан конвенцији закљученој између Румуније и Аустро-Угарске, и као такав има изгледа, да буде „протурен“ кроз оба овозем[амљска] законодавства. Одступања од те конвенције могу бити примљена, ако су мотивирана заиста особеностима одношаја између Србије и Аустро-Угарске, па било да се ове клоне у корист једне или друге од уговарајућих страна. У колико ове особености нису у пројекту предвиђене, могу се у исти увести при претресу његовом, и по мом мишљењу у нашем је интересу приступити што пре одпочетку преговора и закључењу уговора, јер находим сам уговор као акт за Србију од превелике користи. Он није за Аустро-Угарску толико важан, као онај с Румунијом закључени, и зато се нетреба надати а још мање бојати наваљивања с њене стране у том обзиру. По мом мишљењу требало би се овом сад изјављеном готовости овд[ашње] владе користити и што пре закључењу оног уговора приступити, који је за нас од ползе и народно-еко-

трговну конвенцију, као и с Румунијом, бијаше услед промене министарства нашег у Августу месецу врло охладнила. Ја сам о томе известио у своје време г. Ристића, и држао сам, да услед нове промене нашег Кабинета нису назори Аустро-Угарске у том обзиру измењени. Зато се изненадих пре неки дан одговором г. Швегела на учињено му о том предмету питање, који гласаше, да је он готов с изразом пројекта наше конвенције, и да је спреман, да одпочне преговарања о њој. Ради веће сигурности своје учиних и бар[ону] Хофману питање, да ли је влада његова сад склона, ступити у преговоре за закључење трговне конвенције са Србијом – почем је под министарством г. Ристића ту склоност одрицала. Г. Хофман, изрекавши енглеску пословицу да његова влада „има дела а не личности пред очима“, рече, да сад нема никаквог повода таквом устезању од стране његове владе, и да је ова готова дотичне преговоре с нама одпочети. Ја му изјавих са захвалности, да ћу Вас о томе извести и упутства тражити, за која овим и молим.

Ма да сам за немогуће држао, да је Аустро-Угарска с Портом што о жељезничком мосту на Сави код Београда уговорила, изискао сам од г. Швегела опет обавештења о том гласу, и примио сам најпозитивнија уверења, да о том мосту нити је што преговарано, нити би преговарања смисла имала; он може бити предмет преговора између Србије и Аустро-Угарске, што је већ и био, а никако између ове и Порте.

Из разговора закључавам, као да би овд. влади по вољи било, кад би се у Србији питања неполитичне природе а замашнијег интереса подстакла, н.п. трговни уговор, концесија жељезнице – и тим се духови у скупштини и у публици од политичне борбе и интригирања на поље по земљу пробитачнијих послова навратили. Да неналази у таквом посматрању нашег стања објашњења и она готовост овд. владе, да с нама трговну конвенцију закључи.

Наименовање г. Комундура недоводи се у никакву свезу с догађајима на осталом балканском полуострву.

Чест ми је, изјавити Вам, Господине Министре и овом приликом уверење мог особитог поштовања.

номне, а далеко више од политичне вредности.

Пре него учиних званично корак код овд[ашње] владе за пропуштај оне две на аустро-угарској граници узапћене пушке, идох г. Хофману, да се усмено о „природи“ оног поступка ђумрука извештим. Г. Хофман ми рече, да њему није ништа познато о каквог „обштој мери“ односно извоза и провоза оружја у Србију, и својаше све значење оног поступка на постојеће овде правило, да сваки, који оружје носи, мора за то имати „оружни пасош“, и тако ме позва, да му случај доставим, како би се нужна наредба у смислу нашег захтевања могла издати. Зато ме изненади јуче одговор овд[ашњег] М[и]н[и]ст[ар]ст[ва], о коме данас званично пишеш, и који је тог смисла, као да заиста постоји забрана провоза оружја за Србију. Ја ћу се ближе о томе усмено извести.

Изјава руског „правит. весника“ адресирана је заиста била на домаћој потреби на руске шовинисте из неке слабости владе према њима и без сазнања држ[авног] канцелара. Генерал Игњатијев по својој склоности, да се важнији послови с извесном лармом врше, „допринео је таквим поступањем много томе, да се оној изјави већа важност давала, но што је она изражава, и која је сад, пошто се обистинило, да он није онакве разговоре с В[еликим] Везиром и султаном ни водио, на праву меру сведена. Тако налазе објашњења и речи г. Новикова, да је она изјава кабао хладне воде за агитаторе и оне, који се надају, да ће царева влада по њиховим жељама своју политику удешавати.

Рашид-Паша, на опросној посети, коју му учиних, давао је уверења о свом пријатељском расположењу према Србији и о својој оданости према Његовој Светлости, молећи ме да га благонаклоном спомену Књаза препоручим.

Чест ми је, и овом приликом уверити Вас, Господине Министре, о мом особитом поштовању.

КЦукић

/Оригинал/ АС, МИД, ПО, 1875, Ф I, П/5-II, Пов.№ 552

49.

17. новембар 1875.

Коста Цукић – Ђорђу Павловићу о разговорима са бароном Хофманом и руским амбасадором Новиковим о незваничним наговештајима аустроугарског запоседања Босне и Херцеговине и о стању односа Србије и Турске

Бр. 61,

У Бечу 17. Новембра 1875.

*Господину Ђ[орђу] Павловићу
Министру Спољних Послова*

Господине Министре,

Барон Хофман ми на састанку, који с њим пре три дана имађах, повтори пређе дато уверење, да с аустро-угарске стране заиста не постоји никако забрана на извоз и провоз оружја у Србију, и објасни ми догодивши се случај с оне две пушке као просту последицу постојећих прописа о оружном пасошу, које је ђумрук, изазван на то сигурно нејасном декларацијом експедитора (који је пропустио означити, да су пушке за потребу наше владе) у овој прилици аплицирао. Што ми је онако стиличиран одговор од М[и]н[и]ст[ар]ст[ва] овд[ашњег] дат, објашњава се тим, што онај, који је ноту писао и подписао, није знао за разговор, који сам ја пређе с бароном о предмету имао, па је дао захтевању мом значење простог и обичног тражења дозвољења, да се оне две пушке могу кроз Аустро-Угарску провести. Да се неби овај немили случај без решења и даље отезао, позвао ме г. Хофман, да телеграфским путем прибавим име ђумрука, који нам оне сметње прави, те да он одма пропуштај пушака нареди. Ја Вам по 14. тек. телеграфирах, но до овог часа немам одговора.

Том приликом запитах барона, ма да, рекох, гласове сматрам као нагађања новинарских политичара, да ли имају они неког озбиљнијег основа, који се односише на интервенцију у Босни и Херцеговини – под извесним евентуалностима – од стране Аустро-Угарске, па чак и на подужу војену окупацију ових земаља. Г. Хофман ми одговори, да су та новинарска брбљања без сваког озбиљнијег основа; гр[оф] Андрашиј није ни у длаку одступио од свог познатог досадашњег програма неинтервенције; основ те његове политике је не спречавање но подпомагање слободног развијања народа у отоманском царству,

таква политика једина одговара и интересима Аустро-Угарске. Сва нагађања у другом правцу или су измишљена подметања или плод фантазије плитких политичара [...].⁴

Г. Новиков ми такође најпозитивније потврди, да досад ни речи није било о посади Босне и Херцеговине од стране Аустро-Угарске, и ова би, рече, такву понуду сила, ако би она и могућа била, одсудно морала одбити, јер то захтевају њени интереси. – Али, додаде да Ви одпочнете решење источног питања, за што се живо спремате, онда нисам сигуран, да ће то проћи без сваке интервенције; неznam каква или какве ће оне бити и на чему ће се ствар зауставити, али ће онда много којешта наступити, што сад нико, који није пророк, неуме предсказати, и што ће многе изненадити. – Ваше ствари, рече г. амбасадор, по новијим извештајима опет су пошле на горе, Ви се са свом снагом спремате за пролеће. Одговорих, да ништа о томе новијега немам. – Ко је тај Влајковић, рече, кога је г. Каљевић, стрепећи од непријатељства Милетића и Н[ово]садске омладине, послао као посредника, да га с овима измири? Одговорих, да о томе неznam ништа више, но што су новине донеле; а Влајковић биће сигурно онај исти познати, пређ[ашњи] руски, официр. – Какав је то Бекер у вашу војску сад примљен? Одговорих, да личност непознајем, но да сам из прив[атног] извора дознао, да је то неки официр, који је служио у руској, мексиканској и египатској војсци, и да је способан и многим декорацијама одликован војник. Тако чујем, да му је летос поверена била команда једног одељења наше војске на граници. – „Ви поверавате организацију ваше војске које-каквим авантуријерима, – баците се још њима у наручја!“ – Данас тек дознадох, да је речено лице на препоруку Игњатијева у службу примљено још пре година дана то ћу накнадно Новикову казати.⁵ На питање, како стоји ствар нашег зајма, рекох, да после оног, што је овде покушавано, ништа даље неznam. О успеху мисије г. Христића рекох да ништа више неznam, но што у новинама има. – „То је зло, рече г. Новиков, баш зато, што Ви ништа неznате, за мене је доказ, да се мло-

го којешта и то опасно га збива, јер се неби од свега толика тајна правила. Г. Христић саставши се с г. Јонином рекао је овоме, да је исход његове мисије задовољавајући; но ми неznam, какво значење да том задовољењу дамо; његово задовољење може значити наше незадовољење у највећем степену“. – Да немислите, рекох ја у шали, да је г. Христић определио Књ[аза] Николу, да с 10.000 Ц[рно]гораца усташима у помоћ притекне – као што то новине наговешћују? – „То неznam и неверујем, одговори, Књ. Никола ради по свом разуму; путивши неколико стотина Ц[рно]гораца да у боју учествују, он је своју потребу задовољио, да даље иде није вероватно“.

На моју примедбу, да Порта, као што и новине потврђују некреће по обећању војску с наших граница, одговори г. амбасадор (као и пређе једанпут), да би она то одавна учинила, кад би јој било могуће. За кретање војске треба новаца, а тих нема Порта, која би волила, да оне људе, што их држи на србској граници употреби против усташа.

Генерал Швајниц, пошто му на обште питање о новостима из Србије неумедох ништа казати, извештаваше се подробно о предмету мисије г. Христића. Ја му ову објасних, да за главну цел има нотификацију женидбе Његове Светлости, а уз то да изравна неке хрпавости у нашим одношајима, које су последњи догађаји створили, но које су извесне политичке партије умеле с успехом против србске владе експлоатирати. Генерал, који Србију и Ц[рно]гору из личног посматрања добро познаје (а зна и србски), по дужем разговору о нашим догађајима и стању изрече ту значајну оцену: „Желити би било Вашим незадовољницима, да искусе практично гаранције слободе, какве у Ц[рној]гори постоје!“ – додавши – Књаз Никола би све, који неби умакли, повешао!

Чест ми је Господине Министре, и овом приликом уверити Вас о мом особитом поштовању.

КЦукић

/Оригинал/ АС, МИД, ПО, 1875, Ф I, П/5-II, Пов.№ 569

50.

21. новембар 1875.

4 У наставку је шифровани пасус.

5 Део реченице „препоручу...казати“ шифрован.

Коста Цукић – Ђорђу Павловићу, министру иностраних дела, о могућем економском притиску аустроугарске владе и питању зајма за Србију

Бр. 62,

У Бечу 21. Новембра 1875.

Господину Ђ[орђу] Павловићу

Министру Спољних Послова

Господине Министре,

Примио сам поштовани президијал од 15. тек. Но10, а тако прекјуче и Ваш телеграм, као одговор на моје телеграфско питање, о коме имам овде додати, да сам га учинио у споразумљењу с г. Христићем, што ће Вам и он потврдити, ма да сам му облик дао, као да се само с моје стране поставља. Међутим г. Христић је решењу строго следовао. Шта сам ја по истом предмету искусио, јавићу другим писмом.

Јутрошње новине донеше телеграм из Београда, по коме је г. Министар Финансије Његове Светлости предлог владин о трошарини пред скупштином находећи се повукао натраг с изјашњењем, да ће овај предмет с новом ђумручком тарифом заједно скоро скупштини поднети. Неке новине доносе и свој премиер о томе и везују на такве тежње владе и њену кризу. – Ја се осећам дужности мојом обвезан, да Вам моје зебње изјавим од последица правца, којим влада, као што по свему изгледа, мисли у овом питању поћи. Издање нове ђумр[учке] тарифе било је већ предмет мог разговора с гр[офом] Андрашијем, као што се из мог презид[ијалног] извештаја од 29. Апр. т.г. Но 21. обавестити можете. Благим начином додирнута та евентуалност изазвала је онда одсудни одпор оvd[ашње] владе у блажијој форми, но што Вам га је Кн[ез] Вреде изјавио пре неколико дана. Да ће Аустро-Угарска, која је у тим питањима према нама најпопустљивија гарантна сила, против наших намера наћи подпоре код свију сагаранта, а најрадоснији одзив код Порте, то је извесно. Ако би србска влада и могла одолети протестима свију, Србија неће моћи одолети репресалијама, које се под пристојном формом, која неизражава никакво непријатељство, против нас могу употребити, и које одчасти једна велика партија једнако овамо, као у интересу Угарске лежеће, проповеда.

Под видом да у Србији влада куга стоке, може Аустрија ставити на увоз стоке из Србије забрану или велики контумац, тако и на коже, вуну и друго.⁶ Колику је повику произвела била само обустава пловитбе, што је само вређало више удобност и то тек путника и неколико трговаца.⁷

Саме политичне оштете земље услед таквих протеста довољне би биле, да нас одреде на напуштање неких материјалних користи од већег замашаја. Али се ово последње од нас нетражи, но нам се даје прилика, да као и свака друга, и најсилнија, држава осигурамо наше интересе међународним уговором и да у овоме признамо призрења и на интересе друге уговарајуће стране. Тако све државе раде, како може и сумње бити, да ми такође тако нетреба да радимо? Читам у новинама, како се неки наши народни економи размећу с пледоаријама за заштитни систем у интересу србске уградне индустрије – која, по мом знању, нити постоји нити има могућности, да сад и на тај начин поставне. Али сам читао у новинама и да је мајоритет угарских народних представника *интересиран*, т.ј. неговори само по теорији и напрасно, да се по могућству до крајности отешта у Угарску увоз неке стоке, жита и другог сировог производа из Србије (и Румуније). Задатак је дакле обе владе, да и једним и другим оваквим тежњама у *интересу обе стране* на пут стану. О теоријским назорима и најнеоснованијима, има дискусији места; ова непотребују признање ничије за свој пуноважни обстанак, али да се они у практични живот уведу, требају они пристанак свију, чијих се интереса они додирују, па ма тај пристанак био од добре воље или приморан.

Разумех данас од Думбе да Управитељство Кредитног завода заиста зато се нехтеде упуштати у преговоре, што је са мном било посао одпочело; но он незна опет, да ли би сад хтело оно наставити са мном преговоре одпочете.⁸ Овдашња влада рече извештавала се о тим преговорима код познате дружине.⁹ – Одговор сам (о коме

6 Део реченице „влада...и друго“ шифрован.

7 Делови реченице „обустава пловитбе“ и „и то тек...трговаца“ шифровани.

8 Део реченице „Думбе...завода“ шифрован.

9 Део реченице „Овдашња...о тим“ шифрован.

Вам писах) још једнако дужан дати.

Брошуру Вам шаљем. Неупутно јој подмећу Молинаруја¹⁰, Родића¹¹ или друге важније личности уз владу стојеће као ауктора. Она је плод фантазија обичних новинарских политичара.

Прилажем и једну нотицу Fremden-Blatt-a о радњи г. Вл[адимира] Јовановића.¹² Ја сам убеђен, да су понуде Јокића тако без изгледа и озбиљног основа, као да их и нема.¹³ У тим питањима и посредници морају бити финансијски матадори.¹⁴

Изволите, Господине Министре, и овом приликом бити уверени о мом особитом поштовању.

КЦукић

/Оригинал/ АС, МИД, ПО, 1875, Ф I, П/5-II, Пов.№ 574

51.

27. новембар 1875.

Коста Цукић – Ђорђу Павловићу, министру иностраних дела, о политичком значају економских односа Србије са другим државама и важности њиховог правног регулисања

Бр. 65,

У Бечу 27. Новембра 1875.

10 Антон фон Молинару (Anton von Mollinary) (1820–1904).

11 Гавро Родић (1812–1890), генерал, далматински намесник.

12 Прилози нису сачувани.

13 „Понуде Јокића“, „...посредници...матадори“ шифровано у алинеји.

14 О радњи В. Јовановића у Бечу писао је Ј. Вашченко у свом писму упућеном Цукићу: „Чујем барем по новинама, да је дошао у Беч Владимир Јовановић, да тражи два милиона дуката за српско правитељство. Будући сам у стању за Србију наћи новаца, колико Србија само захоће, то Вас овим писмом молим, да ми јавите, по колико по сто мисли Србија да плаћа или уопште да ми у користи Ваше земље јавите, какове су условије тога зајма. Ако је г. Јовановић јошт у Бечу, то молим, да ми јави: 1. сумму какву жели, 2. условија и гаранцију зајма, 3. На колико година. Све ће се моћи у кратком времену свршити, јер се има за Србију новаца добра. После када узнам условија хоћу њему одма телеграфом јавити, где и како ће почети ову ствар, јер ми је стало, да учиним услугу Србији. Ако није г. Јовановић у Бечу, надам се, да ћете ово моје писмо јавити Вашему правитељству, да се услед тога може штогод користно за српску владу учинити. Ако би г. Јовановић био отишао већ у Париз, молим, да ми саопштите његов адрес, да могу њему јавити што могло би за њега бити користно у тој владиној мисији. Остајем Вашим преданим слугом Јов. Вашченко Большая Морская д. 36. кв. 7. St Petersburg. P.S. Молим покорно поздравити од мене г. Стеића. Петроградъ. 10. Ноября 1875. (АС, МИД, ПО, 1875, Ф I, П/5-II, Пов.№ 541)

*Господину Ђ[орђу] Павловићу
Министру Спољних Послова*

Господине Министре,

Следујући позиву, који сте ми изволили учинити у Вашем през[идијалном] писму од 20. тек. Но 11, чест ми је поднети Вам овај извештај.

Уколико наши одношаји са страним владама односећи се на њихове поданике у Србији (и наше поданике у странству), нису уређени трактатима, непосредним споразумљењем, практиком (usus-ом, која се уместо у abusus изметао), они су утолико давали повода непрекидном трвењу између самих власти, што је ове често привољевало идеји, да се нарочитим писменим актом спорни одношаји расправе и одчасти уреде. Тегобе у одношајима тим осећале су се најјаче према аустр. властима не зато, што су оне биле нашим жељама и назорима најнеприступније, него зато што су тешки случаји између њих и наших власти због суседства обе земље били најмлогобројнији; и тако истину признајући могу по искуству тврдити, да је аустријска влада као најпопустљивија у том обзиру према нама прво а и једина склоности показала, да једним писменим уређењем оне заједничке тегобе одклони или их бар на мању меру сведе. По мом знању на томе предмету радило је више мешовитих комисија. Непомињући ону, која је на саставу прве србске ђумручне тарифе радила, и о којој ће г. Ј. Гавријловић моћи дати најпоузданија обавештења, непомињући ближе ни оно споразумљење односеће се на надлежност беогр[адског] варошког суда за суђење страним (аустријским) поданицима у мешовитим грађанским парницама, прва је комисија по истом предмету одређена радила 1860., па 1861. године у Београду, затим 1868. у Бечу, најпосле под Намесништвом опет у Београду, о којој последњој г. Бошковић ближег знања има.

Све ове комисије имале су у задатку, да уреде наше одношаје са странима уопште, у те спадају и наши трговни одношаји; и све оне искључиво су с аустријским пуномоћницима преговарале с изгледом, да ће све остале силе оно, што је с Аустријом углављено, без сваког устежања подписати и за себе обвезним признати. Бар су нам у

том смислу давана обећања. Како је Русија 1868. и зашто ово питање с нама расправила, наћићете објашњења у преписки с руским консулатом у Београду вођеној Маја (?) 1868. год., и у мојим извештајима подношеним исте године из Беча (Марта) нарочито у последњем, који по повратку у Београду (Априла) написах, и који, мислим, као врло простран и о томе говори.

Тежња наших влада свакад беше та, да се једном конвенцијом укине или бар ограничи консулатска јурисдикција, економна питања имађаху за њих подчињене вредности. Странима беше баш до противнога више стало. И зато се ова два, сасвим хетерогена, питања слише у једно. Нашим владама беше до тога стало, да се с пожртвовањем економних користи успеду у својим пречим потребама, у укинућу стране јурисдикције, Аустрији и Аустро-Угарској лежаше на срцу више изаћи из прекерности економних одношаја, који постајаху између ње и Србије, за успех чега она радо одпушташе од неких својих права у јурисдикцији, која практицирати и за њу бијаше незгодно, и којима та опасност предстоји, да ће их само време као тражививша се без сваке накнаде потрти. Међутим утицаше као даљем обстанку јурисдикције постојећи штетан пример у Румунији, у којој *de facto* те нема, а тако и држање несамо румунске но и србске владе, које одређиваше ђумручке тарифе и декретираше подобне терете, који и на стране падају, без сваког призрења на претензије страних сила и на Портине трактате. Шта више влада србска је у разговору свуда отворено признавала, да је ђумр[учку] тарифу од 1863. год. издала не толико из призрења на финансијске користи наше држ. касе, колико да тим манифестира независност Србије од трактата, који је Порта са силама две три године пре тога закључила, и да тим принуди силе, да са Србијом понаособне трговне трактате закључи. А кад се ова на то реше, влада је имала намеру, да уређење трговних питања подуслови уређењем тегаба од јурисдикције и од других одношаја са странима долазећих. Аустро-Угарска је каошто је горе споменуто, у двапут пристајала, да ова питања с нама начисто изведе; но оба пута преговори остадоше без резултата, што је утолико више сажаљевати,

што се под владом гр[офа] Андрашија можемо надати могуће највећој попустљивости у томе од стране Аустро-Угарске, у којој има толиких и тако јаких партија сасвим противних назора.

Међу побудама, да се србско заступништво у Бечу оснује, извођен је и задатак овога, да наше сваковрсне одношаје са странима посредством једне конвенције у ред доведе. О томе има спомена и у инструкцијама, које су ми пред полазак за овамо под Пр. Но 1 дате. Шта је по том предмету овде даље рађено, налази се у преписци, коју сам с гдом министрима водио. Ради олакшице изналаска у тамошњој архиви појединих писама навешћу овде само њихове Но и датуме, а много је и усмено преговарано приликом бављења г. Мариновића у Бечу 1874. године, а нешто и јесенас с г. Ристићем у Београду. Моји су президијали у 1874. години од 24/9 Но 1, 29/9 Но 2, 10/11 Но 9 у 1875. од 16/4 Но 17, 29/4 21, 21/5 26, 3/6 29, 5/6 30, 17/6 32, 24/6 33, 28/6 34, 14/8 36, 29/10 58 и даље најновији. Министарски президијали су у 1874. од 4/6 Но 1, 7/10 Но 6, 2/11 Но 13, 11/11 Но 13а, а у 1875. од 24/4 Но 8 и најновији под Вашим министарством.

Пројект конвенције израђен је овде у Министарству, и његов ми је текст непознат. Пројект наше владе заједно с примедбама, које је г. Мијатовић на рум[унску] конвенцију правио, шаљем овде у препису.¹⁵ Овај пројект, држим, да је резултат преговора држаних у Београду између пуномоћника србских и аустро-угарских, и даље настављених с г. Калајем.

Ја сам свакад мишљења био, да се трговни од[но]шаји одвојено од питања јурисдикције, или боље рећи предходно, нерешавају, но да се оба предмета један за други вежу. Овог сам мишљења и сад, и ако се то никако постићи не може, држим, да треба овим трговачким уговором бар у принципу осигурати укинуће стране јурисдикције у Србији условивши, да се коначно уређење тог питања мора за годину две такође извршити. По расположењу сад[ашње] аустро-угарске владе према нама судећи надам се, да ћемо у овим тежњама успети.

Но остављајући питање јурисдикције, као да непостоји на страну, закључење трговне кон-

¹⁵ Није сачувана у фонду.

венције између Србије и Аустро-Угарске само по себи је у интересу Србије. Неузимајући ствар с те стране, да је Србија једина земља у Европи, и можебити у целом странама приступном свету, коју у том обзиру никакви уговори према странама неведу, и према којој ни ови нису ничим везани, и да се то можебити неће трпити, ако би Србија својим поступком туђе интересе сувише вређала, налазим, да је влада позвана у сваком случају већ из призрења да заштити интересе земље од самовоље стране, извући земљу из овог чудноватог стања, које се на дуже време не може ни тако држати. И кад би ово у нашем интересу било, неби могли борбу с јачима и с целим светом до краја и с успехом издржати. Али утолико мање треба на какву борбу да мислимо, пошто само уговором можемо наше интересе у заштиту узети. Србски производи долазећи од сточарства и нешто од земљоделства (о другима, непостојећима, да неговорим) налазе већ на суседним и даљим страним пијацама на тако јаку конкуренцију, да им предстоји опасност и чак пропаст, ако уговорима неосигурамо њихов увоз у стране земље. Ја Вам напоменух, у једном пређашњем писму, како су и колико су интересирани читави сталежи од уплива у Угарској, да се отешта увоз оних србских производа у њихову земљу. Овоме се само уговором може на пут стати, у коме ће се наравно осигурати и то, да на стране урађевине у корист државне касе наплаћујемо увозну ђумручину (финансијску), али и да њихов увоз неотештавамо изванредним (заштитним) ђумручинама у интересу неке уображене будуће србске уградне индустрије, која ће некада, пошто се многи и многи услови испуне (ако се уобште неки и испуне), у живот ступити. Из призрења на неке будуће неизвесне користи не можемо дозволити, да нам се измакну оне сигурне, које већ у рукама имамо, и које се према степену развитка земље природне, а притом у опасности стоје, да се умање или потру. Уосталом има грана уградне индустрије, које понајпре могу у Србији оживити, и нико нас неспречава, да за те тражимо нека изузетна наређења. Било би истина подпуно озбиљно и оправдано тражење заштитних мера за тог рода радње, које већ у земљи постоје, и ту би се могли надати

сигурном успеху; али можебити даће нам се та призрења и у односу на неке радње, о којима мислимо, да ће скорим у Србији оживити моћи. По мом мишљењу сва мука око ових је без цели, она одуговлачи само закључење уговора, кога се сила и тако само на десет година простире; за то време, ако Србија буде срећна, да утврди сад постојеће уградне радње – помоћу заштите, може тим успехом задовољна бити: јер свака радња треба капитала, радне снаге, вештине и предузимача, а у овима нема изобиља у Србији, те да би се њене сировине и други помоћни материјал и средства на разноврсне начине у земљи могли с успехом прерађивати.

Колико нам економних користи од трговног уговора предстоји, политичне су толико исто велике, ако не за наше стање и у садашње доба и веће. Дугогодишња борба србских влада око признања наше аутономије у том обзиру остајала је без успеха; све су силе сагласне с Портом биле, да је наша дужност просто портине трактате извршивати. Једва лане, на предлог гр[офа] Андрашија и по његовом живом настојавању, поставише три источне силе према Порти то наше право у виду, како га ми желимо, и то по дугој борби, јер се Порта непопустљиво одупираше. Остале силе (по мом знању) само су ћутањем успех наш санкционирале, но ма како ово било успех је само формалан и још не коначан и неоспорим. Последњу реч дала је Порта, на што није реплицирано. Према околностима рад три силе или је покушај без успеха остао, или је решена ствар, коју као такovu силе оставише без реплицирања на портине протесте. Тек ако и пошто фактичним уговором наше право освештамо, постаје оно неоспорно. Наша аутономија уосталом диже се уобште још више закључењем једног новог међународног акта, и даје нам маха, да је у згодним приликама и даље ширимо.

Неверујем, да ће Аустро-Угарска с нама закључити трговну конвенцију, која би се у млогоме разликовала од оне с Румунијом закључене. О узроцима тога имао сам чест у једном скорашњем президијалу моје Вам мисли изложити. Надам се, да сам овим укратко одговорио позиву, који сте ми изволили у горе споменутом президијалу учинити.

Чест ми је, и овом приликом уверити Вас, Господине Министре, о мом особитом поштовању.

КЦукић

/Оригинал/ АС, МИД, ПО, 1875, Ф I, П/5-II, Пов.№ 584

52.

29. новембар 1875.

Коста Цукић – Ђорђу Павловићу, министру иностраних дела, о аустроугарском плану решења херцеговачке кризе и његовом могућем дугорочном утицају на међусобне односе трију великих сила

Бр. 66,

У Бечу 29. Новембра 1875.

Господину Ђ[орђу] Павловићу

Министру Спољних Послова

Господине Министре,

Пошто је покушај за пацификацију Херцеговине посредством консулске комисије остао без резултата (за какав се исход многи криве, међу којима смо и ми), решиле су три источне силе, да се оне о моду реформа и концесија усташима, које се имају у Херцеговини увести, споразуму, па имајући унапред (по општем стању и држању остале Европе судећи) на то пристанак и других великих сила, да свој елаборат као заједнички, и под јемство Европе стављени Порти и Христијанима октројирају. Порта истина намерава овај корак три силе осујетити издањем реформа побудом собственим, и нада се утолико пре успеху, што је на то окуражавају и држање неких сила, које завидљивим оком прате велемоћност три савезнице, и савети неких дипломата, који своју радиност и успехе у пословима радо на видик износе. Но при свем три силе ће, мисли се, своје кораке ухитрити и намеру портину осујетити. По свему изгледа да у том послу главну улогу игра, као суседка и непосредно интересирана в[еле]сила, Аустро-Угарска, у други тек ред долази Русија; на што ове две пристану Немачка се саглашава. – Програм ће, мисли се, изнет бити пред Порту као заједнички предлог три силе, усвојен и од осталих сила (драговољно или не) у интересу општег мира; па држи се,

као природни исход тог корака, да Порта – а ни побуњеници – неће одолети моћи овако тешкој навали три силе – па и целе Европе, него да ће предлог морати примити. Да ће оне три силе за успех посла свом својом снагом навалити, па у случају непријема њиховог предлога на противеће се и другим снажнијим средствима дејствовати, мисли се, да је ствар решена.

Пројект је израдио Андраши у смислу говори се по христијанство тако штедром; и либералном да ће не само европска но чак и руска дипломатија морати зачудити се као неком необичном појаву у историји држава, па бојати се да ће и неки извесни одпор произвести.¹⁶ Наравно ово све посматрајући с гледишта државничког. С друге стране ће предлог морати Порту поразили више но икакав до садашњи корак Европе према њој чињен.¹⁷ Он се од неколико дана налази већ пред Императором и државним руским канцеларом и са зебњом очекују отуд решење о том.¹⁸

Пут ерц[херцо]г[а] Албрехта¹⁹ у Петербург и здравица, коју је Император Цесару напио, сматрају се опште као неоспорни докази за чврстоћу алијанције, која између ових сила постоји и која је сад при предстојећем одсудном њиховом кораку у херцеговачкој ствари утолико нужнија.

Изволите, Господине Министре, и овом приликом примити уверење мог особитог поштовања.

КЦукић

/Оригинал/ АС, МИД, ПО, 1875, Ф I, П/5-II, Пов.№ 589

53.

5. децембар 1875.

Коста Цукић – Ђорђу Павловићу о руском прихватању аустроугарског плана за решење херцеговачке кризе

Бр. 67,

У Бечу 5. Декембра 1875.

¹⁶ Делови реченице „Пројект...у смислу“, „по христијанство...европска“, „руска...зачудити се“, „па бојати се“, „неки извесни...про-извести“, шифровани.

¹⁷ Делови реченице „предлог...више но“, „Европе...чињен“ шифровани.

¹⁸ Део реченице „већ пред...о том“ шифрован.

¹⁹ Надвојвода Албрехт Фридрих Рудолф (1817-1895).

Господину Ђ[орђу] Павловићу
Министру Спољних Послова

Господине Министре,

Према садржају Вашег поштованог президијала од 25. пр. Но 12. говорио сам с бар[оном] Хофманом и по овом разговору нађох за добро дати у лист овд[ашњег] бироа полит[ичке] кореспонденције објашњење вести, да предлог о трошарини находећи се пред нар[одном] скупштином није зато од владе натраг узет, што она намерава заменити га предлогом, у ком ће се и закон о трошарини и о неким заштитним ђумручинама тражити. И тако се овај предмет може сматрати, да је тим објашњењем окончан.

На питање, је ли заиста дошао од Русије одговор на предлог Андрашија и је ли исти задовољавајући рече ми барон да је одговор подпуно задовољавајући приспео и да сад аустр[ијски] Мин[истар] И[ностраних] дела и посланик руски о појединостима споразумевају се ово поглавито односно на пацификацију усташа.²⁰ Махмуд-пашина хитрина, да издањем познатог фермана о реформама учини излишним посредовање три силе, биће узалудан труд Новиков бејаше сасвим резерван ништа ми нехте саопштити од појединости програма, што би за Вас ново било.²¹ Обоица се у том слажу²² да ће се с извршењем похитати и тим предупредити сви противни планови, који би имали бити на пролеће извршени. Међу тим Књаз Црногор[ски] неколико дана по одлазку Филипа Христића с Цетиња питан од овдашњег Министра Иностран[аних] дела (телеграфом) о свом држању и намерама према догађајима у Херцеговини похитао је дати му најљубазнија уверења да он остаје веран политици три цара.²³

Чест ми је, и овом приликом уверити Вас, Господине Министре, о мом особитом поштовању.

КЦукић

/Оригинал/ АС, МИД, ПО, 1875, Ф I, П/5-II, Пов.№ 596

²⁰ Делови реченице „дошао...Андрашија и“, „задовољавајући... споразумевају се“ шифровани.

²¹ „Новиков...саопшти“ шифровано.

²² Шифровано.

²³ Делови реченице „Међу тим Књаз“, „по одлазку...о свом“, „у Херцеговини...три цара“ шифровани.

54.

12. децембар 1875.

Коста Цукић – Ђорђу Павловићу, министру иностраних дела, о водећој улози Аустроугарске у решавању кризе у Херцеговини
Бр. 69, У Бечу 12. Децембра 1875.

Господину Ђ[орђу] Павловићу
Министру Спољних Послова

Господине Министре,

О програму три источне силе још се ништа незна. Лорд Букенен каза ми, да ће се по речима гр[офа] Андрашија програм још пре Божића силама саопштити, а г. Новиков ми напротив рече синоћ, да то није учињено – још (сутра је Божић), и да се неће моћи учинити. Г. Новиков мора бити у овом послу врло дискретан, да нисам могао навалјивати, да ми што ближе саопшти. Из разговора о томе могах само толико извести, да програм има за целъ два предмета, понајпре и (рекао би) поглавито пацификацију побуњених племена и предела, а затим наређења – реформе – , које ће јемства дати, да се за убудуће подобни догађаји предупреду. У обзиру на садржај ових наређења утолико је извесно, да она неће стајати много над али и ни испод нивоа оних реформа, које султанова ирада изриче, дакле по томе, шта програм порти октројира, непостоји толика неизвесност колика по томе, како се мисле и пацификација и реформе у дело привести и њихов обстанак гарантирати. Букурешки трактат је основ сад. политичне независности Србије, и по њему могла је Србија остати оно, сто је пре 1815. год. била; начин, како је трактат извршен, створио је ову Србију.

Што Аустро-Угарска руководи целу ствар, обећава сигурност успеха заједничког дела пред Европом, која једнако помало подозрева Русију у обзиру на себичне њене планове у Турској, ако и не у оној мери, као што то беше у пређашња времена. Ни Немачка као у Турској непосредно неинтересирана в[еле]сила нема тог позива, да у овом делу предњачи као Аустро-Угарска, чиј се глас као суседке и из призрења на једноплеменост њених и оних народа у сев[ерној] Турској мора од целе Европе поштовати, те она – Евро-

па, одчасти и против своје воље, неможе одказати подпору, коју три источне силе буду од ње за свој програм тражиле.

Дипломација се беше доста успокојила односно на догађаје у Србији видећи, да је скупштина једва једном одпочела радити послове – државне. Оставка г. Јанковића нешто, о чему ме изволите телеграфски известити, а увелико интерпелација о затвореној двојници Срба у Босни, и особито неизмерени говори о томе у скупштини, зададоше нове бригае. Ја сведох догађаје ове на обичну важност њихову; влада је примила на се т.ј. да жалбу – можебити основану – даље извиди, чим се скупштина задовољила; државне беседе нестоје под ничијом контролом, оне су излив осећања према турским властима већ тим оправданог, што код њих овакве неправде нити су први случај, нити ће бити последњи; ја сам, рекох, задовољан, што под таквим догађајима за стабилност власти у нашој земљи нису се скупштинске беседе штетне показале. – О оставци г. Јанковића неумедом дати никаквих објашњења.

Молим Вас, Господине Министре, да будете и овом приликом уверени о мом особитом поштовању.

КЦукић

/Оригинал/ АС, МИД, ПО, 1875, Ф I, П/5-II, Пов.№ 612

55.

27. децембар 1875.

Коста Цукић – Ђорђу Павловићу, министру иностраних дела, о даљем држању у тајности аустроугарског плана за решавање кризе у Херцеговини; аналитичко размишљање о факторима који могу утицати на успех аустроугарског плана

Бр. 70,

У Бечу 27. Децембра 1875.

Господину Ђ[орђу] Павловићу

Министру Спољних Послова

Господине Министре,

Неписих Вам ништа већ од две недеље, све једнако у очекивању, да ћу нешто ближе дознати о по-

знатом програму гр[офа] Андрашија. Ово време имађах прилике виђати се почешће с разним члановима овд[ашњег] дипломатичног тела, на пријему за нову годину код Кн[еза] Хоенлоа, на амбасадорској рецепцији (de trois jours)²⁴ код Аариф-паше и код г. Волиеа и иначе, а опет небеше ми могуће докучити што ближе од оне по нас тако важне тајне. С изузетком највиших органа овд. владе и представника друге две савезнице предмет беше тајна за свакога, и зато нико о томе ништа незнадијаше. Г. Новиков на издалека додирнуто питање о томе апелирајући на моју разборитост, да ћу га извинити што из дужносних призрења мора још ствар у тајности држати, увери ме, да се програм неће јавности предавати, пре него се силама па затим, по њиховом пристанку, и Порти саобштио буде. Силама је већ саобштен и оне су га, као што се наглашава, неке као Француска и Италија примиле, а В. Британска ће га, нико несумња, такође усвојити.

Крајње је време, да се програм у дело приведе. Само његово опредељење изискује, да то буде пре појава првог пролећа извршено, а зато треба још предходни пристанак и Порте и устаника. Савезнице су се с редакцијом акта дуго занимале, јер овај мораде управо трипут императору Александру на примедбе поднашан бити. По забринутом држању Новикова судећи савезнице нису преиспуњене надежом, да ће њихов програм лако бити примљен на Порти а још мање од стране устаника.²⁵ Навали свију сила Порте ће за кратко време подлећи, јер силе, ако су сагласне, имају средства у рукама, да је на то принуде. Али средства за пресију на усташе нити су тако проста нити од сигурног дејства; при избору и употреби њиховој имају се многи обзири у оцену узети. Силе неће сигурно хтети повторити летошњу комичну игру, у којој њихови агенти трчаше за шефовима усташа у цели, да их на мирење с Портом склањају. Поновљена пресија на Србију а нарочито на Црнугору, да строгим уздржавањем од учешћа у устаничкој ствари овој одузму свако подхрањивање с те стране, употребиће се по свој прилици, али неће имати

24 (Фр.) тродневни.

25 Део реченице „По забринутом...судећи“ шифрован.

жељеног дејства. Но ово средство комбинирано с тим, да се у исто доба пресече свака комуникација између Далмације, Хрватске и Славоније с једне и побуњених крајева с друге стране осигурава утолико поузданијег успеха намерама велесила, у колико ће оно подпуније и строжије моћи бити употребљено. Но њему је понајближа цел, да доказаној турској немоћи олакша *пацифицирање* побуњеног народа, истина и силом али начином човечним у Европи усвојеним, те да се намерене реформе завести могу. Али колико је растојање од ових планова у глави и на картији до њиховог извршења у дело?! Окупација војена онако дуге границе, те да је херметично затвори, неће, мислим, Аустро-Угарску мање трошка стати, но што би јој требало да поседне саму Босну и Херцеговину, а више ће раздражити незадовољство њених славенских народа, који са својих симпатија с устанком християна пре ће у својој опозицији према садашњој влади наћи нових савезника но да ће их изгубити. Опасност за овд[ашњу] владу с те стране биће заиста озбиљна, ако Турци, по свом начину, при покоравану побуњених крајева почну опет свирепо с' християнима поступати, и ако приведене реформа у дело доиста наиђе на неодољиве тегобе. Да је и овакав исход ствари могућ, па и вероватан, то задаје бриге баш в[еликим] силама у истој мери као и садашње њено још нерасправљено стање, јер се компликације из тога следејуће још сада немогу предвидити. Природно је, да Аустро-Угарска као притом понајближе интересирана сила, од неповољних евентуалности највише и страхује.

Примио сам и Ваше писмо од 15. тек. Но 13 и телеграм, којим сте ме изволили известити о одложењу скупштинских седница преко прошлих празника.

Телеграм о нападају Турака на нашу границу употребио сам само за саопштење у разговору о непоузданости јемства, која нам Порта даје за одржање добрих сношења.

Да је г. Вл[адимир] Јовановић овде био у повратку за Србију, дознао сам из „Fremden-Blatt“-а; кад га у хотелу потражих, он беше већ одпутовао.

Овамо је долазио неки Милија Јовановић,

пенз[ионисани] срески старешина, да од цара тражи пензију за услуге царевини учињене 1848/9. у борби с Маџарима, у којој је и он као предводник једне чете с одликовањем учествовао. Ја га од намере одвраћах, но неуспедох; шта је даље овде свршио, не знам, као ни то да ли се у Србију већ вратио.

Шаљем препис ./. једне верб[алне] ноте²⁶ овд[ашњег] министарства; начин у њој изложени могао би се ваљда и код нас усвојити при пропуштању увожења предмета за потребу консула.

Чест ми је, и овом приликом уверити Вас, Господине Министре, о мом особитом поштовању.

КЦукић

/Оригинал/ АС, МИД, ПО, 1875, Ф I, П/5-II, Пов.№ 629

56.

Коста Цукић – Ђорђу Павловићу, министру иностраних дела, о иницијативи грофа Андрашија везаној за односе западних сила и Порте после устанка у Херцеговини; о погледима званичног Беча на ситуацију у Босни и Херцеговини

Бр. 1,

У Бечу 11. Јануара 1876.

Господину Ђ[орђу] Павловићу

Министру Спољних Послова

Господине Министре,

Примио сам телеграм односећи се на саопштење, које сте учинили Књ[азу] Вредеу²⁷ о немогућности засад жељезничке свезе између Аустро-Угарске и Србије. Очекивах објашњење тога поштом, но то ми још недође, а нужно ми га је имати, пошто ми је цела преписка наше владе о томе, с аустро-уг[арским] консулатом непозната и посве нова ствар. Идох бар[ону] Хофману с изгледом, да ће он о предмету разговор почети, и тако ме ближе са ствари упознати, но он то неучини, а ја га наравно немогах питати.

Дође ми и више Ваших телеграма о току претреса држ[авног] буџета у скупштинским седницама, које би дипломатију својим карак-

²⁶ Није сачуван у грађи.

²⁷ Никола Вреде, дипломатски агент и генерални конзул Аустро-угарске у Београду.

тером у много већу бригу бацале, да она није од-
већ преокупирана пројектом грофа Андрашија.
Изгледа, као да поред овог пројекта унутрашње
тегобе, нарочито оне између обе половине цар-
ства, па и догађаји на страни и чак напредовање
в[елико]британског надмоћија у Египту, играју
улогу подчињене вредности за овозем[аљску]
врховну владу. Овакви назори налазе одзива и
код оvd[ашње] стране дипломатије. Бар[он] Хо-
фман ми прекјуче рече, да је ВБританска тек дан
пре пристала у основу на заједнички рад по гро-
фовом пројекту, и да ће одма и представници
свију великих сила у Цариграду учинити кораке
код Порте, те да и она пројект прими. Посла-
ницима је остављено, да се договоре о начину,
којим ће на Порту дејствовати у корист пројек-
та, и зато се још незна, хоће ли они то учинити
радећи колективно или понаособ, усмено или
писмено. Наравно је, да се незна ни то, како ће
се Порта овом позиву Европе одазвати. Од Но-
викова само толико дознадох да је Порта у свом
пређе показаваном одпору јако омекшала.²⁸ Но
утолико више бриге задају дипломатији уста-
ши, о којима се сумња, да ће саветима в[еле]
сила просто и налако следовати. Принудне мере
против њих су и тешке и скупоцене, и морале
би ићи до – нечовечности, те да имају успеха;
али ово, као лек гори од болести, неслаже се с
цељи грофовог пројекта. Очеvidно је, да се овде
спрема неко кретање војске за југ, но незна се, у
којој цељи. И по мњењу генерала Швајница који
познаје све оне пределе скоро немогуће је с успе-
хом затворити аустро-угарску границу према
западној Босни и према Херцеговини.²⁹ На сва-
ки начин лакше би се извршила посуда тих пре-
дела аустро-уг[a]p[ском] војском но херметич-
ни затвор границе и прекид саобраћаја преко
ње. Војска би у овом случају имала да обдржава
кордон и према својој популацији каогод и пре-
ма страном; налазила би се дакле између две ва-
тре. Но кад би и Порта на ову страну окупацију
пристала, питање остаје једнако тугаљиво за
дипломатију, јер се унапред немогу предвидити
последнице таквог корака а лако се могу изазвати
тим таквог рода нове компликације, које за целу

Европу а нарочито за Аустро-Угарску од велике
штете бити могу. Зато управо нико и неговори
радо о томе, шта ће се радити, ако побуњеници
неприме посредовање Европе. Г. Магазиновић
биће у стању, да Вас пре извести но ја о тексту
пројекта гр[офа] Андрашија.

На телеграм тичући се беогр[адског] допис-
ника оvd[ашњег] Korrespondenz-Bureau-у од-
говорих Вам телеграфом, замоливши за нова
упутства. У писму од 12. пр[ошлог] неспоменух
онај израз Дра Хиршфелда, шефа оног бироа,
штедећи дотичну особу, која је за мене једнако
тајна остала. Непознајући личност нисам се мо-
гао упуштати у давање даљих објашњења о њој.
„Прљавост“ њена усталом изводи се из начи-
на, на који је она од реч[еног] шефа тражила на-
граду за своје дописе, без да су ови (по речима
шефа) биро и најмање задовољавали.

О Петру Карађорђевићу зна се, да је у Босни
био у једној чети више хајдукујући но војујући,
али незна се, да ли је још тамо или где иначе као
ни то, одкуд му и оно мало новаца, што му тре-
баше за одпочетак четовања. Бар[он] Хофман
ми рече, да ће се Карађорђевић, ако се оружан
где на овој страни појави, обезоружати и с гра-
нице стражарно удалити.

Телеграфирах Вам о удадби Књагиње Јулије³⁰,
која је из тога велику тајну правила тако, да се
ни овде у њеној палати по свршеном венчању
ништа извеснога о томе није знало. Чујем, да
је Књагиња печатаном објавом оvd[ашњој] и
угарској аристократији на знање дала овај нов
свој брак, пошто је венчана и у Белгију одпуто-
вала била. Њен пређашњи одношај још за жи-
вота пок. Књаза Михајила према Књазу Карлу
Аренбергу³¹, садашњем супругу, познат је, он је
тешњи постао био с одласком Књагиње из Ср-
бије и са смрћу поч. Књаза, али из свега није се
и брак раније извести могао, јер је овоме од-
судно противан био шеф фамилије дука Енг.
Аренберг. Како је овај лане умро и главарство
породице пређе на сина му 3-4 године стара, то
Књ[аз] Карло искупи задату реч Књагињи, како
рок жалости за умрлим му братом прође и венча
се с Књагињом.

28 Део реченице „Од Новикова...да је“ шифрован.

29 Део реченице „И по мњењу...пределе“ шифрован.

30 Јулија Хуњади де Кетел.

31 Карло од Аренберга (1831–1896), кнез.

Ако се удеснија прилика неукаже, послаћу Вам по Штајнлехнеру нове шифре наравно под печатом.³²

Чест ми је, и овом приликом уверити Вас, Господине Министре, о мом особитом поштовању.

КЦукић

/Оригинал/ АС, МИД, ПО, 1876, Ф I, П/5-II, Пов.№16

57.

25. јануар 1876.

Коста Цукић – Ђорђу Павловићу, министру иностраних дела, о разговорима вођеним на дворском балу

Бр. 4,

У Бечу 25. Јануара 1876.

Господину Ђ[орђу] Павловићу

Министру Спољних Послова

Господине Министре,

На синоћњем дворском балу, на који сам (са женом) позивницама за дипломатско тело нарочито удешенима позват био, буде ми у држаном *cerle*-у³³ као и осталим члановима истог тела од стране Њихових Величанства указана чест, да су и цар и царица са мном говорили. Његово Величанство после кратке изјаве задовољства, што ме опет види, извештаваше се о здрављу Његове Светлости Књаза и о тегобама, с којима се у одговарању свом владалачком позиву има да бори, додавши да Књаз у свом стању заслужује обштег саучешћа и искрене жеље, да оне тегобе престану. Ја сам на поједине ставове царевог говора давао кратке одговоре: да је стање здравља Његове Светлости повољно, да су тегобе заиста врло велике, и да би оне и за земље старијих и више утврђених установа биле тешке, тим теже за наше стање, и да се надати, да ће се оне одклонити, чим посредовањем великих сила садашње прекорно стање на истоку узме ма на који начин изван, задовољавајући, правац. – Њено Величанство, по свој прилици као ближе непосвећено у политичним догађајима из наших крајева, ограничило је разговор искључиво на

32 „Штајнлехнеру нове шифре“ шифровано.

33 (Фр.) кружок.

моју личност.

Кнеза Вредеа нађох на том балу, и у подужем разговору примих од њега обавештења о неким нашим догађајима у последње доба, а поглавито и поименце о томе, зашто је г. Јанковић оставку на свој портфејл дао, и у ком сте смислу Ви Аустро-Угарској изјавили непристанак наш на жељезничку свезу. Том приликом приметих код истог господина уверење, да ће србска влада, хтевши нехтевши, на пролеће у какву акцију против Турске ући, при чему се моје противно мишљење разлосима побијаше. Наравно је Кнез у том смислу и својој влади изјаве чинио, што је морало бити већ и цару рапортирано, јер је Његово Величанство, држећи обшти *cerle*, задржало Кнеза на разговору најмање 20 минута, кад с највишим достојницима у томе по неколико минута само проведе, и при оном разговору, држим, да је Србија, ако не искључиво, а оно сигурно поглавито била предмет његов. Да ли је то овако било, бићу може бити у стању што поузданије дознати, кад ми Кнез на посету буде дошао. У синоћним листовима изађе текст познате ноте гр[офа] Андрашија, извађен из *Kölnische Ztg*-а. Г. Новиков ми потврди, да је текст аутентичан, и да је до публичности дошао нечијом индискрецијом (он мисли на самој Порти). Ово је дипломатији доста неповољно, јер она је заиста хтела да тим енглеској влади учини по вољи, што би Краљица при отварању парламента прекосутра прва ову велику тајну свету одкрила. Ја Вам не послах тај текст, јер ћете га у новинама раније читати, а и нетелеграфирах Вам извод, што би овај морао врло неподпун испасти.

Чест ми је, и овом приликом уверити Вас, Господине Министре, о мом особитом поштовању.

КЦукић

26. Јануара. Дође ми Американски консул с коначним одговором о зајму.³⁴ Одбијајући поново од себе свако учешће у одређењу услова пријатеља паризки рече да тражи 7 по сто интереса са 70 емисија остављајући нама да одредимо количину амортизације која се у горњој цифри

34 Реченица шифрована.

не подразумева.³⁵ Ја изјавих своју сумњу да ће се моћи на тај начин посао удејствовати.³⁶

/Оригинал/ АС, МИД, ПО, 1875, Ф I, П/5-II, Пов.№ 629

58.

26. јануар 1876.

Информација Ђорђа Павловића, министра иностраних дела, Кости Цукићу о зајму за војне потребе и о савету Русије

Поверљиво

Господину К[ости] Цукићу
Заступнику Србије у Бечу.
26 Јануара 1876 у Београду

Господину Ђ[орђу] Павловићу
Министру Спољних Послова

Г. Заступниче,

Пред полазак скупштина је у тајној седници изабрала контролни одбор од 17 лица, од којих 9 морају бити на окупу. Влада са одбором овлашћена је да закључи зајам на страни, кога процент са свим осталим трошковима може ићи до 10 на сто. Као гаранција, могу се дати облигације Управе фондова. Ако се са зајмом на страни не би успело, да се може у земљи учинити принудни зајам до 18 милијона динара. Ради најнужнијих војених припрема, Влада се може послужити новцем Управе фондова и готовином државном. Данак да се може покупити до конца Марта. Мере ове, као потребне у данашњим приликама, не значе, да се скупштина тиме за рат решила.

У осталом, Русија нам је световала, да за пролеће будемо спремни, за сваки случај.

Примите г. Заступ[ниче] итд.³⁷

[Без потписа]

/Концепт/ АС, МИД, ПО, 1876, Ф I, П/5-II, Пов.№ 46

59.

2. фебруар 1876.

35 Делови реченице „услова...нама“, „амортизације која се“, „не подразумева“ шифровани.

36 Део реченице „на тај...удејствовати“ шифрован.

37 У већем делу цело писмо шифровано.

Мишљење Коста Цукића о процени кнеза Вредеа, аустроугарског дипломатског представника у Београду, влади у Бечу да ће Србија наредног пролећа ући у рат са Турском

Бр. 6,

У Бечу 2. Фебруара 1876.

Господину Ђ[орђу] Павловићу
Министру Спољних Послова

Господине Министре,

Предмет Вашег поштованог президијалног писма од 23. пр. Но 1, текао је, као што из овога видох, у оном смислу, у ком сам га ја нагађајући схватао и овде представљао, и у нечему неподударно с назорима о томе од стране Кн[еза] Вреде-а, који у непрестанку владе – и скупштине, – да сад о вези жељезничкој уговара, налази новог доказа за нашу решеност, пошто пото на пролеће у акцију ући. Не мало је утврђењу тог мишљења код Кнеза допринело Ваше усмено тврђење, да скупштина није о грађењу жељезнице сву бригу већ на владу пренела, задржавши за себе само право ратификације, где управо та ствар томе противно стоји, т.ј. скупштина је ону власт већ заиста на владу пренела, па сад је влада неупотребљава из горњих побуда – можебити с новим друкчијим пристанком (– ратоборне) скупштине. Из разговора, који сам и поново с овим господином имао, уверио сам се, да је рапорт, који је он влади и суверену свом о нама поднео, пун доказа не само о томе, да ће Србија на пролеће ући, с вољом владе или против њене воље, у какву акцију против Порте, него и о томе да поред попустљивости владе сваки другог рода нереди и катастрофе у Србији маха узети могу. Колико се оваквим изјавама лица, које с места догађаја као ревносни пратилац њихов долази, вере поклањати мора, говорићу даље обширније другом приликом.

Г. Вреде је други дан после дворског бала имао код Њег[овог] Величанства нарочиту аудијенцију, које је предмет, као што се предпоставити може, што уосталом и он сам отворено каже, скоро искључиво Србија била. Кнеза сам прексиноћ још на балу код гр[офа] Андрашија видио, но нисам могао с њим говорити, и незнам, кад ће за Београд поћи. Гласове о његовом

одзиву на садашње посете побија он као сасвим неосноване.

Чест ми је, и овом приликом уверити Вас, Господине Министре, о мом особитом поштовању.

КЦукић

/Оригинал/ АС, МИД, ПО, 1876, Ф I, П/5-II, Пов.№ 64

60.

16. март 1876.

Ђорђе Павловић, министар иностраних дела – Кости Цукићу о сумњама Београда у искреност Беча да спречи деловање Петра Карађорђевића; о званичном уверавању српске владе датом кнезу Вредеу у Београду да Србија неће напасти Турску; о непоузданости руске политике према Србији

Заступнику Србије у Бечу

Г. К[ости] Цукићу

Но 8.

16 Марта 1876 г. у Београду

Г. Заступниче,

Ваша поштована писма 25, 26, 27 примио сам, последње поштом јуче, а прва два тек данас. Донео их ми је син г. Штајнлехнера. На питање моје, кад је дошао г. Штајнлехнер, рече ми, да је дошао јошт у Суботу, но писма су дошла тек јуче са стварима. Ја ћу бити слободан да Вам приметим, да од сада, при пошиљању писама преко приватних лица, приметите, да писма собом носе, а не да са стварима писма иду, да би се избегли сви могући случајеви.

У вези мога предпоследњег писма, у ком сам Вам јавио, да је Кнез Вреде изјавио Његовој Светлости, како је издан налог, да се Петар Карађорђевић интернира, где се нађе, – чудно ми је, да то до сада јошт није учињено, и да се он слободно по Аустрији креће, где му је воља. После те изјаве Кнеза Вреде, имамо једно писмо, у ком нам се јавља, да је Карађорђевић једно вече провео до неко доба ноћи код Сахера у Бечу, са две аташе-а из турског посланства, и да је после дошао један Андрашијев чиновник из Министарства, где су сви заједно конферирали. Све ово доведено у везу, даје нам доказа о тенден-

цијама аустриске политике спрам нас.

Што се тиче медаља и памфлета, немамо јошт од никуд гласова да су где дошли или се растурују.

Прошле Суботе 13 о.м. долазио је у Министарство Кнез Вреде, коме сам у име владе, на тражено изјашњење (Но 6) дао одговор: да Влада Српска нема намере нападати на Турску, нити ће шта чинити, да смета В[еликим] Силама у њиховој акцији око умирења побуњених крајева у Турској. После дужег разговора Кнез Вреде полазећи рече: да мисли лично, да је оваква изјава задовољавајућа, међутим, да није сигуран, како ће је оценити гроф Андраши. Јуче је долазио г. Карцов код Његове Светлости а после код мене, те је саопштио телеграм који је добио од Новикова и који гласи, да је Русија подпуно сложна са Аустријом. То је одговор на тражено мњење из Петербурга, услед чињеног корака од стране Кнеза Вреде. Његова Светлост по саопштењу поменутог телеграма казала је г. Карцову, да Влада Руска води политику, која одговара њеним назорима, – међу тим не може се уздржати а да не примети, да налази за чудно, да се једно говори у Петрограду, а друго у Цариграду, друго опет у Бечу, и да би природније било, да се отворено говори и ради, а да се не узима један начин, који ничега јаснога у себи нема. На послетку додала је Његова Светлост, да сажаљева такво понашање спрам њега, који је доста доказа дао, колико му је стало, да сљедује саветима Русије. –

– Ја Вам благодарим г. Заступниче на пошиљању извора из Бечких новина, које се спрам нас својом доследношћу одликују. Али ме је јуче изненадило, што нађох у Neue freie Presse наредбу Намесника у Прагу, која се односи на забрану провоза у Србију од 600.000 наручених Шасповљача, при свем томе што је у Београду сваком позната ствар да досада никакво оружје није наручено. Неки генерал Бердан из Берлина, лиферант оружја, долазио је у Београд и нудио оружје, али његове понуде нису примљене. Он је код више конзула бивао на ручку, нарочито код Кнеза Вреде, и отишао је одавде не свршивши ништа. То је факт. При свем том, треба на јавност изнети нашу ратоборност и парадирати пред Европом и Портом са којеквким излиш-

ним наредбама. У неколико да се разумети, што Аустро-угарске новине пишу, али да се једна државна власт упушта у новинарске каламбуре, износећи један специјал измишљени факт, то не поњам.

Примите г. Заступниче и т.д.

[Без потписа]

/Концепт/ АС, МИД, ПО, 1876, Ф I, П/5-II, Пов.№ 191

61.

16. март 1876.

Коста Цукић – Ђорђу Павловићу, министру иностраних дела, о привременој забрани извоза оружја из Аустроугарске у Србију

Бр. 28,

У Бечу 16. Марта 1876.

Господину Ђ[орђу] Павловићу

Министру Спољних Послова

Господине Министре,

Из мог синоћњег телеграма изволили сте разумети, каква је мера у Аустро-Угарској предузета у обзир на извоз и провоз оружја за Србију и Црнугору. Барон Хофман ми то саобшти као у виду апелација на нашу пријатељску разборитост, с којом ћемо штети при оцени мере узети у обзир околности, због којих је овд[ашња] влада исту употребити морала. Истина извоз и провоз нису забрањени једном обштом наредбом и коначно, него су привремено подвргнути сметњама, кад би се оружје у маси хтело у Србију и Црнугору увести, а неби се за сваки поједини случај имало нарочито дозвољење. Практичне користи ја не увиђам у овом разликовању. Обадве мере су тог смела, да извоз и провоз оружја нису дозвољени, па било да се мера зове забрана, обшта и формална, или обустава, привремена и у већим количинама, кад број није опредељен. На питање, да ли се и револвери подразумеу у оно оружје, рече барон, да су и они оружје, замоливши да ненаваљујемо засад с тим захтевима, изглед је и тако, да мера неће дуго обстати. Знајући из искуства, како се подобне наредбе врше, и да овозем[алској] власти у круг забрањених предмета узимаху и оне, које могу као

оружје послужити, или из којих се може оружје и војени материјал фабрицирати, као: гвожђе, запрега колска, сумпор, кожа –, упитих, да ли се и на те предмете неће забрана распростраити, на што ми барон одговори, да се забрана односи само на оружје а не и на материјал, из ког се фабрицирају оружје и остала убојна средства, а тако не и на друге војене потребе. Ово није за мене јасно, јер често није могуће одредити или остаје ствар спора, да ли су предмети „саставни делови“ оружја, дакле да под забрану иду, или су прост материјал за фабрикацију оружја, те зато да су од забране изузети. Зато би мишљења био, да се у случајима набавака влада предходно утврдо осигура, да се исте неће у забрањене предмете рачунати, како би се предохранила од штета, које је лако могу постићи.

Г. Хофман ми потврди, да је стари Карађорђевић³⁸ зато напустио Угарску, јер му је полиција тамо сувише досађивала. За Петра Карађор[ђевића] рече барон, да се незна, где је, но да ће по свој прилици бити гдегод у Босни скривен.

Молим Вас, Господине Министре, да будете и овом приликом уверени о мом особитом поштовању.

КЦукић

/Оригинал/ АС, МИД, ПО, 1876, Ф I, П/5-II, Пов.№ 192

62.

16. март 1876.

Коста Цукић – Ђорђу Павловићу, министру иностраних дела, о позитивној реакцији Беча на званичну изјаву министра иностраних дела Кнежевине Србије дату Вредеу да Србија неће напасти Турску

Бр. 29,

У Бечу 16. Марта 1876.

Господину Ђ[орђу] Павловићу

Министру Спољних Послова

Господине Министре,

Дипломација је пуна радости услед постигнутог успеха у Београду. Гр[оф] Андрашиј је одма по пријему Кн[ез] Вредеовог извештаја о Вашем

38 Александар Карађорђевић (1806–1885), кнез Србије од 1842. до 1858.

изјашњењу тичући се рата између Србије и Турске одпутовао у Терребеш на одмор од званичних послова. И целој осталој дипломатији светли се лице пуно задовољства, да је засад опасност за обшти мир одклоњена. Како у јучерашњи Понедељак г[оспо]да амбасадори (у одсуству министра) потрчаше сви барону Хофману, да велику новост на самом извору сазнаду, то имађах прилике ту видити заступнике Вбританског, руског, француског и турског, који држећи наравно мене такође као извор у равној мери поуздан, колико је то и барон Хофман, обрађаше ми се честитањем и питањима о појединостима, тога сада најважнијег догађаја. Срећом бијах ја раније примљен од бар[она] Хофмана, који ми је прочитао депеше и Кн[еза] Горчакова и Кн[еза] Вредеа, те се тако избавих неповољног положења, у ком би морао признати, да ми је предмет питања непознат. Овако пак могах ући у ток њиховог разговора, објашњавајући догађај својим мишљењем, да Књаж[евска] влада никад није била решена за рат, но да није смела допустити, да је догађаји, којих излазак нити се могао предвидити, нити је у њеној власти лежао, изненаде неспремљену, и зато је она у последње доба више пажње поклањала војним спремама земље.

Г. Новиков, с којим сам се и понаособ састао, врло је задовољан, што је нашој влади сад дат јасан доказ, да је он свакад подпуно схватао политику свог суверена и његовог канцелара, и да су дакле они извори нечисти били, из којих је наша влада црпила савете за своје држање у политици последњег времена. Но зато г. амбасадор, ожалошћен дознањем разних појединости, признаје, да је грешио кривећи за много којешта србску владу, где је ова лако могла бити преварена и дотле, да није могла друкчије поступити.

И јуче и јутрос примих један званични пакет, но ненађох ни у једном писама односећих се на изјаву, коју сте учинили г. Вредеу. Будите уверени, Господине Министре, да сам се тек по тешкој борби решио, ово Вам писати, и да сам нашао, да би против моје дужности поступао, кад би и даље о томе ћутао. Несамо о у речи стојећем догађају бијаху сви заступници гарантних сила од својих агената извештени, него и иначе они се отуд одржавају у сазнању и мање важних слу-

чајева, које можебити наша влада држи одчасти као тајну. Ја иако нисам очекивао, а држим, то би био једино коректни пут, да ја, као дипломатични агент Његове Светлости, дам гр[офу] Андрашију одговор на питање, које Вам је учинио његов агент, бар сам се надао, да ћу о томе бити извештен пре него све овд[ашње] и европске новине ту новост донесу. Немогу помислити, да Вам други послови нису дозволили, и мене о случају бар известити, јер знам, да је овај посао за министра спољних послова постао првог реда у садашњем моменту. Немогу ни на то мислити, да у незадовољству с оданости и ревности, које у служби показујем, намеравате оним занемаравањем то незадовољство Ваше навестити ми; за ово има краћег и јаснијег пута, те да се и излишности ове poste и неудесности мог обстанка на њој израза да. Напоследку немогу држати, да сматрате за недозвољено или бар за некорисно обдржавати Књажевог дипломатичног агента у Аустро-Угарској у сазнању бар оних послова, које ова велесила непосредно по најважнијим политичним питањима са Србијом води, кад обште признати обичај и обште поштована правила дипломатичне службе то прописују, и пошто сам ја већ узео слободу напоменути Вам, Господине Министре, тешкост мог положења, кад сам о догађајима у Србији, као њен заступник, мање, нетачније или бар доцније обавештен, него што су то несамо овд. влада и заступник Русије као више у нашим догађајима интересирани, већ и заступници других гаранта – и новинари. Но како ништа без узрока небива, молим, да ме изволите о истом обавестити и по потреби олакшати, да из овог положења изађем. Позивајући се на Вашу увиђавност и правичност надам се, да ми нећете замерити, што сам о овом предмету отворену реч повео.

Чест ми је, и овом приликом уверити Вас, Господине Министре, о мом особитом поштовању.

КЦукић

/Оригинал/ АС, МИД, ПО, 1876, Ф I, П/5-II, Пов.№ 189

63.

24. март 1876.

Коста Цукић – Ђорђу Павловићу, министру иностраних дела, о протеривању Петра Карађорђевића из Аустроугарске; анализа поставки политике Аустроугарске и Русије према Србији; незадовољство Цукића због недовољног и неправовременог информисања од стране Министарства иностраних дела у Београду

Бр. 32,

У Бечу 24. Марта 1876.

Господину Ђ[орђу] Павловићу

Министру Спољних Послова

Господине Министре,

Примио сам по г. Ђ[орђу] Симићу Ваше поштовано писмо од 16. тек. пр. Но 8. Дужан се осећам, обширније Вам на исто одговорити, али почем због болести нисам у стању много се шифрама служити, мораћу мој одговор, колико је могуће, скратити.

Нисам могао предпоставити, да ће се г. Штајнлехнеру таква сметња у путу случити, те да моја писма по њему раније послата доцније у Београд стигну, но она доцније по пошти експедирана. Уосталом поступићу по Вашем упутству и предајући убудуће познатима писма за Београд умолићу их, да иста уза се носе.

Изјава Кн[еза] Вреде-а о интернирању П[етра] К[а]р[а]ђ[ор]ђевића потврђена ми је овде, и ја немам узрока о њеној искрености и основаности сумњати; она истиче из политике аустро-угарске, која све сметње предузетој пацификацији с пута уклањати мора, а таква је сметња без сумње и бесмислено владање Карађорђевића. Што се то досад није још извршило, држим на основу датих ми уверења, да је томе узрок једино та околност, што се, одкад је она заповест издата, личност она није могла у Аустро-Угарској ухватити, јер се по свој прилици од тог доба једнако у Босни находи. Но ако је нашим органима познато, да се иста личност слободно по Аустрији (и то још нарочито по Аустрији, где је полиција савршенија и поузданија) креће и бави, где јој је воља, то би одржање наших добрих одношаја с царвином изискивало, да њеној влади покажемо, како сами њени органи вршећи злочесто више налоге осујећавају њене намере и доводе прве основе њених међународ-

них дужности и њених пријатељских одношаја према Србији у сумњу. По мом уверењу није добро, оставити овакве сумње неразбиствене; оне се иначе умложавају и јачају на штету обе а нарочито слабије стране, немајући пореклом ни озбиљнога ни оправданог основа, и нарасту под ћутањем обе стране и необјашњене до огромних размера, ма да су одма спочетка расправљене, могле бити сведене на једно лако објашњење. Будите уверени, Господине Министре, да се ја неби упуштао у претресање овог предмета, кад неби држао, да ми, док сам на овом месту, у дужност спада, настајавати, да се добри одношаји између обе земље недоводе у стање, које је са сваким даном доцније све теже исправити, а на дуго се без осетних штета за земљу, за њену владу, па и за њеног владоца немогу поднети. Немојте ми узети за зло, јер то чиним из чисте оданости према Његовој Светлости и уверен, да тим испуњавам једну дужност, што морам означити, да је политика на осећањима основана у овом питању врло опасна, и да закључења, која се изводе из непоузданих података, сигурно само штетне за нас последице имати морају. Колико да неверујем основаности извештаја, да је П[етар] Карађорђевић с чиновником Посланства Турског и грофа Андрашија овде договоре држао, неискључујем могућност тога, али искључујем ту, да се то догодило са знањем или по упутству Посланика а још мање грофа Андрашија.³⁹ Такво ниско дело било би обште осуђено као монструм међународног понашања, којој се осуди неби изложиле личности нижег положаја тим мање први министар једне в[елике] силе, но ако при свем том има ближих доказа за оно, што ја као немогуће држим, ја ћу радо признати своју крајњу неспособност у пословима;⁴⁰ но при свем том молим за достављење ближих података те да се ни-скост овака обелодани.⁴¹ На сваки начин треба ствар коренитије и озбиљније, држећи се чисто објективности, испитати и онда се на једну или другу страну решити; само је невоља овако на по' пута нерашчишћену оставити. Ово

39 Делови реченице „П. Карађорђевић...Андрашија“, „са знањем... Андрашија“ шифровани.

40 Шифровано „нижег...но ако“.

41 Исто, „за...обелодани“.

је моје мишљење, које, опет молим, немојте узимати као наметање савета од стране непозваног. Напротив ја се на овом месту налазим својом дужности позван на ове изјаве, које неби чинио, да се оне тичу наших одношаја према Порти или Румунији.⁴²

Да се медаље и памфлети неће засад експедирати, имао сам част пређе јавити Вам као и то, да се медаље, почем има судског решења о њима, сад свуда, где се у Аустро-Угарској ухвате, секвестрирају. Од памфлета недобих још ниједан егземплар, те да се и за њих подобно решење издејствује, а извршна власт без тога, не може употребити силу за дознање њиховог сместишта нити за њихово узапћење. Но како ме је позната личност уверавала, да ће први егземплар памфлета, кад се буде њихово разашливање решило, мени у руке доћи, те да узимам времена учинити нужне кораке за њихово узапћење, пре него се они растуре, то ми ништа (ни мени а ни полицији) друго неостаје, но чекати – с поверењем, да ме извесна личност неће преварити. О искренности и ревности овд[ашње] полиције немам дакле узрока сумњати; њено владање у овом послу је по мом уверењу сасвим коректно, и полиција ма које уређене европске државе неби ревностије и лојалностије понашање у подобној прилици могла показати; да ли би друга каква полиција умела вештије у ствари поступити, немогу ни ја нити ко други овако пресудити. Зато поново морам молити, да ми изволите саобштити податке који у подкреплење ваших сумња о лојалности овд. владе говоре.⁴³

Познато изјашњење, које сте 13. тек. дали г. Вредеу, саобштено ми је овде – а тако је и у новинама публицирано и свој европској дипломатији достављено – у подпунијем тексту т.ј. и с тим трећим ставом (о коме ви спомена у писму нечините): да сада чињење војене набавке имају за цел, допунити наше обичне војене спреме, које су у последње доба занемарене биле. Из мог ранијег извештаја знате, да се гр[оф] Андрашиј и цела дипломатија оним мишљењем задовољавају узевши га наравно као свечану изјаву србске владе, да се обвезује земљу у миру одржати. Но

42 Исто, „наших...Румунији“.

43 Исто, „податке...говоре“.

зато опет силе нису сигурне да ће се мир моћи заиста одржати поред овладавањих расположења за рат и поред продужења даљег распаљивања духова у истом правцу.⁴⁴ По мом уверењу закључавајући из начина, којим ми то изјашњење (без сваког објашњавања његовог значења) до знања достављате, и ја нисам на чисто какво значење влада српска свом изјашњењу равна, ако на то реч дође, тврдити да је оно у корист мира јасно изречено но да нико за одржање мира јемствовати не може ово наравно као моје лично мишљење.⁴⁵

Нисам никад сумњао, да може разногласности бити у вишим политичним напорима између императора и њихових канцелара с једне и г. Новикова, овако скрупулотног, лојалног и одличног царског агента с друге стране. Ја сам увиђајући опасност долазећу од противног мишљења узимао себи слободу, може бити и сувише се у мојим извештајима на правдање овог уверења повраћати, и сад се само још кајем, што нисам, нетражећи овлашћења од Вас, на своју одговорност учинио код г. Новикова корак, да се оним дипломатичним обманама одавно крај учини. Наше расположење било би сад куд камо повољније. Имам уверења да је владање Карцова и Новикову сад сасвим познато и да је овај стога изван себе и правду нам као преваренима одаје сажалевајући и гризући се, да смо с оне стране оштећени, с које се само добру надати могосмо.⁴⁶ Он је одавна сумњао и од мене тражио објаснења, али ја сам избегавао то дати, и тек пошто је он појединости похватио, давах му одговоре, да је већином добро извештен.⁴⁷ И сад је морао примити извештај о последњем састанку Његове Светлости са Карцовом, јер ми се од више дана, почем ја због слабости неизлазим, једнако заказује да ће к мени доћи, сигурно да и о томе говори.⁴⁸ Пошто немамо права жалити се у овој ствари на Русију и Њеног Суверена чије нам је пријатељство свакад искрено било но имамо с њим заједно сажалевати да нас њихови органи навести могоше против намере Импера-

44 Исто, „силе...духова у“.

45 Исто, „нисам...изјашњењу“, „тврдити...мишљење“.

46 Исто, „Имам...овај“.

47 Исто, „Он је...објаснења“.

48 Исто, „Његове...дана“, „једнако...доћи“.

тора, то ћу ја објаснити г. Новикову да се онај израз сажаљења односи изриком на понашање разних органа руске дипломатије, која је овако по нас штетну дволичну игру према нама играла.⁴⁹ Знам, што сам Вам одавна већ у мојим извештајима и јавио, да се од јесенас овамо г. Новиков да чини кораке против овакве политике код самог Цара руског незнајући још до кога је кривица, а само знајући да Цар за то незна а јели што радио и израдио, није ми познато;⁵⁰ и сад се опет спрема на тај корак, а можебити да га је већ и учинио, али из његових речи закључавам, да није о успеху сигуран. Личности у руским службама находеће се у таквој су⁵¹ у својим положењима протекцијама, личним и другим неким заслугама и призрењима испреплетене и утврђене, да им је тешко прићи, те да се отуд покрену, за успех у томе обично се нарочити путеви и средства морају изабрати, а тако обратно тешко је и спасти онога, коме се вешто знало доскочити, осујетивши му оне чврсте наслоне.

Што је намесник у Чешкој издао забрану на провоз 60.000 шасповљача, доказ ми је, да мера, сходно речима б[а]р[она] Хофмана, није обшта; дакле је за наше потребе мање неповољна. Уосталом по гласовима, који из Београда овамо стижу, предпостављам, да ће се овакве посебне наредбе убудуће јако учестати. Ја неразумем, што називате ову наредбу излишном; ја би желио, да су оне излишне, али знајући да заиста имамо потребе са стране оружје набављати, налазим наредбу као за нас врло штетну, и на жалост бојим се, да овд[ашња] влада неће од ње одустати ни онда, кад јој се будемо обратили за саизвољење, да нам се нека партија оружја кроз Аустро-Угарску пропусти. Да се неби у куповине влада упуштала, рачунајући, да ће купљено сад моћи кроз Аустро-Угарску или преко Русије у Србију унети држим за дужност напоменути, да су изгледи за мање но сумњиви.⁵²

Извесно сандуче с фишецима још не може се експедирати, г. Новиков је у томе нерешен, да ли

49 Исто, „на Русију...чије“, „имамо...навести“, „намере Императора“, г. Новикову да се“, „руске дипломатије“.

50 Исто, „јесенас...против“, „самог Цара руског“, „Цар...што“.

51 Довде реченица шифрована.

52 Делови реченице „кроз...унети“, „изгледи...сумњиви“ шифровани.

се то може под садашњим околностима учинити; остављено је решење до мог састанка с њим и договора, на који начин да се посао без зазора изврши.

Чест ми је, уверити Вас, Господине Министре, и овом приликом о мом особитом поштовању.

КЦукић

Овај пакет понеће са собом г. Ђ[орђе] Симић тек у идућу Недељу 28. тек., јер при свем том, што је писмо одчасти шифрирано, волим га по прилици експедирати.

/Оригинал/ АС, МИД, ПО, 1876, Ф I, П/5-II, Пов.№ 213

64.

29. март 1876.

Коста Цукић – Ђорђу Павловићу, министру иностраних дела, о подозрености Беча према политици српске владе чему је додатно допринело каменоване аустроугарског конзулата у Београду а о чему Цукић није био обавештен од стране свог министарства

Бр. 35,

У Бечу 29. Марта 1876.

Господину Ђ[орђу] Павловићу

Министру Спољних Послова

Господине Министре,

Примивши Ваш налог од пр[ошлог] Петка одnoseћи се на Љубибратића, недржах га за тако хитан, по самом његовом тексту судећи, да га морам одма извршити, те зато замолих прекјуче за његову допуну. Но како ни данас немадох одговора, несмедох оставити налог и даље неизвршен, те тако одох бар[ону] Хофману. Из мог данашњег телеграма изволилисте сазнати у главноме досадашњи резултат тог корака. Представих барону питање у поверењу, какве би последице царева влада дала изјави српске владе, да се Љубибратић пусти у Србију, почем његова породица захтева од Књажеве владе то заузимање за Љубибратића, као за српског поданика. Барон ми на то рече, да ми коначног одговора на питање не може дати, но да ће ствар предложити

на решење гр[офу] Андрашију, премда предвиђа, да ово неће моћи повољно испасти. Ми немамо јемства, да неће Љубибратић, пуштен у Србију, сутрадан у Босну прећи, с вољом или против воље србске владе, и тим створити нове сметње и тако тешкој пацификацији, за коју несамо три царевине него и цела Европа налази везане своје највеће интересе. Дозволите ми, додаде г. Хофман, да Вам отворено говорим о стању Србије, ја Вам нећу ништа новог имати казати, јер је оно и Вама познато, но жао ми је, што о томе морам Вам неповољним за Вас начином говорити. Стање Ваше земље задаје нам највећу бригу; на Вашу владу несмемо више рачунати; она је немоћна, да се незна у чијим је рукама власт данас, а још мање се предсказати може, шта ће се из свега овога сутра извести. Од таквог стања предстоје Вашој земљи велике опасности, и ми немајући више начина дејствовати на решавајуће факторе у Србији, морамо се озбиљно састарати, да сахранимо наше и европске највише интересе. Ми ћемо, надам се, имати довољно снаге, да у томе успемо. Наш консул имао је налог, да у име наше и Русије, наше искрене савезнице, саветује Вашој влади политику мирољубивости и поштовања европских интереса, али ово тако јасно настајавање несамо је остало без успеха него је оно било узрок, да цар[ски]-Кр[аљевски] Консулат у Београду буде предмет једног јавног скандала, који је дотле теран, да се, као што извештај Кн[еза] Вредеа од данас гласи, светина камењем на Консулат и његове служитеље бацала. Ово је увреда за царску владу, која за то мора тражити озбиљног удовлетворења свом повређеном достојанству; и ако јој се оно по жељи не да, Аустро-Угарска умеће пристојећу јој као велесили сатисфакцију сама прибавити.

Наравно није барон ово изговорио у овој форми без прекидања, и ја колико да сам спреман био на замерке и осуде изложене у првом делу оног говора, толико сам изненађен био новостима и нападу на Консулат и увиђајући акутност зла, које услед последњег догађаја владу и земљу постизава, ма оне притом и невине биле, изјавих своје сажалење, што се то догодило и што немогу значење догађаја да ублажим с позивом на поуздане податке, но само чиним то

у предпоставкама, да је под недовољном обзирљивости полиције неразумна светина својим дечурлијским страстима оваквог израза дала, који ће влади највише неповољан бити. Зато се, рекох, надам, да ће влада себе ради најживље настати, да кривце пронађе и казни подвргне.

Значајно је притом што барон овај догађај везује за изјаву, коју је Кн[ез] Вреде Његовој Светлости и влади Књажевој учинио, и што га, тако рећи, представља као последицу познатих разговора приликом учињене оне изјаве. На овом гледишту ће аустро-уг[арска] влада утолико чвршће стајати ако су путем комеража они разговори од стране непоузданих повереника владиних пренети у публику у форми претераној и изопаченој. Свакојачко догађај ће имати тешке последице за владу – ако је т.ј. достављење основано у свему – и мени је жао, што необавештен немогу ништа допринети, да се оне последице, ако не сасвим одклоне, а оно бар ублаже.

Молим, да изволите, Господине Министре, и овом приликом бити уверени о мом особитом поштовању.

КЦукић

/Оригинал/ АС, МИД, ПО, 1876, Ф I, П/5-II, Пов.№ 225

65.

29. март 1876.

Министарство иностраних дела – Кости Цукићу о демонстрацијама испред аустроугарског конзулата у Београду и инструкција Цукићу како да делује по том питању

29. Марта 1876.

Agence Serbe Vienne

Оставите засад Љубибратићеву ствар. – Синоћ пред 10 сати десила се демонстрација пред аустројским консулатом које је неколико минута трајала. Био сам код Вреде-а, те му засад изјавио сажалење. Наређена је строга истрага. Њега сам молио да његове људе из Консулата, који су присутни били, испита. Саопштите барону Хофману ову ствар, изјавите засад сажалење, с тим, да ће се од наше стране све могуће чинити, да крив-

ци казну не избегну.

[Без потписа]

/Телеграм/ АС, МИД, ПО, 1876, Ф I, П/5-II, Пов.№ 227

66.

31. март 1876.

Извештај Косте Цукића – Ђорђу Павловићу, министру иностраних дела, о састанку са бароном Хофманом; информација да је раније упућен налог министра спољних послова Аустроугарске представнику у Београду да затражи сатисфакцију за нанету увреду уз прецизирање форме у којој она треба да буде учињена

Бр. 37,

У Бечу 31. Марта 1876.

Господину Ђ[орђу] Павловићу

Министру Спољних Послова

Господине Министре,

Ваш поштовани телеграм од 29. тек. (10 ½ ч. у вече) примио сам 30. тек. (у зору) т.ј. јуче, и саобштио сам истог дана његов садржај бар[ону] Хофману, као што сте изволили из мог јучерашњег телеграма сазнати. Он је саслушао потанко разлагање телеграма и изјавивши ми захвалност на саопштењу рече, да ће одма исто и г. министру до знања доставити, и прибележивши у главним цртама учињену му изјаву, и додавши, да ће исту гроф сигурно са задовољством примити, али да се, по његовом мишљењу, извршење већ издатих Кн[езу] Вредеу инструкција неће у овом току моћи задржати. „Наш консул је, рече, као што сам Вам још јуче саобштио, одма извештај о догађају г. министру поднео, и овај је из призрења на повређено достојанство Аустро-Угарске морао тражити, да се овој што подпунија и што скорија сатисфакција за нанету увреду да; налог је консулу у тој цељи већ синоћ одпуштен и прецизирана му је форма, у којој треба да захтева задовољење, по чему држим, да се то писмено захтевање сад већ налази у рукама ваше владе, кад ми о томе овде говоримо, дакле да ће доцкан бити, што на већ учињеном решењу сад мењати“. Г. Хофман је далеко блажијим тоном јуче о предмету говорио но прекјуче. На моје изјаве, да је влада одма сутрадан по догађају код г. Вредеа

чинила кораке а уједно и мени налог одпустила (који ми је тек после поноћи до руку дошао), да овде непосредно дејствујем ради објашњења и извињења догађаја, барон одговараше, да заиста сажалева, што сад по његовом мишљењу нема начина, да се већ одпуштено решење од извршења задржи.

Бојим се да је при одређивању тражене сатисфакције ушла у рачун само ова увреда. Но држим да ће бити одредба и – са страним нашег новинарства за публику иначе и на држање владе Српске у последње време уобште. Чест ми је, изјавити Вам, Господине Министре, и овом приликом уверење о мом особитом поштовању.

КЦукић

/Оригинал/ АС, МИД, ПО, 1876, Ф I, П/5-II, Пов.№ 269

67.

1. априла 1876.

Информација Министарства иностраних дела у Београду да је упућена сатисфакција у форми како је тражила аустроугарска влада

1. Априла 1876.

Agence Serbe Vienne

Тражену сатисфакцију за демонстрацију прошле недеље пред Аустро-Угарским Консулатом влада је данас потпуно дала: једном нотом и изјавом у Српским новинама. Писмом опширније.

[Без потписа]

/Телеграм/ АС, МИД, ПО, 1876, Ф I, П/5-II Пов.№ 227

68.

3. април 1876.

Коста Цукић – Ђорђу Павловићу, министру иностраних дела, о састанку са бароном Хофманом који је изјавио да је српска влада пружила тражену сатисфакцију

Бр. 40,

У Бечу 3. Априла 1876.

Господину Ђ[орђу] Павловићу
Министру Спољних Послова
Господине Министре,

Примивши Ваш телеграм од прексиноћ неидох (због В. Петка) јуче но тек данас бар[ону] Хофману, да „констатирам“ и овде повољни исход непријатног догађаја од пр[ошле] недеље. Барон ми са задовољством потврди, да је Књаж[евска] влада са свом готовости дала захтевану сатисфакцију, и „да ће се гр[оф] Андрашиј по свој прилици тим задовољити“. Овај додатак ме немало обеспокоји, и ја индиректно потражих објашњења утолико пре, што налажах, по собственом уверењу, да је захтевана сатисфакција блага нарочито према оценама увреде, какве од самог барона имађах прилике слушати, и коју ми благост г. Новиков тим објасни, да је гр[оф] Андрашиј хтео нов доказ дати и добром, пријатељском расположењу Аустро-Угарске према Србији, захтевавши само просто опозване увреде, које је непосредно Аустро-Угарској а посредно и свима велесилама нанета. Г. Хофман одговарајући на моје наводе, како се несамо Књажева влада него и сво разумно грађанство у Србији гнушава од подобних јуначких дела уличких и кафанских политичара која су за земљу само од штете, извести ме, да се она демонстрација није случајно и изненадно догодила, него да је о њој недељама раније о њој говорено, и да је по тексту неких претња имала и сама личност Кн[еза] Вредеа бити предмет инсульта, како би се његов обстанак у Београду учинио немогућим. Логика оваког умствовања показује истина довољно нискост извора, из којих су она истекла, али претње нису могле за полицију остати тајна и пуштене су да се у дело приведу, тако рећи са пасивном санкцијом од стране полиције.

Ово разлагање било би ми разумљиво при мотивирању тражења сатисфакције, но пошто је ова у извесној мери захтевана и „подпуно“ дата, може она горе споменута резерва, да ће се т.ј. гроф датом сатисфакцијом можда задовољити, имати само тог значења, да се може говор о истом предмету и доцније наставити у цели, да се од срб[ске] владе захтевају нека јемства, како се неби подобни догађаји више повтарали.

Могуће је, да је и то „нагађање“ основано, да

је т.ј. Министар Аустро-угарски захтевао удовлетворење у мери оној као за дипломатичне назо-ре довољно, али да се војена партија која је јака и графу Андрашију врло непријатељска тим не задовољава и ову прилику као добродошлу употребљава, да обстанак Министра Спољних послова и цела Министарства потресе, па зато се за случај потребе жели оставити питање још за неко време отворено.⁵³

Изволите, Господине Министре, и овом приликом бити уверени о мом особитом поштовању.

КЦукић

4/4. Оба јучерашња писма надам се, да ћу до прекосутра моћи по прилици каквој експедирати.

/Оригинал/ АС, МИД, ПО, 1876, Ф I, П/5-II, Пов.№ 239

69.

5. април 1876.

Коста Цукић – Ђорђу Павловићу, министру иностраних дела, о разговорима које је имао са грофом Денхофом и Новиковим, руским амбасадором у Бечу; преовладава уверење да ће у пролеће Србија ући у рат са Турском; о ставу Русије према могућем рату

Бр. 41,

У Бечу 5. Априла 1876.

Господину Ђ[орђу] Павловићу
Министру Спољних Послова
Господине Министре,

Предмет овог писма тако је по будућност Србије важан, да би Вам га желио и скорије и подпуније разложити, но што ћу у стању бити то учинити написмено и одчасти у шифрама. Његова важност баш уздржава ме од намере, да Вам овај извештај подносим у каквом другом очекивању до једино у том, да влада и тај узме у обзир као обавештење, којим се при решавању о предмету може користити. Моји лични назо-ри у питању овом влади су познати, и утолико је мање по-

53 Шифровано „министар...незадовољава“, „министра...потресе“, „питање...отворено“.

требно исте овде повторавати, што они падају пред назорима владе, која је многостраније у питању обавештена, и према којој се осећам дужан, олакшати јој решење подношајем нових података за решење главног питања одвећ значајних.

Са сваким даном све више преоблађује обште уверење, да ће Србија још овог пролећа ући у формални рат с Турском. Оно се све јаче утврђује и у дипломатији, која махом из тога изводи и предсказује највеће опасности и за Србију и за европски мир. Истина немам од аустро-угарске владе на овај предмет односећих се других директних и јаснијих изјава, до оних, које ми је бар[он] Хофман чинио досад у више прилика нарочито у последње доба приликом оцене стања у Србији, али су оне по здравом разуму и свесно узете сасвим јасне. Још јасније су назори о томе изражавани од стране овд. заступника других велесила а нарочито од г. Новикова и графа Денхофа, који ме и о назорима Аустро-Угарске обавестише.⁵⁴ Разговор и разговоре, које држах с г. Хофманом, имао сам част доставити Вам.

С Гр[офом] Денхофом водих дуг разговор о предмету но пола академички,⁵⁵ као што је познато, неизлази радо у питању из граница резервног посматрача. Али с г. Новиковом у трипут имадох разговоре врло обширних, отворених и живих као никад досада.⁵⁶ Такве исте држах и са г. Татишчевом а с обоицом и Стеић.⁵⁷ Резултат тога свега несмем отворено писајући разложити, а не могу га ни шифрирати, стога ћу саопштењу дати вид мог сопственог умствовања а њиховом говору изглед општег туђег опонирања.⁵⁸

Цела Европа упиње се из све снаге, да мир одржи. Нико у томе није више интересиран но Русија, и свака друга велесила, ако би и осетила велике штете од рата, које се унапред проценити немогу, има опет и неке могуће изгледе на извесне користи, које истина нестоје с губитцима у сразмери, али су тек опет користи. Русија

54 Шифровано „а нарочито...обавестише“

55 Довде реченица шифрована.

56 Шифровано „Али...врло“, „досада“.

57 Реченица шифрована.

58 Шифровано „Резултат...писајући“, „шифрирати...туђег“.

једина нема ових изгледа. Њој је апсолутно немогуће, узети учешћа у европском каквом рату. Она би за тај случај видила се осуђену на ту унижавајућу и њен задатак поништавајућу улогу, да остане мирни гледаоц развића најважнијих европских догађаја; јер и дипломатично посредовање прима се само од онога, који је у стању своју реч подупрети бајонетима, а она, као што рекох, налази се у апсолутној немогућности сад на своју војену снагу апелирати. Од двадесет година овамо Русија се једнако прибира и унутрашње развија и крепи, она се с највећим напрезањем спрема, да скорим може заузети у светским догађајима пристојећу јој улогу, али за то још није спремна; и кад би се приморала, да овако у какву акцију уђе, изложила би се опасности, да буде повраћена у стање горе, но оно после Кримског рата, и да види сва своја пожртвовања кроз двадесет година на спремање утрошена осујећена и потрвена. Само непријатељ Русије непријатељ православна славенства може њу гонити да у акцију сад уђе.⁵⁹ Русија је за ових двадесет година стварала за своју будућност нужно положење почевши од својих острва с Јапаном граничећих се дуж целе границе до Дунавских ушћа; ово положење је још ровито, и треба да се утврди, те да за њу буде нова сигурна снага а не терет и предмет забуне и слабости, као што би то сад било за случај каквог рата. Њено војено устројство још је лабаво и недозрело, њена војена спрема још је врло полутарна и далеко недовршена, а нарочито њене жељезничке пруге тако су још испрекидане и неизведене, да су земљи на терету, без да могу економном развитуку и војеној потреби од користи бити. То све чини, те Русија више него ико стрепи од помисла, да на акцију какву приморана буде. Сви се добро сећамо опасности, коју прошле године хтеде Немачка да за обшти мир изазове, а тако и журније, с којом император похита у Берлин, те да ову опасност од Европе – и Русије одклони. Свима нам је познато и живо заузимање императора и његовог Канцелара, да се устанак херцеговачки локализира и стиша. Никома се неодриче право имати симпатија са страдајућим православним сла-

59 Исто „непријатељ...уђе“.

венством у Турској, али Русија с пуним правом сматра као увреду сумњу о њеним симпатијама за исту ствар и у толико истој мери. Она је те симпатије делима доказала, оне су са задатком Русије срасле. И ако ико права има, бирати начин и време, како ће и кад тим симпатијама изрази дати, има га заиста понајпре Русија као представница идеје православија и славенства. Зато ће се љуто преварити и Херцеговци, Бошњаци и Бугари, и Црнагора или Србија, ако присвајају себи право, да они питање оно реше у очекивању, да ће Русија морати на остварење решења пристати. Овакво прецењивање самог себе било би увреда и понижење Русије, кад последице тога и неби биле скопчане с великом опасности за њену будућност, а овако морају се заиста означити као понашање непријатељско према једној, да нерекнем јединој, поузданој и свагдашњој пријатељској велесили, што она заиста незаслужује. Ако је извор оваквом понашању само неразум, с којим се неуме или неће да поњају његове опасне, пропасне последице понајпре за виновнике истога, оно опет незаслужује мање праведне осуде, јер ће остати просто један лакомислени покушај без постигнућа цељи, један узалудан потрошак и тако слабе снаге, којим ће се само непријатељи користити, и који ће остварење жеља нашег народа на далека будућа времена одгодити, а *можебити и за навек га осујетити*.

Горе разложено стање Русије објашњава подпуно интерес, који она полаже у алијанцију три цара као у јемство за одржање мира у садашње доба; оно чини појмљивом њену зебњу од свију догађаја, који би у стању били ону алијанцију пореметити и разлабавити. Руска влада стрепи од помисли да гроф Андраши падне и да Аустро-Угарска напусти⁶⁰ дуализам. Ова евентуално стање може свагда наступити, на њеном остварењу живо раде и јаке стране и три домаће партије међу којима је војена од највећег значења (у томе с другом сложна) тако да јој се с тешком муком Цар аустриски сам противи несигуран, да неће од данас до сутра тој тешкој, сложној навали мо-

рати подлећи.⁶¹ То би ужасан удар био за Русију а за нас био би поништавајући; ево како: Какво ће држање заузети Аустро-Угарска према евентуалности, да Србија сад уђе у акцију, не може се потанко и са извесности предсказати.⁶² Ни сам гр[оф] Андрашиј није с тим посве начисто. Док је он на влади, ова ће у *најмању руку* свим средствима настати, да успех те акције осујети, и биће у томе од *свију* сила подпомогнута и подржавана, у очекивању да Србија буде од Порте потучена и у стање доведена да бар задуго неће моћи мир рушити. Овакав исход рата Европи је најповољнији, јер неремети status quo, он садржи најмање опасности у себи за општи мир како је Русија немогућна што је опште познато.⁶³ Неуспе ли Порта да Србију „пацифицира“, или буде ли она тучена и приморана, чинити Србији концесије, онда наступа опасност за европски заплет, који се још можебити тим може избећи, да ако гр[оф] Андраши на влади још остане, Аустро Угарска у корист турске интервенције оружјем но ако услед тих догађаја дође до власти која друга нарочито војна партија, онда ће се интервенција извршити по свој прилици и скоро сигурно за рачун саме Аустро Угарске што ће може бити мирно поднети цела Европа па чак и Русија немогући се томе силом противити.⁶⁴

Ни Европа целокупна ни поједине државе у њој немере догађаје наше и евентуалне исходе њихове друкчије но с гледишта њиховог утицаја на европски мир, који сад у интересу сваке велесиле понаособ лежи. Свако комбинирање, да ће се оне појединце током догађаја моћи навратити на друго гледиште, погрешно је, а понајпре оно, по ком би се оне могле интересирати за интересе Србије и њених тежња и за спасење њено у случају неповољног исхода рата. Иако нема опасности да би у овом случају Порта могла од Србије начинити пашалук, али нико са стране неби је сметао, шта више с неких страна би у томе била и подржавана, да

61 Шифровано „Ова...наступити“, „и јаке...партије“, „војена...значања“, „Цар...противи“.

62 Исто, „То би...био би“, „...ево како:“

63 Исто, „како је...познато“.

64 Исто, „ако г. Андраши...но ако“, „која друга...извршити“, „рачун...противи“.

60 Довде реченица шифрована.

Србију поврати у стање од год. 1830. – само ако зато буде имала снаге. Зато нетреба у *никојем* случају рачунати на подпору са стране (у случају несреће), па било да би се ова очекивала од сложне Европе или од поцепаних алијанција, или од Русије. Треба се с *поузданости* ослонити искључиво на своју снагу, и спреман бити, да се у *неповољном* случају истом непријатељ одбије, као и да се у *повољном* исходу задобивено одврати против силе и Порте и Аустро Угарске.⁶⁵ Овако та ствар⁶⁶ стоји и никако друкчије. Ко у другом смислу закључења прави, сигурно се вара; ко у другом смислу надежде даје, просто неистину говори по незнању или у злој намери. Пораз би био за руску владу да се источно питање без њеног учешћа решава, јер има уверења, да се оно тако не може по нас корисно решити и ни она га не мисли без нас решавати но сад тому нема могућности, а пред немогућности падају сва даља резонирања.⁶⁷

Ваљало ми је још у почетку писма јавити, да сам на питања о расположењу владе у обзир на рат одговарао, да по последњим изјавама моје владе, она једнако стоји на тачци дате декларације; али на питање како је, мимо званичних изјава из Београда, моје лично уверење о томе, да ли ће се у Србији моћи савладати ратоборна струја, нисам могао одрицати опасност, која по мом личном уверењу одржању мира предстоји, молећи да се ово мишљење, као на приватним извештајима и на предпоставкама и комбинацијама из далека учињеним основано, не узме као базис за какве озбиљне закључке. На даља питања, да ли мислим, да ће Србија Порти формално рат и прва огласити, или ће чекати у томе на Порту, па и без оне објаве у борбу ући, и даље да ли ће се Србија ограничити на дефанзивни рат или ће офанзиву као главну целу узети, и напоследку је ли народ за тај рат одушевљен, – одговорих, да војник нисам нити потанко знам, како се борбе одпочињу и каквог значења имају, али мислим по искуству које имам, да се, кад је двома до боја, лако нађе или начини повод за први удар с доказом, да је за то

противник крив па и зато, што се неке предходне форме нису испуниле; да даље у офанзиви често лежи дефанзива и обратно, и да ће се како на којој тачци по једном или по другом начину и у Србији по свој прилици војевати, и напоследку што се одушевљења народа за рат тиче, ја неверујем, рекох, познатим разметањима наших фразера, али сам уверен, кад они, који то решити имају, земљу једном у рат увуку, да ће се тешко моћи наћи Србин, који неће са свом оданости и са сваким пожртвовањем са своје стране допринети, да се рат с успехом води.

Јуче после поноћног воскресeња били смо код г. Новикова на пасхалном обеду, на који осим нас Срба и неких руских достојника од војене и дипломатичне струке беше и виртембершки посланик позват. Г. амбасадор напи, мени говорећи, једну здравицу у корист мира, позвавши ме да његовим речима подпуно верујем, јер су оне репродукција говора његовог високог суверена. И приликом примања честитања за орден (В. Крст Ал[ександра] Невског), који му је оног дана подарен, учини г. Новиков алузије на исти предмет рекавши: „Император хтео је несамо да награди тим моју оданост, коју му у служби показујем као савестан и веран вршиоц његове политике, него је хтео овим видљивим знаком и друге да увери, да је све, што сам у последње доба радио, чињено подпуно по његовој вољи – јер то нехтедоше неки да верују.“

7. *Априла*. Немавши прилике да раније ово писмо експедирам, тек га данас довршујем у намери, да га предам г. полковнику Протићу, који довече или сутра у јутру за Београд полази и који ће с предајом сва три последња писма моћи Вам понешто и усмено из вођених о овим предметима са мном разговора саобштити.

Чест ми је, и овом приликом уверити Вас, Господине Министре, о мом особитом поштовању.

КЦукић

/Оригинал/ АС, МИД, ПО, 1876, Ф I, П/5-II, Пов.№242

65 Исто, „одврати...Аустро Угарске“.

66 Довде реченица шифрована.

67 Шифровано „за руску...учешћа“, „не може...решавати но“.

Приредио:

др Мирослав Перишић

А Н Д Р И Ћ Е В И Н С Т И Т У Т

Главни и одговорни уредник:

ЕМИР КУСТУРИЦА

Уредник:

ПЕРО СИМИЋ

Редакција:

др МИРОСЛАВ ПЕРИШИЋ
др СВЕТОЗАР РАЈАК
др ОЛЕГ АЈРАПЕТОВ

Секретар редакције:

мр ИВАН ОБРАДОВИЋ

Тел: 058 620 912

Факс: 058 620 918

info@andricevinstitut.org

Адреса:

Трг Николе Тесле, Андрићград - Вишеград

Дизајн и фирмема:

Еурографика - Зворник

Штампа:

Еурографика - Зворник